

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่องการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ ในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ดำเนินการศึกษาวิจัยจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษามากขึ้น โดยแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเรื่องดังกล่าว มีดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม
- ๒.๓ พระสงฆ์กับการพัฒนาสังคม
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับตำราทางวิชาการของนักวิชาการหลากหลายท่านจึงได้ประมวลแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนา มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๑.๑ ความหมายของการพัฒนา

คำว่า “การพัฒนา” (Development) ซึ่งพจนานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒^๑ ได้แปล คำว่า “การ” หมายถึง งาน สิ่งหรือเรื่องที่ทำ และแปลคำว่า “พัฒนา” หมายถึง ทำให้เจริญ “การพัฒนา” จึงหมายถึง “การทำให้เจริญ” ซึ่งอาจจะอธิบายความหมายแบบกว้างๆ ได้ว่า การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น

^๑สุมิตร สุวรรณ, รัฐกับแนวคิดและทฤษฎีการพัฒนา, (นครปฐม: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๐.

คำว่า “พัฒนา” ในความหมายของภาษาไทย เป็นการให้ความหมายที่เข้าใจกันว่า การทำให้เจริญ ซึ่งสามารถนำมาพัฒนามนุษย์ในด้านสังคม เพื่อให้สังคมนั้นเจริญเติบโต มีรากศัพท์ มาจากภาษาบาลีว่า วาตณ^๒ หมายถึง เจริญ รุ่งเรือง งอกงาม เจริญขึ้น เติบโต ก้าวหน้า แก่ เฒ่า^๓ ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา “การพัฒนา” จึงตรงกับคำว่า ภาวนา^๔ หมายถึง คุณชาติเป็นเครื่องยังกุศลให้เกิด คุณชาติเป็นเครื่องยังให้เจริญ ความมีสำรวมใจตั้งความปรารถนา การทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น ให้เจริญขึ้น การอบรมให้เจริญขึ้น^๕ โดยพระพุทธศาสนาแสดงหลักการภาวนาหรือการพัฒนาไว้ว่า จะต้องดำเนินไปพร้อมๆกัน ๔ ทาง คือ กาย ศีล จิต และปัญญา^๖

เกื้อ วงศ์บุญสิน ได้ให้ความหมายว่า การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าหรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ตามเกณฑ์หรือเป้าหมายของการพัฒนาตามที่ได้กำหนดคุณค่าไว้ และได้สรุปความหมาย คำว่า การพัฒนา ตามทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory) ไว้ดังนี้

๑. การพัฒนา คือ สภาวะที่เศรษฐกิจของประเทศหนึ่งๆ สามารถทำให้ผลผลิตมวลรวมประชาชาติสูงถึงร้อยละ ๕-๗ ต่อปี และสามารถรักษาระดับนี้ไว้ได้ เป็นสภาวะที่ประชาชนมีความอยู่ดีกินดี

๒. การพัฒนา คือ การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยการเร่งรัดให้ผลผลิตมวลรวมประชาชาติเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง อันเป็นกระบวนการที่ส่งผลให้ระดับรายได้โดยเฉลี่ยต่อบุคคลของประเทศสูงขึ้นและประชาชนจะมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

๓. การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตและการว่าจ้างงานที่ได้วางแผนไว้แล้วเพื่อลดสัดส่วนของภาคเกษตรกรรม ในขณะที่เพิ่มสัดส่วนของภาคอุตสาหกรรมและการบริหาร

๔. การพัฒนา คือ การสร้างสภาวะที่เอื้ออำนวยต่อการพัฒนาบุคลิกภาพของบุคคล ซึ่งการพัฒนานั้นจะประสบความสำเร็จได้ด้วยการลดหรือขจัดความยากจน ความไม่เท่าเทียมกันและการว่างงานในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศกำลังเจริญเติบโต

๕. การพัฒนา คือ กระบวนการหลายมิติ ซึ่งประกอบด้วยการเปลี่ยนแปลงในด้านโครงสร้างทางสังคม ทักษะของประชาชน สถาบันต่าง ๆ ของชาติ การเร่งรัดความเจริญเติบโต การลด

^๒จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗.

^๓ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๒๗.

^๔จำนงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, หน้า ๑๑๗.

^๕ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, หน้า ๕๔๑.

^๖อง. ติก. (ไทย) ๒๐/๑๐๑/๓๓๗, อง. ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๔.

ความไม่เท่าเทียม และขัดความยากจน นั่นคือ การเปลี่ยนแปลงต่อระบบสังคมทั้งระบบ และมุ่งสู่การสนองความต้องการขั้นพื้นฐานของปัจเจกชนและกลุ่มต่างๆ ในสังคมภายในทั้งระบบ เป็นก้าวออกจากสภาพชีวิตที่ไม่น่าพึงพอใจไปสู่สภาพชีวิตที่ดีกว่าทั้งในด้านวัตถุและความรู้สึกนึกคิด

๖. การพัฒนา คือ การสร้างความทันสมัย กล่าวคือ การที่คนในสังคมมีเหตุมีผล มีทัศนคติและความคิดที่ไม่งมงาย มีวินัยทางสังคม มีการคิดและวางแผนการพัฒนา มีความเท่าเทียมกันทางเศรษฐกิจและสังคม มีการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต การเพิ่มมาตรฐานการดำรงชีวิต การปรับปรุงสถาบันทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ประเทศชาติมีความเป็นปึกแผ่น มีเอกราชและมีประชาธิปไตยในระดับพื้นฐาน^๗

กรมพัฒนาชุมชน กล่าวถึงการพัฒนา (Development) หมายถึง การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น (Change for the Better)^๘

จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์ อธิบายว่า ตามทฤษฎีของพระพุทธศาสนา การพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่งหมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนา มาจากภาษาบาลีว่า วัฒนะ หรือ วัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้า หรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนานอันหมายรวมถึง ความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนะ หมายถึงรกรุ่ง ไม่มีระเียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒนโน หมายถึงเป็นคนรกลก เป็นสิ่ง/เป็นคนในโลกไม่ต้องการ อย่งไรก็ตาม คำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่า และตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมหรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่าการพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง รักษา สิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นสำคัญ^๙

จิตยา สุวรรณขุ ได้อธิบายการพัฒนา ไว้ว่า การพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงที่ต้องการและได้กำหนดทิศทางและมุ่งที่จะควบคุมอัตราการเปลี่ยนแปลงด้วย สภาพะการพัฒนาเป็นสภาพะสมาชิกของสังคมได้ใช้ความรู้ความสามารถของตนได้เต็มที่โดยไม่มีสภาวะครอบงำ เช่น ความบีบคั้นทางการเมือง ความบีบคั้นทางเศรษฐกิจ หรือความไม่สมบูรณ์ในอนามัย ทุกคนสามารถที่จะนำเอา

^๗เกื้อ วงศ์บุญสิน, **ประชากรกับการพัฒนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๒๒-๒๓.

^๘สุเทพ เชาวลิต, **หลักการพัฒนาชุมชน**, (ขอนแก่น: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๑๑.

^๙จันงค์ อติวัฒนสิทธิ์, **สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์**, หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

ศักยภาพของตนออกมาใช้ให้เป็นประโยชน์อย่างเต็มที่ เช่น การเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรของไทยไม่สามารถจะใช้รถแทรกเตอร์แบบอเมริกาได้ ม.ร.ว. เทพฤทธิ์ เทวกุล ได้ประดิษฐ์ “ควายเหล็ก” ขึ้นมาใช้ไถนาในสภาพแวดล้อมของสังคมไทย^{๑๐}

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้กล่าวไว้ว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญ^{๑๑} การเปลี่ยนแปลงในทางเจริญขึ้น การคลี่คลายไปในทางที่ดี การกระทำที่เป็นเหตุให้บางสิ่งบางอย่างเจริญเติบโตขึ้น หรือขยายออกเพื่อให้ดีขึ้นกว่าที่มีอยู่เดิม และการพัฒนานั้นอาจจะเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม หรือมนุษย์ก็ได้

พุทธทาสภิกขุ อธิบายว่า คำว่า “พัฒนา” หรือ วัฒนา ในภาษาบาลี แปลว่า รก คือ รกอย่างหนาแน่น เช่น ฝนบนศรีษะรก เรียกว่าพัฒนา หรือวัฒนา หรือวัฒนะ เป็นความเจริญเหมือนกัน และถ้าใครมีความประพฤติไม่มีประโยชน์ ก็เรียกว่าคนทำโลกให้รก ใช้คำเดียวกับคำว่าวัฒนะ จึงมีคำห้ามไว้ว่า น สียา โลกวัฒโน อย่าเป็นคนรกโลก โลกวัฒโน แปลว่าคนทำโลกให้รก ดังนั้นถ้าจะให้รกไปด้วยคนดี ของดี ก็ต้องพัฒนาทางจิต ซึ่งเป็นผู้นำของกาย^{๑๒}

พระธรรมญาณมุนี (วรรณ มนุญโญ) กล่าวว่า การพัฒนาเป็นเครื่องรักษาชีวิตทุกชนิดให้อยู่ได้ชีวิตของคนอยู่ได้ด้วยการพัฒนา การพัฒนา คือ การคุ้มครองการเปลี่ยนแปลงให้อยู่ในสถานที่เหมาะสมประการหนึ่ง เป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีที่เราต้องการให้เกิดขึ้นในปริมาณที่เพียงพออีกประการหนึ่ง คนเราย่อมอยู่กับความเปลี่ยนแปลง หน้าที่ของมนุษย์จะต้องควบคุมการเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม เรียกว่า สร้างความเจริญ ถ้าเปลี่ยนแปลงไปไม่เหมาะสมก็เป็นความเสื่อมการพัฒนาจึงเป็นลักษณะการคุ้มครองความเปลี่ยนแปลงได้เหมาะสมตามที่เรต้องการและเป็นการสร้างสรรค์สิ่งที่ดีงามที่เราต้องการที่ยังไม่มีให้เกิดขึ้นในลักษณะที่เหมาะสม^{๑๓}

พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ) อธิบายว่า คำว่า พัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้งการพัฒนาวัตถุและการพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น แต่ศัพท์ทางพระพุทธศาสนาที่แท้จริงที่ใช้ในการพัฒนาจิตนั้น ท่านใช้คำว่า ภาวนา หมายถึง การทำให้มีการทำให้เกิดขึ้น ทำให้เจริญ การ

^{๑๐} จิตยา สุวรรณชมุ, “สังคมวิทยา” ในวิทยาศาสตร์สังคม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๘๗-๑๘๙.

^{๑๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๗๗๙.

^{๑๒} พุทธทาสภิกขุ, การเมืองคือธรรมะ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา, ๒๕๓๑), หน้า ๑๙๙-๒๐๐.

^{๑๓} พระธรรมญาณมุนี (วรรณ มนุญโญ), วัดช่วยชาวบ้านได้อย่างไร : การแสวงหาเส้นทางพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย, (การประชุมพระสังฆาธิการ กรมการศาสนา, ๒๕๒๖), อัดสำเนา.

อบรมการบำเพ็ญ เช่น คำว่า สมาธิภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือบำเพ็ญสมาธิ และคำว่า วิปัสสนาภาวนา คือ การเจริญ การอบรม หรือการบำเพ็ญวิปัสสนา^{๑๔}

พระไพศาล วิสาโล อธิบายว่า การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์พร้อมกันนั้น การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรมเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม^{๑๕}

พระเทพสาครมุนี (แก้ สุวณฺณโชโต) กล่าวสรุปไว้ว่า “การพัฒนา” เป็นการกระทำให้เจริญ กระทำให้ก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป มีศิลปะในการกระทำอะไรลงไป ต้องมีสิ่งที่สวยงามงดงามตามระเบียบ มีเหตุมีผลอยู่ในนั้น ทำให้มันก้าวหน้ายิ่งขึ้นไป พยายามทำให้มันก้าวหน้า พยายามทำให้มันเจริญ อันนี้เรียกว่า มีศิลปะในการพัฒนา^{๑๖}

ยุวพันธ์ วุฒิเมธี ให้ความหมายของคำว่า พัฒนา หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้น คือ เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า^{๑๗}

วิทยากร เชียงกูล กล่าวไว้ว่า การพัฒนาที่แท้จริงควรหมายถึงการทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนมีความสุข ความสะดวกสบาย ความอยู่ดีกินดี ความเจริญทางศิลปวัฒนธรรม และจิตใจและความสงบสันติ ซึ่งนอกจากจะขึ้นอยู่กับ การได้รับปัจจัยทางวัตถุเพื่อสนองความต้องการของร่างกายแล้ว ประชาชนยังต้องการพัฒนาทางด้านการศึกษาสีงามสิ่งแวดล้อมที่ดี การพักผ่อนหย่อนใจ และการพัฒนาทางวัฒนธรรมและจิตใจด้านต่างๆ ด้วยความต้องการทั้งหมดนี้บางครั้งเราเรียกกันว่าเป็นการพัฒนา “คุณภาพ” เพื่อให้เห็นว่า การพัฒนาไม่ได้ขึ้นอยู่กับ การเพิ่มปริมาณสินค้าหรือการเพิ่มรายได้เท่านั้น หากอยู่ที่การเพิ่มความพอใจความสุขของประชาชนมากกว่า^{๑๘}

^{๑๔} พระเทพวิสุทธิกวี (พิจิตร จิตวณฺโณ), *การพัฒนาจิต*, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๒.

^{๑๕} พระไพศาล วิสาโล, *พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๑๖} พระเทพสาครมุนี (แก้ สุวณฺณโชโต), *อดีตเจ้าคณะจังหวัดสมุทรสาครและเจ้าอาวาสวัดสุทธิวาตวราราม, อนุสรณ์ในงานเคลื่อนศพสู่วิหารหลังใหม่*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๒๙), หน้า ๑๕๕.

^{๑๗} ยุวพันธ์ วุฒิเมธี, *หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท*, (กรุงเทพมหานคร: ส.ส.น.ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๒๖), หน้า ๑.

^{๑๘} วิทยากร เชียงกูล, *การพัฒนาเศรษฐกิจสังคมไทย : บทวิเคราะห์*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ฉบับกระแส, ๒๕๒๗), หน้า ๑๗-๑๘.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ให้ความหมายว่า “การพัฒนา” คือการเปลี่ยนแปลง ที่มีการกำหนดทิศทาง หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า ซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้นจะต้องเป็นของดีสำหรับกลุ่มหรือชุมชนที่สร้างขึ้น^{๑๙}

อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต ให้ความหมายการพัฒนาว่า หมายถึง “การเคลื่อนย้ายจากความด้อยพัฒนาให้หลุดพ้นจากความยากจน ซึ่งจะแสวงหาและบรรลุถึงได้อย่างแท้จริง โดยวิธีการวางแผนเพื่อการพัฒนา กล่าวคือ การพัฒนาเป็นการปรับปรุงเงื่อนไขที่ไม่พึงปรารถนาต่างๆ ในสังคม”^{๒๐}

Brookfield ได้ให้ความหมายของการพัฒนา โดยเน้นด้านเศรษฐกิจว่า หมายถึง ความก้าวหน้าที่ยั่งยืนสวัสดิการ เป็นต้นว่า การลดความยากจนและลดการว่างงาน การลดความไม่เสมอภาคทางเศรษฐกิจ คำว่า พัฒนา ในความหมายของกลุ่มมาร์กซิสต์ (Marxist) ซึ่งเน้นด้านเศรษฐกิจ มองในแง่ที่ว่า การพัฒนาของประเทศทุนนิยมอุตสาหกรรมยุโรปตะวันตก ในความเป็นจริงต้องอาศัยประเทศด้อยพัฒนาหรือประเทศโลกที่สามซึ่งในแง่ประเทศโลกที่สามไม่เป็นประเทศอุตสาหกรรมจะกลายเป็นประเทศบริวารที่ต้องพึ่งพาประเทศที่จะเจริญก้าวหน้ากว่า ทำให้เศรษฐกิจของประเทศโลกที่สามถูกครอบงำ^{๒๑}

Constantina กล่าวถึงการพัฒนา (Development) คือขบวนการที่ต่อเนื่อง ซึ่งแสดงความสามารถของมนุษย์ในการควบคุมการดำรงชีพของเขาจากอดีตจนถึงปัจจุบัน ให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งเขาได้รวบรวมแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาว่าต้องมุ่งเน้นไปยัง

๑. ความสามารถในการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในอนาคต
๒. ความสามารถของตัวบุคคลในการช่วยเหลือตนเอง
๓. ความสามารถในการควบคุมตัวเอง^{๒๒}

^{๑๙}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **การพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๓), หน้า ๑๑๑.

^{๒๐}อมร รักษาสัตย์ และชัตติยา กรรณสูต, **ทฤษฎีและแนวความคิดในการพัฒนาประเทศ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม), (พระนคร: โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การขายและซื้อแห่งประเทศไทย, ๒๕๑๕), หน้า ๑๑๑.

^{๒๑}พิชญ์ สมพอง, **สังคมวิทยาว่าด้วยการพัฒนา**, (กรุงเทพมหานคร: กิจจันทรการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๑๘.

^{๒๒}Constantino, Renato, **The Challenge of the Churches**, (Paper presented during the First Gregorio Aplipay Lecture on Nationalism, Manila, Philippines, May 18, 1984). p. 112.

Garcia กล่าวถึง การพัฒนาในแง่ของการพัฒนาสังคมว่าเป็นกระบวนการที่เป็นองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ และไม่ใช่เศรษฐกิจที่มีการกระทำอย่างต่อเนื่อง และมีการเปลี่ยนแปลงหลายๆ ด้าน ทั้งในด้านปริมาณ (Quantity) และคุณภาพ (Quality)^{๒๓}

Hoogvelt เชื่อว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงและการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจภายใต้การแบ่งโลกออกเป็นโลกที่พัฒนาและไม่พัฒนา ซึ่ง Hoogvelt อธิบายว่า การพัฒนามีอยู่ ๓ ฐานะ ได้แก่

๑) การพัฒนาในฐานะที่เป็นกระบวนการ ในความหมายนี้หมายถึงกระบวนการวิวัฒนาการของความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลงของสังคมมนุษย์รวมทั้งขององค์กรทางวัฒนธรรมด้วย การพัฒนาในฐานะนี้เกี่ยวกับทฤษฎีวิวัฒนาการทั้งแนวเก่า แนวใหม่ ความแตกต่างทางสังคม การผสมผสานและการปรับตัวด้วยการทำให้ดีขึ้น ตลอดจนขั้นตอนของวิวัฒนาการทางสังคม

๒) การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิสัมพันธ์ ในฐานะนี้เป็นการมองการพัฒนาว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงและความเจริญเติบโตของสังคมด้วยการติดต่อสัมพันธ์กับสังคมต่างๆ Hoogvelt ได้อธิบายถึงการพัฒนาของสังคมที่ค่อยพัฒนาด้วยการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้า ระบบพาณิชย์ ระบบอาณานิคม อาณานิคมยุคใหม่ การแปลงสภาพโครงสร้างของสังคมดั้งเดิมด้วยการเป็นสมัยใหม่ภายใต้ลัทธิอาณานิคม การแพร่กระจายทัศนคติ ค่านิยม สถาบันต่างๆ ภายใต้ลัทธิอาณานิคม และการขาดตอนของกระบวนการวิวัฒนาการ

๓) การพัฒนาในฐานะที่เป็นการปฏิบัติการ การพัฒนาในฐานะนี้ถือว่า การพัฒนาจะต้องมีการวางแผนอย่างรอบคอบและตรวจสอบกระบวนการแห่งความเจริญเติบโตและการเปลี่ยนแปลงโดยมีเป้าหมายให้เลือกสำหรับการพัฒนาหลายๆ เป้าหมาย รวมทั้งรูปแบบของการพัฒนา เป็นต้น^{๒๔}

Kindleberger กล่าวถึงการพัฒนาทางเศรษฐกิจว่า เป็นการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงทางเทคนิค การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจ การเปลี่ยนแปลงระบบการเมือง การเปลี่ยนแปลงระบบสังคม การเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษา และการเปลี่ยนแปลงระบบการบริหารให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ใช้ค่านิยมของแต่ละสังคมเป็นตัวกำหนดแนวทางการพัฒนาว่าจะเป็นไปในทิศทางใด ตัวอย่างเช่น คนไทยบางส่วนมี

^{๒๓}Garcia Jr, Mannal P, Development : A Literature Survey of Concepts and Theories, (Laguna : UPLB, 1982), p. 111.

^{๒๔}พิชญ์ สมพอง, สังคมวิทยาว่าด้วยการพัฒนา, หน้า ๑๘-๑๙.

ความเชื่อหรือมีค่านิยมว่าเทคโนโลยี เป็นสิ่งที่แสดงถึงความเจริญหรือแสดงว่าประเทศไทยเป็นประเทศพัฒนา ดังนั้น จึงพยายามที่จะนำเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามาใช้ภายในประเทศให้มาก เป็นต้น^{๒๕}

Misra ให้ความหมาย การพัฒนา ว่าเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่มนุษย์ต้องการทำให้ดีขึ้นตามความคิดของตน กระบวนการนั้นจะไม่ใช่สภาวะการณ์ใดสภาวะการณ์หนึ่งกระบวนการจะอ้างอิงถึงค่านิยมต่างๆ เป็นพื้นฐาน และค่านิยมต่างๆ นั้น ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนา^{๒๖}

Roger and Burdge ให้ความหมายการพัฒนา (Development) ว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งแนวการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้จะช่วยปรับปรุงโครงสร้าง องค์การทางสังคมดีขึ้น^{๒๗}

Freire กล่าวถึง การพัฒนา ว่าเป็นการมีเป้าหมายที่ถูกต้อง ซึ่งมีความสำคัญมากและเป็นสิ่งจำเป็นจนอาจกล่าวได้ว่าเป็นหนทางเพิ่มขึ้นที่มีค่า^{๒๘}

Riggs ให้ความเห็นของการพัฒนา (Development) ว่าเป็นการเจริญขึ้นของระดับองค์การทางสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าเป็นการทำลายรูปแบบของโครงสร้างทางสังคมแบบเก่า และการเปลี่ยนแปลงจะเริ่มจากการจัดระบบในส่วนบนขององค์การแล้วแผ่ขยายซึ่มลงสู่ส่วนล่าง และดำเนินเรื่อยไปจนครอบคลุมองค์การอย่างกลมกลืน^{๒๙}

Streeten ให้ความเห็นว่า การพัฒนา ได้แก่ การมีความก้าวหน้า (Progress) ในมิติต่างๆ ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน คือ

๑. ผลผลิต (Output) และรายได้ (Income)
๒. สภาวะของการผลิต (Conditions of Production)
๓. ระดับความเป็นอยู่ (Level of Living) ซึ่งได้แก่ ภาวะโภชนา ที่อยู่อาศัย เป็นต้น
๔. ทศนคติ (Attitude) ต่อการทำงาน
๕. สถาบันต่างๆ (Institutions) และนโยบาย (Policy)

^{๒๕} พิชญ์ สมพอง, สังคมวิทยาว่าด้วยการพัฒนา, หน้า ๑๘.

^{๒๖} Misra, R.P. and Jonjo, M. (ed.), **The Changing Perspective of Development Problems In Misra**, (Hong Kong: Maruzen Investment (Hong Kong) , 1981), p. 111.

^{๒๗} Roger, Everette M. and Burdge Rabel J, **Social Change In Rural Societies**, New (Jersey: Prentice – Hall, 1972), P 23.

^{๒๘} Freire, P. **Education : The Practice of Freedom**, (London: Writers and Readers Publishing Cooperative, 1972), p. 110.

^{๒๙} Riggs, Fred W. “Modernization and Political Problems: Some Developmental Prerequisites” **Development Nations: Guest for A Model (Beling and Toten)**, (New York: Van Nostran Reinhold, 1970), p. 110.

T.R. Batten ผู้เชี่ยวชาญด้านพัฒนาชุมชนของอังกฤษได้ให้ความหมายของคำว่า พัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้น^{๓๐}

สรุปได้ว่า คำว่า “การพัฒนา” หมายถึง การทำให้เจริญขึ้น ทำให้รุ่งเรืองขึ้น ใช้ได้ทั้ง การพัฒนาวัตถุและพัฒนาจิตใจ เช่น การพัฒนาชนบท การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสติปัญญา และการพัฒนาจิต เป็นต้น ซึ่งตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อมๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพ การพัฒนาศีลธรรมหรือการพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจ และการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้พระพุทธศาสนายังพิจารณาว่าการพัฒนาเป็น กระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุงรักษาสิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมรอบข้างให้ดีขึ้นและมีความหมายมากยิ่งขึ้น แต่ความสำเร็จหรือความล้มเหลวในกระบวนการพัฒนาขึ้นอยู่กับบุคคลเป็นส่วนสำคัญ ถ้าจะให้รักไปด้วยคนดี ของดี ก็ต้องพัฒนาทางจิต ซึ่งเป็นผู้นำของกาย การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จึงต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐานอำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม

๒.๑.๒ ความสำคัญของการพัฒนา

การพัฒนา (Development) นั้นมีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับทุกๆ คน อีกทั้งมีบทบาทที่สำคัญมากในทุกๆ ประเทศ ไม่ว่าจะเป็นประเทศขนาดเล็ก ขนาดใหญ่ เป็นชาติที่มีความอ่อนแอทางเศรษฐกิจและการเมืองหรือประเทศมหาอำนาจก็ตาม การพัฒนามีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเฉพาะประเทศที่ด้อยพัฒนาแล้ว การพัฒนาจะเป็นบทบาทสำคัญยิ่งในการแก้ไขปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจ (Economic Crisis) เช่น ภาวะเงินเฟ้อ (Inflation) การถดถอยทางเศรษฐกิจ (Economic Recession) และการว่างงาน (Unemployment)

การพัฒนาเป็นคำที่ใช้กันกว้างขวาง และโดยทั่วไป ให้ความหมายแตกต่างกันออกไป แล้วแต่ผู้ที่จะให้ความหมาย การพัฒนานั้นไปในเรื่องใดบ้าง จากความหมายต่างๆ ที่นักวิชาการหลายท่านให้ความหมายนั้น สรุปแล้วจะครอบคลุมและมุ่งไปยังเศรษฐกิจ (Economics), สังคม (Sociology), มานุษยวิทยา (Humanity), การวางแผน (Planning)^{๓๑}

สืบเนื่องจากสภาพธรรมชาติที่มนุษย์เป็นสัตว์สังคม หมายถึง มนุษย์โดยธรรมชาติย่อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ไม่อยู่อย่างโดดเดี่ยว แต่มีช้อยกเว้นที่มนุษย์อยู่โดดเดี่ยวตามลำพัง เช่น ฤๅษี การ

^{๓๐} T.R. Batten, *Community and Their Development*, (London: Oxford University Press, 1959), p. 2.

^{๓๑} การพัฒนาชนบท, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: [http:// www.web.agri.cmu.ac.th](http://www.web.agri.cmu.ac.th), [๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

อยู่รวมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์อาจมีได้หลายลักษณะและเรียกต่างกัน เป็นต้นว่า ครอบครัว (family) เผ่าพันธุ์ (tribe) ชุมชน (community) สังคม (society) และประเทศ (country) และเมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ย่อมเป็นธรรมชาติอีกทีในแต่ละกลุ่มจะต้องมี “ผู้นำกลุ่ม” และ “ผู้ตาม” คือประชาชนหรือคนในกลุ่ม รวมทั้งมี “การควบคุมดูแลกันภายในกลุ่ม” หรือ “การจัดระเบียบภายในกลุ่ม” ซึ่งอาจเรียกว่า การบริหารหรือการพัฒนาภายใน ทั้งนี้ เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยและความสุข และในบางกรณีการควบคุมดูแลอาจเกี่ยวข้องกับภายนอกด้วย เช่น กรณีการติดต่อประสานงาน การต่อสู้ หรือการทำสงครามกับกลุ่มอื่น สภาพเช่นนี้ได้มีวิวัฒนาการตลอดมา โดยผู้นำกลุ่มขนาดใหญ่ เช่น ในระดับประเทศอาจเรียกว่า “นักบริหาร” หรือ “ผู้บริหาร” ขณะที่การควบคุมดูแลหรือการจัดระเบียบนั้น เรียกว่า การบริหาร ที่กล่าวมานี้ เป็นมุมมองในแง่ของนักบริหาร แต่ถ้าในมุมมองของนักพัฒนา อาจเรียกผู้บริหารและการบริหารนั้นว่า นักพัฒนาและการพัฒนาตามลำดับ ด้วยเหตุผลเช่นนี้ มนุษย์จึงไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการพัฒนาได้ง่าย และทำให้กล่าวได้อย่างมั่นใจว่า “ที่ใดมีกลุ่ม ที่นั่นย่อมมีการพัฒนา”

ในมุมมองของนักพัฒนา สภาพของกลุ่มในยุคเริ่มแรกซึ่งธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ อิทธิพลของธรรมชาติจะมีต่อมนุษย์ที่รวมกันอยู่ในกลุ่มมาก โดยการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพของมนุษย์จะอยู่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ อีกทั้งธรรมชาติและผู้นำเป็นตัวกำหนดแนวทางการพัฒนา ซึ่งครอบคลุมวิธีการประกอบอาชีพด้วย ลักษณะการพัฒนาและการประกอบอาชีพในยุคนั้นไม่ซับซ้อนและจำนวนประชากรก็มีไม่มาก

ต่อมาเมื่อจำนวนมนุษย์ที่รวมตัวกันอยู่ในกลุ่มมีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ทำให้กลุ่มมีขนาดใหญ่ขึ้น เปลี่ยนเป็นชุมชน และเป็นประเทศ ในเวลาเดียวกัน ทรัพยากรธรรมชาติเริ่มเสื่อมโทรม ผู้นำและผู้ตาม คือ ประชาชนพยายามเอาชนะธรรมชาติ ได้ใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน (folk wisdom) และการลองผิดลองถูก (trial and error) เพื่อกำหนดแนวทางการพัฒนาและการประกอบอาชีพ

เมื่อกลุ่มมีขนาดใหญ่และมั่นคงขึ้นเป็นประเทศ ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติได้ถูกนำมาใช้เป็นจำนวนมาก บางส่วนเสื่อมสลายถูกทำลายและสิ้นสภาพไปเป็นจำนวนมาก ประกอบกับผู้นำและผู้ตามหรือประชาชนมีการศึกษาสูงขึ้น มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์และความชำนาญ เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมเพิ่มมากขึ้น นำวิชาความรู้ที่เป็นศาสตร์ (science) หรือความรู้ที่เป็นระบบ ข้อมูลข่าวสาร และเทคโนโลยีมาใช้เพิ่มขึ้นยิ่งไปกว่านั้น จำนวนประชากรได้เพิ่มมากขึ้น เกิดการแข่งขันกันระหว่างกลุ่ม ระหว่างประเทศ หรือหลายๆ ประเทศเพื่อเร่งปริมาณและเวลาในการทำงานและการผลิต เป็นต้น เหล่านี้ ทำให้ผู้นำประเทศต้องค้นหาแนวทางการพัฒนาต่างๆ เพื่อเอาชนะธรรมชาติ พึ่งพาธรรมชาติน้อยลง หรือไม่ต้องอยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น เดิมมนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติทุกปีจะเกิดน้ำท่วม ต่อมามนุษย์มีวิชาความรู้มีความสามารถ และมีเทคโนโลยีสูงขึ้น ได้สร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วม และย่นนำธรรมชาติไปใช้ประโยชน์มาก

ขึ้น เช่น มนุษย์นำน้ำจากน้ำตกไปผลิตเป็นพลังงานไฟฟ้า และมีหน่วยงานที่คอยเฝ้าระวังและเตือนภัยเกี่ยวกับธรรมชาติ เช่น กรมอุตุนิยมวิทยา เป็นต้น สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น (human component) ถือว่าเป็นการประดิษฐ์คิดค้นหรือสร้างผลผลิตใหม่ (innovation) เพื่อนำมาใช้แทนสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น (natural component) หรือใช้แทนทรัพยากรธรรมชาติ (natural resource) ที่นับวันจะลดน้อยลง

ที่กล่าวมานี้ ถือว่าเป็นวิวัฒนาการของแนวคิดพื้นฐานของการพัฒนาของมนุษย์ (ผู้นำและผู้ตาม) ที่ล้วนเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ โดยเริ่มต้นจากหนึ่ง การพัฒนาในสภาพที่มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของธรรมชาติ และวิวัฒนาการมาเป็นสอง การพัฒนาที่มนุษย์พยายามเอาชนะธรรมชาติ จากนั้น จึงเป็นสาม การพัฒนาที่มนุษย์เอาชนะธรรมชาติได้ และนำธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ทั้งหมดนี้เป็นการพัฒนาเพื่อก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทิศทางที่ดีขึ้น (better change) ช่วยเพิ่มอัตราเร่งในการทำกิจกรรมหรือการผลิตให้รวดเร็วขึ้น (better speed) และทำให้สภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ดีขึ้น (better life) กว่าเดิมทั้งในด้านคุณภาพและปริมาณ^{๓๒}

๒.๑.๓ แนวคิดหลักเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนาเป็นวาทกรรมอย่างหนึ่ง (a discourse) ซึ่งได้รับความสนใจจากนักวิชาการอย่างกว้างขวาง โดยมีการศึกษา วิจัย วิเคราะห์ และวิพากษ์วิจารณ์ในหลาย^{๓๓} ขณะเดียวกันการพัฒนาเป็นกระบวนการ (process) ที่ได้รับ การตีค่าในระดับสูงส่งผลให้สิ่งที่ตรงกันข้ามกับกระบวนการนี้ไม่ได้รับการตีค่ากลายเป็น “ความด้อยพัฒนา” สิ่งที่ตรงกันข้ามกับแนวคิด “การพัฒนา” ที่อาจมีคุณค่าสูงยิ่งยากที่จะประเมินคุณค่า หลายอย่าง เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นต้น แต่เพราะการพัฒนาเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กับค่านิยมสมัยใหม่ สิ่งที่ตรงข้ามกับความสมัยใหม่จึงได้รับการประเมินค่าในระดับต่ำหรืออาจจะไม่มีค่าควรแก่การศึกษาและใช้ประโยชน์เลยก็ได้ ซึ่งการพัฒนาไม่ว่าจะในระดับใดก็ตาม มีแนวคิดที่สำคัญ ๕ ประการ คือ

๑) การพัฒนาเป็นกระบวนการ (Process) การพัฒนาเป็นกระบวนการศึกษา วิเคราะห์ ปัญหา และความต้องการของมนุษย์ รวมทั้งศึกษาแนวทางในการแก้ปัญหา และความต้องการของมนุษย์ทุกด้านอย่างเป็นบูรณาการและอย่างมีประสิทธิภาพ โดยจะเริ่มตั้งแต่ระดับครอบครัว ชุมชน และระดับประเทศชาติในที่สุด

๒) การพัฒนาเป็นวิธีการ (Method) การพัฒนาประกอบด้วยวิธีการในการจัดการระบบทรัพยากรต่างๆ และทักษะที่จำเป็นสำหรับการดำเนินการ เพื่อให้การพัฒนามีความต่อเนื่อง

^{๓๒} วัชร วัชรนิภาวรรณ, การบริหารการพัฒนาชนบทเปรียบเทียบ : การบริหารการพัฒนาชนบทตามแนวทางแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ความจำเป็นพื้นฐานและโครงการอีสานเขียว, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๔.

^{๓๓} ชัยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, วาทกรรมการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: วิชาฯ, ๒๕๔๒), หน้า ๗.

วิธีการพัฒนานี้รวมเอาการสร้างองค์การพัฒนา และเสริมสร้างทักษะและความรู้ของประชาชนในสังคมโดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในแต่ละท้องถิ่น

๓) การพัฒนาคือการเคลื่อนไหว (Movement) การพัฒนามีลักษณะเคลื่อนไหวไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่การพัฒนาจึงมีความเกี่ยวข้องกับการระดมความร่วมมือทางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการระดมความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลด้อยโอกาสในการแสดงความคิดเห็น สะท้อนปัญหาความต้องการร่วมตัวและตระหนักรู้ถึงปัญหาความต้องการพื้นฐานร่วมกัน รวมทั้งร่วมกันคิดและแก้ปัญหาต่างๆ เหล่านั้น ขณะเดียวกันการพัฒนามีความจำเป็นที่จะให้กลุ่มบุคคลภายใต้โครงการพัฒนาต่างๆ เข้าใจบริบททางสังคมวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของตนรวมทั้งปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน กลุ่มบุคคลจะต้องมีการกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ เปลี่ยนแปลงความคิดเห็นและทัศนคติไปในทางก้าวหน้าและสร้างสรรค์และพัฒนาทักษะความรู้ที่จำเป็นสำหรับการพัฒนาด้วย

๔) การพัฒนาคือการจัดทำโครงการหรือโปรแกรม (Project or Program) โครงการหรือโปรแกรมเป็นการปฏิบัติการอย่างหนึ่งของการพัฒนาสังคม โครงการพัฒนาต่างๆ ทำให้วัตถุประสงค์ของการพัฒนาเป็นจริงขึ้นมาได้ โครงการพัฒนาที่ได้รับผลสำเร็จจะต้องได้รับความร่วมมือจากบุคคลกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะกลุ่มเป้าหมายของการพัฒนา ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาประกอบด้วย บุคคลทุกระดับชั้น นับตั้งแต่กลุ่มผู้นำ กลุ่มผู้ปฏิบัติงานด้านต่างๆ จนถึงกลุ่มรักษาความสะอาดและรักษาความสงบเรียบร้อยในองค์กร

๕) การพัฒนาคือการให้โอกาส (Opportunity) การให้โอกาสแก่บุคคลในการพัฒนาชีวิต สังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่จำเป็น คนที่จะได้รับโอกาสมากยิ่งขึ้น คือคนยากจน หรือคนด้อยโอกาส ยิ่งด้อยโอกาสมากที่สุดยิ่งควรได้รับโอกาสมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งจะช่วยในการได้รับสิทธิมากขึ้นในเรื่องความยุติธรรมทางสังคม (Social Justice) และการพัฒนาคุณภาพของคน

๒.๑.๓.๑ แนวคิดและกระบวนทัศน์ใหม่เกี่ยวกับการพัฒนา (New Development Paradigm)

กระบวนทัศน์ (Paradigm) หมายถึง “ทฤษฎีพื้นฐานอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่างอันกำหนดแบบแผนการคิดและการปฏิบัติในประชาคมหนึ่งๆ เมื่อใดทฤษฎีพื้นฐานดังกล่าวเปลี่ยนแปลงจะทำให้แบบแผนการคิดและการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย (Paradigm shift)”^{๓๔}

เรื่องราวเกี่ยวกับการพัฒนาและความหมายของการพัฒนา มีการเปลี่ยนแปลงของกระบวนทัศน์ที่เต็มไปด้วยความขัดแย้งและเกิดวิาทะในการช่วงชิงอำนาจในการนิยามความหมายมา

^{๓๔} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ มิถุนายน ๒๕๕๖].

ตั้งแต่การเริ่มก่อกำเนิดของทฤษฎีแรกแห่งการพัฒนา (The First Theory of Development) ในสมัยของประธานาธิบดี Harry Truman ของจักรวรรดินิยมอเมริกาภายหลังจากการยุติลงของสงครามโลกครั้งที่สอง ตามมาด้วยการต่อสู้ระหว่างสองลัทธิ คือ เสรีนิยมและสังคมนิยม รวมทั้งนโยบายสี่เป้าหมาย (Point Four Programme) เพื่อถ่วงดุลอำนาจ ช่วงชิงและครอบงำประเทศอ่อนแอให้เป็นฐานกำลังในการต่อสู้กับปฏิปักษ์ สงครามระหว่างลัทธิได้ดำเนินติดต่อกันมาจนกระทั่งเกิดการล่มสลายของลัทธิสังคมนิยมโซเวียต รวมทั้งการเปลี่ยนท่าที แนวทาง และนโยบายทางการเมืองของพันธมิตรหลายๆ ประเทศ การล่มสลายของลัทธิเศรษฐกิจการเมืองของประเทศที่เป็นปฏิปักษ์ทำให้เกิดการแพร่กระจายและขยายตัวของแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก (Main Stream Economy) ประเทศบริเวณและกึ่งบริวารซึ่งเปรียบเสมือนประเทศอาณานิคมยุคใหม่ (New Colony) ของจักรวรรดินิยมอเมริกา ได้นำเอาแนวคิดแบบเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก รวมทั้งแนวคิดแบบปฏิฐานนิยมไปกำหนดแนวทางในการพัฒนาประเทศจนประจักษ์ต่อมาว่า แนวคิดดังกล่าวหาได้สอดคล้องกับวัฒนธรรม รวมทั้งวิถีการดำรงชีวิต (Mode of Living) ของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมของตนแม้แต่น้อย โดยแนวคิดดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนบุคคลอย่างไร้ขอบเขต รวมทั้งเป็นสาเหตุให้เกิดการทำลายล้างระบบนิเวศ ระบบศีลธรรม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างไม่ยั้งคิด จนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนทรรศน์ใหม่ รวมทั้งการก่อกำเนิดของกระบวนทรรศน์ใหม่ในการพัฒนาขึ้น

๒.๑.๓.๒ กระบวนทรรศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm)

กระบวนทรรศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) หมายถึง “กระบวนความคิดและการปฏิบัติที่ทุกฝ่ายเข้ามาเรียนรู้ร่วมกันโดยการทำงานด้วยกัน ใช้ความพยายามร่วมกันและไม่มาเป็นปกปักษ์ต่อกัน”

วิธีการส่งเสริมให้คนมีความรักกันและมีความรู้ร่วมกัน มีการค้นคว้าวิจัยจนได้เครื่องมือที่เรียกว่า (AIC) ซึ่งเป็นวิธีการและเทคนิคในการเอาคนที่จะทำงานร่วมกันทั้งหมดในระบบเข้ามาประชุมเชิงปฏิบัติการ (Workshop) ซึ่งจะดำเนินการใน ๓ ขั้น คือ^{๓๕}

ขั้นที่ ๑ คือ A : Appreciation

ขั้นที่ ๒ คือ I : Influence

ขั้นที่ ๓ คือ C : Control

ขั้นที่ ๑ คือ A : Appreciation คือ “การทำให้ทุกคนเกิดการยอมรับและชื่นชมคนอื่นโดยไม่รู้สึกหรือแสดงการต่อต้านหรือวิพากษ์วิจารณ์”

^{๓๕} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ มิถุนายน ๒๕๕๖].

ในกระบวนการขั้นนี้ ทุกคนจะมีโอกาสแสดงออกอย่างทัดเทียมกันด้วยภาพ ข้อเขียน และคำพูด ว่าเขาเห็นสถานการณ์ในปัจจุบันเป็นอย่างไร และเขาอยากจะทำความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร ซึ่งจะทำให้ทุกคนมีโอกาสใช้ข้อเท็จจริง เหตุผล และความรู้สึก ตลอดจนการแสดงออกในลักษณะต่างๆ ตามข้อเท็จจริง เมื่อทุกคนได้แสดงออกโดยได้รับการยอมรับจากคนอื่นๆ จะทำให้คนมีความรู้สึกที่ดี มีความสุข มีความอบอุ่น และเกิด “พลังร่วม” ขึ้นในระหว่างคนที่มาประชุมด้วยกัน

ในช่วงของการแสดงออกว่าแต่ละคนอยากจะทำความสำเร็จในอนาคตเป็นอย่างไร เป็นการใช้จินตนาการที่ไม่ถูกจำกัดด้วยปัจจัยและสถานการณ์ต่างๆ ในปัจจุบัน จึงทำให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ การมองการณ์ไกล การมองภาพกว้างและการคิดสิ่งแปลกใหม่ได้ดีกว่าการคิดจากสภาพปัญหาหรือข้อขัดข้องที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน นั่นคือ การใช้ “จิตนาการ” (Imagination) ซึ่งจะมีพลังมากขึ้นกลายเป็น “วิสัยทัศน์ร่วม” (Shared Vision) หรือ “อุดมการณ์ร่วม” (Shared Ideal) ซึ่งได้แก่ “สิ่งที่มุ่งมาดปรารถนาร่วมกันหรือเป้าหมาย” นั่นเอง

ขั้นที่ ๒ คือ I : Influence คือ การใช้ความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ที่แต่ละคนมีอยู่มาช่วยกันกำหนดวิธีการสำคัญหรือยุทธศาสตร์ (Strategy) ที่จะทำให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมหรืออุดมการณ์ร่วมของกลุ่มได้อย่างดีที่สุด ในขั้นนี้ ทุกคนมีโอกาสทัดเทียมกันที่จะให้ข้อคิดเห็นว่า วิธีการสำคัญที่จะทำให้บรรลุวิสัยทัศน์ร่วมหรืออุดมการณ์ร่วมนั้นประกอบด้วยอะไรบ้าง

เมื่อทุกคนแสดงความคิดเห็นแล้ว จะนำ “วิธีการ” ที่เสนอแนะทั้งหมดมาจัดหมวดหมู่ แยกแยะ และพิจารณาร่วมกัน จนกระทั่งได้ “วิธีการสำคัญ” ที่กลุ่มเห็นพ้องต้องกันว่า จะนำไปสู่ความสำเร็จตามที่กลุ่มต้องการ ซึ่งในการพิจารณาเลือกวิธีการสำคัญนั้น สมาชิกกลุ่มจะมี “ปฏิสัมพันธ์” (Influence หรือ Interaction) ซึ่งกันและกันสูง รวมถึงการถกเถียงโต้แย้งกันด้วย ทั้งนี้เพื่อให้ได้วิธีการที่กลุ่มเห็นร่วมกันว่าดีที่สุด เนื่องจากการถกเถียงโต้แย้งในระดับวิธีการดังกล่าว มี “เป้าหมาย” หรือ “อุดมการณ์” ร่วมกัน ฉะนั้น กลุ่มยังมีแนวโน้มที่จะรักษาความสามัคคีไว้ได้โดยไม่ยากนัก

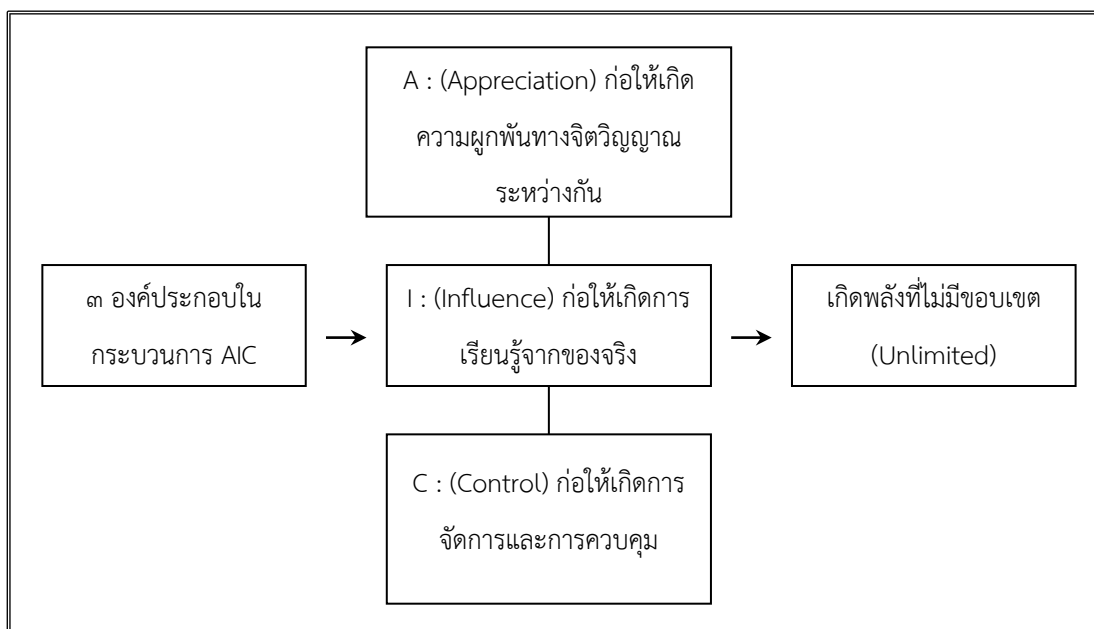
ขั้นที่ ๓ คือ C : Control คือ การนำ “วิธีการสำคัญ” มากำหนดเป็น “แผนปฏิบัติการ” (Action Plan) อย่างละเอียดว่า ทำอะไร มีหลักการและเหตุผลอย่างไร มีกำหนดเวลาอย่างไร ใครรับผิดชอบเป็นหลัก ใครต้องให้ความร่วมมือ จะต้องใช้งบประมาณค่าใช้จ่ายเท่าไร จากแหล่งใด จะมีรายได้จากการดำเนินงานดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามีประมาณเท่าไร และรายละเอียดอื่นๆ ตามที่เห็นว่าควรระบุไว้

ในขั้นนี้ สมาชิกกลุ่มแต่ละคนจะเลือกเองว่า สมัยใจจะเป็นผู้รับผิดชอบหลักในเรื่องใด จะเป็นผู้ให้ความร่วมมือในเรื่องใด จะเป็นผู้ร่วมคิดแผนปฏิบัติการข้อใด เป็นการกำหนด “ข้อผูกพัน” (Commitment) ให้ตนเองเพื่อ “ควบคุม” (Control) ให้เกิดการกระทำอันจะนำไปสู่การบรรลุผลที่เป็นเป้าหมายหรืออุดมการณ์ร่วมกันของกลุ่มในที่สุด

นอกจากการเข้ารับผิดชอบหรือไม่ความร่วมมือตาม “แผนปฏิบัติการ” ที่กลุ่มร่วมกันกำหนดขึ้นแล้ว สมาชิกกลุ่มในแต่ละคนยังอาจกำหนด “ข้อผูกพันเฉพาะตัว” (Personal Commitment) ได้อีกด้วย เพื่อเป็นการใช้พลังในส่วนของตัวเองแต่ละคนให้เกิดผลในทางสร้างสรรค์มากที่สุด

กระบวนการ AIC จะสร้างพลังสร้างสรรค์ขึ้น เมื่อฝ่ายต่างๆ เข้ามาทำกิจกรรมร่วมกันด้วยความรักความเมตตา ตัว A (Appreciation) คือ ธรรมะอย่างสูง ได้แก่ ความรักและความเมตตาคนอื่น ต้องรับฟัง อดทน และยอมรับฟังความคิดเห็นของคนอื่น ซึ่งตรงกับหลักของพระพุทธศาสนา ฉะนั้น “A” ทำให้เกิดพลังความดีเข้ามา อาจเรียกว่าเป็น “การพัฒนาทางจิตวิญญาณ” (Spiritual Development) พอคนที่เข้าร่วมกิจกรรมมีความรักความเมตตาต่อกัน ก็จะมีการเรียนรู้ร่วมกันจากการทำงานด้วยกัน ที่เรียกว่า “Interactive learning through action” จึงให้การพัฒนาประสบความสำเร็จ เพราะทำให้เกิด “การเรียนรู้” ที่แท้จริง ซึ่งมีพลังมาก ปกติแล้วคนมักจะเรียนรู้กันยาก

เพราะฉะนั้น “การพัฒนา” ต้องการ “การเรียนรู้” อย่างมากของทุกฝ่าย นั่นคือ ต้องมี “I” (Influence) ได้แก่ การเรียนรู้ร่วมกันให้เกิดพลัง และต้องมี “C” (Control) ซึ่งได้แก่ “การจัดการ” (Management) และ “แผนปฏิบัติการ” (Action Plan) ที่กำหนดว่าใคร จะทำอะไร อย่างไร เมื่อใด มีค่าใช้จ่ายเท่าไร จะได้เงินจากไหน ถ้าไม่พอจะทำอย่างไร เป็นต้น

แผนภูมิที่ ๒.๑: กระบวนการ AIC

การที่จะผลักดันกระบวนการคนใหม่ในด้านการพัฒนาให้มีบทบาทในทางปฏิบัตินั้น จะต้องใช้กระบวนการให้ทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกันทำงานและเรียนรู้ร่วมกันด้วยความรัก ทุกฝ่ายในนี้หมายถึง เบญจภาคี คือ

๑. ชุมชน ได้แก่ องค์กรประชาชน สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา อาสาสมัคร และประชาชนทั่วไป

๒. รัฐ ได้แก่ รัฐบาล และหน่วยงานของทางราชการ

๓. นักวิชาการ ได้แก่ สถาบันการศึกษา ผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้เชี่ยวชาญ และผู้ชำนาญการต่างๆ

๔. องค์กรเอกชน ได้แก่ มูลนิธิ สมาคม องค์กรสาธารณประโยชน์ องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรการกุศล สื่อมวลชน ตลอดจนชมรม และกลุ่มต่างๆ

๕. องค์กรธุรกิจ ได้แก่ บริษัท ห้างร้าน และนักธุรกิจ

ปัจจุบันสังคมไทยเกิดปัญหาสังคมขึ้นมากมาย เช่น อาชญากรรม โสเภณี ความยากจน ซึ่งเชื่อมโยงไปกับเรื่องความเสื่อมเสียทางศีลธรรม สรุปแล้วเรียกว่า เป็นวิกฤตการณ์ทางสังคม (Social Crisis) มีสาเหตุทั้งที่เกิดขึ้นในสังคมไทยเอง และสาเหตุจากกระแสโลกที่เปลี่ยนแปลงไป กรณีดังกล่าวเป็นปัญหาของประเทศต่างๆ ทั่วโลก การที่จะแก้ไขได้ต้องเปลี่ยนกระบวนความคิดหรือวิธีคิดใหม่ โดยให้ชนิกกำลังกันทุกส่วนเข้ามาเชื่อมโยงกันทำงาน เพราะเราเจอแก้ปัญหาที่ละเรื่องไม่ได้ ต้องทำพร้อมกันทุกเรื่อง โดยมีครอบครัวและชุมชนเป็นหลักและอาศัยเครื่องมือ วิธีการทำงานเพื่อให้บรรลุเป้าหมาย โดยใช้กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนา (New Development Paradigm) เพื่อก่อให้เกิดแนวทางใหม่แห่งความร่วมมือในการพัฒนาของทุกฝ่าย ทั้งทางราชการ ชุมชน องค์กรเอกชน สาธารณะประโยชน์หรือองค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันวิชาการ สถาบันทางศาสนา และภาคธุรกิจ ในอันที่จะพัฒนาทางเศรษฐกิจ จิตใจ สิ่งแวดล้อม สังคม และวัฒนธรรมไปพร้อมกัน เพื่อให้เกิดการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืน โดยระดมทรัพยากรกำลังและทรัพยากรทั้งหมดมาเชื่อมโยงกันในการดำเนินงานสร้างสรรค์สังคม

สรุปได้ว่า การพัฒนาคือกระบวนการแปรเปลี่ยนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น และสอดคล้องสัมพันธ์กับค่านิยมสมัยใหม่ที่มุ่งเน้นประสิทธิภาพและการใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด โดยการพัฒนาที่มีลักษณะเป็นทั้งกระบวนการวิธีการเคลื่อนไหว การจัดทำโปรแกรม รวมถึงการให้โอกาสด้วย

๒.๑.๔ ประวัติความเป็นมาเกี่ยวกับการพัฒนา

การพัฒนาเป็นแนวคิดที่มีรากฐานมาจากความสนใจ ซึ่งเกิดขึ้นจากการสังเกตปรากฏการณ์การเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งอธิบายไว้อย่างชัดเจนว่าสังคมและวัฒนธรรมของมนุษยชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาด้วยสาเหตุต่างๆ หลายประการ ดังต่อไปนี้คือ

๑. การเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Environment)

๒. การเปลี่ยนแปลงทางด้านประชากร (Population Change)

๓. การอยู่โดดเดี่ยวและการติดต่อกัน (Isolation and Contact)
๔. โครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Structure)
๕. ระดับของความรู้และเทคโนโลยี (Knowledge and Technology)
๖. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างอื่น เช่น การเล็งเห็นความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง หรือนโยบายของผู้นำประเทศ

จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผ่านมา เราจะพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเป็นเรื่องตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นโดยไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การพิจารณาเรื่องการเปลี่ยนแปลงจึงต้องทำความเข้าใจทั้งในด้านทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction) ขนาดของการเปลี่ยนแปลง (Magnitude) ระยะเวลาที่เกิดการเปลี่ยนแปลง (Time) สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือต่อต้านการเปลี่ยนแปลง (Change & Resistance to Change)

สิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในเบื้องต้น คือ ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมนั้น กินความครอบคลุมไปถึงการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ก้าวหน้าหรือถดถอยก็ได้ แต่ที่เป็นพื้นฐานแนวคิดที่สำคัญของการพัฒนา ก็คือ ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (Direction for Change) ในลักษณะที่ก้าวหน้าหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นเท่านั้น

คำว่า “พัฒนา” เกิดขึ้นและนำมาใช้ครั้งแรกในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ โดยนักเศรษฐศาสตร์ได้นำมาใช้เรียกการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมในยุโรป ซึ่งเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการใช้แรงงานคนและสัตว์มาเป็นพลังงานจากเทคโนโลยี เช่น เครื่องจักร เครื่องยนต์ต่างๆ อาชีพของคนในสังคมเปลี่ยนจากเกษตรกรรมเป็นการประกอบอาชีพทางด้านอุตสาหกรรม วิธีการผลิตเปลี่ยนจากการยังชีพเป็นวิธีการผลิตเพื่อการค้า ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนจากชนบทเป็นเมือง สิ่งแวดล้อมเปลี่ยนจากสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หลังจากนั้น คำว่าพัฒนา ก็ได้แพร่กระจายออกไปทั่วโลก โดยความหมายกว้างๆ ทั่วไปแล้ว หมายถึง การกระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่าเดิมอย่างเป็นระบบ

องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนามีอยู่สามส่วน คือ ผู้กระทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เจตนาธรรมณ์ อุดมการณ์ วิธีการรวมทั้งกระบวนการต่างๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และเป้าหมายของกระทำที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ความเข้าใจชัดเจนในแต่ละองค์ประกอบเหล่านี้จึงจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาวิชาการที่ว่าด้วยการพัฒนา

คำถามที่มักเกิดขึ้นบ่อยครั้งในศาสตร์ที่ว่าด้วยการพัฒนา ก็คือ การพัฒนาหรือการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของสังคมนั้นแท้ที่จริงแล้วเป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของใคร เกิดขึ้นจากการกระทำของใคร และมีจุดมุ่งหมายรวมทั้งเจตนาธรรมณ์ที่แท้จริงอย่างไร จึงต้องการทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้น

จากการศึกษาเชิงวาทกรรม (Discourse Studies) พบว่า มีการแอบแฝงซ่อนเร้นความต้องการที่แท้จริงของผู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นอุดมการณ์ แนวคิด ทฤษฎี หลักการ วิธีการ นั่นคือ การพัฒนาที่ผ่านมาในอดีตเป็นเพียงการบิดเบือน ซ่อนเร้นฉันทามติเชิงวิชาการที่แท้จริงของพัฒนาศาสตร์ โดยพยายามใช้วาทกรรมครอบงำระบบความคิด รวมไปถึงการชี้้นำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมเป้าหมายให้เปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ผู้สร้างวาทกรรมต้องการ นอกเหนือไปจากนั้น ยังมีข้อคิดเห็นทางวิชาการที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ภายใต้เงื่อนไขที่บริสุทธิ การพัฒนาที่แท้จริงไม่มีทางที่จะเกิดขึ้นได้ ถ้าหากไม่สามารถควบคุมการเปลี่ยนแปลงเชิงลบของสังคมซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นควบคู่กันไปพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงในทางบวกหรือการพัฒนา

อย่างไรก็ตาม โดยแก่นแท้แห่งศาสตร์นั้น การพัฒนา (Development) มีความหมายเป็นสองนัย ก็คือ

๑. ในความหมายอย่างแคบ การพัฒนา หมายถึง การประดิษฐ์คิดค้นหรือริเริ่มทำอะไรใหม่ๆ ขึ้นมาและนำมาใช้เป็นครั้งแรก เช่นการคิดค้นกระแสไฟฟ้า การประดิษฐ์เครื่องคอมพิวเตอร์

๒. ในความหมายอย่างกว้าง การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นของระบบต่างๆ ในสังคมที่ได้รับการยอมรับจากคนในสังคมนั้น โดยมีหลักที่ใช้ในการพิจารณาโดยมีจุดเน้นอยู่ที่ลักษณะของการพัฒนา คือ

๑) การเปลี่ยนแปลงในด้านปริมาณ คุณภาพ และสิ่งแวดล้อม ทุกด้านให้ดีขึ้นหรือเหมาะสมกว่าสภาพที่เป็นอยู่เดิม

๒) มีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างมีลำดับขั้นต่อเนื่องกันไป

๓) มีลักษณะเป็นพลวัตร ซึ่งหมายความว่าเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องไม่หยุดยั้ง

๔) มีลักษณะเป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อใด ใช้งบประมาณและสิ่งสนับสนุนเท่าใด ใครรับผิดชอบ

๕) มีลักษณะเป็นวิชาการ ซึ่งหมายถึง การกำหนดขอบเขตและกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามเป้าหมายที่กำหนด เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท การพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาชุมชน การพัฒนาการศึกษา

๖) มีลักษณะที่ให้น้ำหนักต่อการปฏิบัติการจริงที่ทำให้เกิดผลจริง

๗) การเปลี่ยนแปลงนี้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากมนุษย์ โดยมนุษย์ และเพื่อมนุษย์ หรืออาจจะเกิดขึ้นเอง

๘) มีเกณฑ์หรือเครื่องชี้วัด ซึ่งสามารถจะบอกได้ว่าการเปลี่ยนแปลงไม่ว่าจะเป็นด้านคุณภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมดีขึ้นมากหรือน้อยเพียงใด ในระดับใด^{๓๖}

การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ แต่การพัฒนาอย่างเป็นระบบเริ่มจากหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ กล่าวคือ หลังจากสงครามโลกครั้งที่สองสงบลง เกิดประเทศใหม่ๆ ขึ้นมาหลายประเทศ ขณะเดียวกันประเทศเก่าแก่หลายประเทศยังคงมีความล่าช้าทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง และบางประเทศที่ตกเป็นเมืองขึ้นของประเทศมหาอำนาจก็ได้รับเอกราช หลุดพ้นจากเป็นประเทศอาณานิคม ประเทศเหล่านี้ไม่มีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ และสังคม^{๓๗} โดยที่ประเทศเหล่านี้ถูกเรียกว่าเป็นประเทศกำลังพัฒนา ดังนั้น จึงมีความพยายามหลายวิธีการเพื่อจะพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และคุณภาพชีวิตของผู้คนในประเทศเหล่านั้น ความพยายามที่จะพัฒนาได้มีขึ้นอย่างเป็นระบบระหว่างทศวรรษ ๑๙๕๐-๑๙๖๐ และต่อเนื่องมาถึงทศวรรษ ๑๙๖๐-๑๙๗๐

ในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น ก็มีประเทศมหาอำนาจในโลกสองประเทศ คือประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศสหภาพโซเวียต ทั้งสองประเทศนี้พยายามเผยแพร่อุดมการณ์ของตนเกี่ยวกับระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจไปยังประเทศกำลังพัฒนา รวมทั้งพยายามแข่งขันเพื่อเป็นมหาอำนาจในโลก ทั้งสองประเทศนี้มีความแตกต่างกันโดยสิ้นเชิงในระบบการเมืองการปกครองและระบบเศรษฐกิจ สหรัฐอเมริกาเป็นประเทศทุนนิยม มีรูปแบบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย ส่วนประเทศสหภาพโซเวียตมีระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยม และระบบการปกครองแบบเผด็จการคอมมิวนิสต์

ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม และระบบการเมืองการปกครองแบบประชาธิปไตย เจริญรุ่งเรืองในยุโรปตะวันตก โดยมีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้นำ สำหรับการพัฒนาแบบทุนนิยมนั้น ประเทศสหรัฐอเมริกาได้จัดตั้งแผนการพัฒนาที่เรียกว่า Marshall Plan ซึ่งแผนการพัฒนาดังกล่าวนำไปสู่การเกิดขึ้นมาของธนาคารโลก (World Bank) สถาบันกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund หรือ IMF) สถาบันทางการเงินทั้งสองแห่งเป็นแหล่งเงินทุนที่สำคัญโดยการจัดสรรเงินกู้ให้แก่ประเทศต่างๆ ที่กำลังพัฒนาทั้งหลายหรือโครงการพัฒนา

โครงการพัฒนาต่างๆ ในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่รัฐบาลจะเป็นผู้ริเริ่มและควบคุม ในอดีตการพัฒนามักจะมุ่งไปในเรื่องการพัฒนาและการฟื้นฟูระบบเศรษฐกิจภายในประเทศ กล่าวคือมุ่งส่งเสริมและเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและอุตสาหกรรมและมุ่งสร้างงานให้คนที่ยากจนได้มากขึ้น แต่

^{๓๖} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

^{๓๗} Myrdal, Gunnar, *Asian Drama*, (London: Allen Lane, The Penguin Press, 1968), p.

ผลประโยชน์ต่อการพัฒนาโดยภาพรวมจะตกอยู่ในกลุ่มบุคคลผู้มีอำนาจทางการเมืองและทางเศรษฐกิจซึ่งเป็นคนส่วนน้อย ขณะที่คนส่วนใหญ่ที่ด้อยโอกาสจะไม่ได้รับผลประโยชน์จากโครงการพัฒนาต่างๆ เท่าที่ควร และคนส่วนใหญ่ก็ยังคงมีสภาพชีวิตไม่แตกต่างจากเดิม รวมทั้งคุณภาพชีวิตก็ไม่ได้ได้รับการพัฒนาให้ดีขึ้นมากนัก เพราะฉะนั้นโครงการพัฒนาทั้งหลายในประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่จะมีคนส่วนน้อยเท่านั้นที่ได้รับประโยชน์อย่างแท้จริง กล่าวคือ ในทางเศรษฐกิจคนส่วนน้อยไม่ก็กลุ่มจะรวยเพิ่มขึ้น ขณะที่คนส่วนใหญ่อยากจนลง และในทางสังคมคนส่วนใหญ่ก็ยังคงด้อยโอกาสไม่ได้รับความยุติธรรมในสังคม และคุณภาพชีวิต ก็ยังไม่ได้มีการพัฒนาอย่างทั่วถึง ข้อนี้อาจกล่าวได้ว่า แผนการพัฒนาต่างๆ ในอดีต ดูเหมือนจะสร้างความไม่เสมอภาค (Inequality) ในหมู่ประชาชน รวมถึงความไม่เสมอภาคระหว่างชาติต่างๆ ในโลกอีกด้วย

สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลาและต่อเนื่องมานานแล้ว นับตั้งแต่ประวัติศาสตร์แรกเริ่มของมนุษยชาติ โดยเฉพาะช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ที่โลกถูกแบ่งออกเป็น ๒ ฝ่าย นำโดยประเทศมหาอำนาจคือสหรัฐอเมริกาและสหภาพโซเวียต ซึ่งมีอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน ส่งผลให้ระบบการพัฒนาด้านอื่นๆ มีความแตกต่างกัน และบรรดาประเทศพันธมิตรของแต่ละฝ่ายต่างก็ได้รับอิทธิพลตามไปด้วย แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในแนวทางปฏิบัติ แต่ทุกโครงการหรือกิจกรรมล้วนมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดีขึ้น

๒.๑.๕ ระดับของการพัฒนา

การพัฒนา อาจจัดแบ่งออกเป็น ๓ ด้านใหญ่ๆ ได้แก่

๑) การพัฒนาทางเศรษฐกิจ หมายถึง การพัฒนาด้านการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก การแลกเปลี่ยน การลงทุนเพื่อให้ประชาชนไม่ยากจน เป็นต้น

๒) การพัฒนาทางสังคม หมายถึง การพัฒนาด้านจิตใจ แบบแผน พฤติกรรม รวมตลอดทั้งความสัมพันธ์ของคนในสังคมเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในสังคม เป็นต้น

๓) การพัฒนาทางการเมือง หมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง สร้างกระบวนการปกครองให้เป็นประชาธิปไตย และประชาชนในประเทศมีสิทธิเสรีภาพตามกฎหมาย เป็นต้น

พร้อมกันนั้น ยังได้จัดกลุ่มการให้ความหมายคำว่า การพัฒนา ออกเป็น ๕ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่หนึ่ง มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง ความเจริญเติบโต (Growth) อันเป็นการเพิ่มของผลผลิต (Output) ซึ่งกระทำโดยระบบสังคม (Social system) ร่วมกับสิ่งแวดล้อม (Environment) เช่น การผลิตข้าวเพิ่มขึ้น การสร้างถนน สะพาน เขื่อน หรือบ้านเรือนให้ประชาชนได้มีโอกาสใช้สิ่งเหล่านี้มากขึ้น

กลุ่มที่สอง มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง การเปลี่ยนแปลงระบบการกระทำ (Development is change in the with performs) เช่น มีการเปลี่ยนแปลงระบบสังคม ระบบการเมือง และระบบบริหาร เป็นต้น

กลุ่มที่สาม มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึง การเน้นที่วัตถุประสงค์เป็นหลัก ถ้าเป็น การบริหารจัดการก็ต้องบริหารจัดการด้วยวัตถุประสงค์ (Management by objectives) คือ การ ปฏิบัติงานมุ่งไปที่วัตถุประสงค์นั่นเอง การพัฒนาตามความเห็นของกลุ่มนี้จึงขึ้นอยู่กับที่วัตถุประสงค์ว่า ผู้ กำหนดวัตถุประสงค์จะได้ระบุไว้อย่างไร มีอะไรบ้างที่ต้องการ ปัญหาต่อมาก็คือ วัตถุประสงค์ที่ กำหนดขึ้นนั้นมีเหตุผลหรือได้รับความเห็นชอบและการสนับสนุนจากบุคคลที่เกี่ยวข้องมากน้อย เพียงใด ซึ่งถ้าวัตถุประสงค์ของประเทศประชาชนในประเทศก็น่าจะเป็นผู้มีส่วนรับรู้สนับสนุนหรือ ได้รับประโยชน์จากการพัฒนานั้นด้วย อย่างไรก็ตามวัตถุประสงค์ของประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายจะ มีการกำหนดไว้กว้างๆ เช่น เป็นการสร้างความเจริญก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง เป็นต้น

กลุ่มที่สี่ มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึงการเปลี่ยนแปลงโดยการวางแผนเพื่อ นำไปใช้ในการดำเนินงาน ตามความเห็นของกลุ่มนี้เน้นว่าการพัฒนาอยู่ที่การมีแผน และการนำแผน ไปดำเนินการเพื่อกำหนดหรือก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามความมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์นั้นๆ

กลุ่มที่ห้า มีความเห็นว่า การพัฒนา หมายถึงความทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพ โดย คุณลักษณะทั้งสองแง่ไม่อาจแบ่งแยกออกจากกันได้อย่างเด็ดขาดคือทั้งปริมาณและคุณภาพต้อง ควบคู่กันไปเสมอในแง่ของปริมาณ ผลของการพัฒนาสามารถมองเห็นได้เป็นวัตถุ จับต้องและวัดผลได้ ง่าย เช่น เงินเดือนเพิ่มขึ้น รายได้เพิ่มขึ้น มีถนนหนทาง โรงเรียน มหาวิทยาลัย หรือโรงพยาบาล ส่วน ในแง่คุณภาพจับต้องไม่ได้วัดผลได้ยาก เช่น การพัฒนาให้ประชาชนมีความซื่อสัตย์สุจริต รู้จักเสียสละ เพื่อส่วนรวม มีความอดทน ขยันหมั่นเพียร รักระเบียบวินัยและความสะอาด เป็นต้น และเป็นความ จริงเสมอว่า การพัฒนาส่วนใหญ่จะเน้นในแง่ของปริมาณทั้งสิ้น เพราะสามารถที่จะวัดได้ ยิ่งสังคม เจริญมากขึ้นเท่าไร การพัฒนาจำต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านที่รู้เฉพาะเรื่องของสาขาที่ตนชำนาญ โดยขาดความสนใจในความเป็นมนุษย์ในวงกว้างออกไป การวัดผลการพัฒนาจึงเน้นไปที่ความสำเร็จ ในด้านสาขาวิชาชีพของตนเป็นส่วนใหญ่ เช่น นักเศรษฐศาสตร์จะวัดผลสำเร็จของตนด้วยการเพิ่ม ผลผลิต รายได้ประชาชาติ เพิ่มการส่งออก เพิ่มการอุตสาหกรรม และเพิ่มการลงทุน เป็นต้น โดยคำนึงถึงมนุษย์น้อยมาก^{๓๘}

๒.๑.๖ ลำดับของการพัฒนา

การพัฒนาเริ่มต้นมาจากการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในประเทศต่างๆ ที่อยู่ในทวีปยุโรป ตั้งแต่ศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา เมื่อประเทศได้พัฒนาทำให้ภูมิภาคนี้เจริญรุ่งเรืองและกลายเป็น ศูนย์กลางการเปลี่ยนแปลงของโลกการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ได้แก่

^{๓๘} ส. ศิวรักษ์, ศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทประชาชนจำกัด, ๒๕๑๙), หน้า ๘-

๑. มีการปฏิวัติวิทยาศาสตร์และการฟื้นฟูศิลปวิทยาการ ที่ส่งผลต่อแบบแผนการคิด ค่านิยม ทศนคติและการปฏิบัติในทุกด้าน

๒. การสำรวจและตั้งอาณานิคมที่สำคัญได้แก่ การค้นพบทวีปอเมริกา หรือการตั้งอาณานิคมในแอฟริกาและเอเชีย ซึ่งนำมาซึ่งการสร้างคามั่งคั่งให้ประเทศในยุโรปและเป็นปัจจัยสำคัญให้กลายเป็นมหาอำนาจของโลก

๓. การปฏิวัติอุตสาหกรรมและยุคแสงสว่างแห่งปัญญาที่ได้เปลี่ยนการผลิตจากการใช้แรงงานคนและสัตว์มาเป็นการใช้เครื่องจักรกลทำให้สามารถผลิตได้จำนวนมากสนองตอบกับตลาดขนาดใหญ่และประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว พร้อมกับได้สร้างหลักความเชื่อในเหตุผล หลักการประชาธิปไตยและการปกครองด้วยกฎหมายขึ้นมา

๔. การปฏิวัติทางการอนามัยและสาธารณสุขทำให้ประชากรเพิ่มขึ้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้ได้นำไปสู่การเจริญเติบโตและความมั่งคั่งในประเทศตะวันตกอย่างมากมาย

อย่างไรก็ตามภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่สองจบสิ้นลง ประเทศในยุโรปต่างบอบช้ำจากผลของสงครามและประเทศในอาณานิคมต่างทยอยกันประกาศอิสรภาพจะมีเพียงประเทศสหรัฐอเมริกาเพียงประเทศเดียวที่ได้ผลกระทบจากสงครามโลกน้อยที่สุด อเมริกาจึงเริ่มผลักดันให้มีการจัดตั้งธนาคารโลก และกองทุนการเงินระหว่างประเทศขึ้นมา และเริ่มแสดงความสนใจในปัญหาความยากจนในประเทศโลกที่สาม ดังคำกล่าวของประธานาธิบดีทรูแมนสหรัฐในวันที่เข้ารับตำแหน่งว่า “กว่าครึ่งหนึ่งของประชากรโลกมีชีวิตอย่างทุกข์ยาก มีอาหารไม่เพียงพอ ต้องป่วยไข้ ชีวิตทางเศรษฐกิจล้าหลังและหยุดนิ่ง ความยากจนของผู้คนเหล่านี้เป็นอุปสรรคและการคุกคามต่อตนเองและดินแดนที่เจริญรุ่งเรืองกว่า” ด้วยเหตุนี้ทฤษฎีตะวันตกภายใต้การนำของสหรัฐได้ใช้การบีบบังคับด้วยกำลังและการแรงจูงใจด้วยความคิด การช่วยเหลือเงินทุน ทั้งนี้เพื่อดำรงไว้เพื่อรักษาความได้เปรียบและความมั่นคงของสหรัฐไว้

ทฤษฎีการพัฒนาประเทศตามแนวของตะวันตกที่นำมาใช้ในการพัฒนาในกลุ่มประเทศโลกที่สามมีแนวคิดที่สำคัญได้แก่

๑. ทฤษฎีลำดับขั้นการพัฒนา ซึ่งเสนอโดยวอลต์ รอสโตว์ นักเศรษฐศาสตร์ชาวสหรัฐว่า การพัฒนาสู่ความทันสมัยมีลำดับขั้น ๕ ขั้น คือ

๑.๑ ขั้นสังคมประเพณี ได้แก่สังคมเกษตร มีเทคโนโลยีจำกัดแต่สามารถต่อไปได้โดยใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๑.๒ ขั้นระยะผ่าน ได้แก่การใช้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีพัฒนาการผลิต ส่งเสริมการลงทุน

๑.๓ ขั้นทะยาน เป็นการก้าวสู่ภาวะทันสมัย แต่ก็ยังอยู่ในภาวะไม่แน่นอน

๑.๔ ขั้นมั่นคง ซึ่งผลจากการพัฒนาจะผลักดันให้เศรษฐกิจเติบโตต่อไป

๑.๕ ขั้นการบริโภคจำนวนมาก เป็นการรองรับผลของการพัฒนา ประชาชนสามารถบริโภคได้อย่างล้นเหลือ เช่น ประชาชนในสหรัฐอเมริกา

๒. ทฤษฎีเสรีนิยมใหม่และกระบวนการโลกาภิวัตน์ โดยเสนอว่าทั้งโลกจะต้องปฏิบัติเหมือนกันได้แก่ การเปิดเสรีทางการเงิน การเปิดเสรีทางการค้าและการลงทุน การแปรรูปรัฐวิสาหกิจ เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อรองรับการเติบโตของระบบเศรษฐกิจโลกหรือระบบทุนนิยม

อย่างไรก็ตามท่ามกลางกระแสของการพัฒนาเหล่านี้ ก็ยังมีนักวิชาการในประเทศโลกที่สามพยายามสร้างทฤษฎีการพัฒนาตนเองขึ้นมา เช่น ทฤษฎีพึ่งพา ทฤษฎีอาณานิคมแผนใหม่ ซึ่งชี้ให้เห็นถึงภาวะและสาเหตุของความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นธรรมและเท่าเทียมของประเทศตะวันตกและประเทศโลกที่สาม แต่ก็ถูกกระบวนการขัดขวางจากประเทศตะวันตกโดยเฉพาะสหรัฐอเมริกามาตลอดจนกระทั่งถึงทุกวันนี้

แนวทางการพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตและการส่งเสริมความมั่งคั่งตามแนวของตะวันตกมีสัญญาณบ่งชี้ว่าเดินทางมาถึงทางตัน ซึ่งแสดงออกเป็นวิกฤติที่ปะทุกลายเป็นวิกฤติโลก ๗ วิกฤติได้แก่

๑. วิกฤติความยากจน ที่ประชากรราวครึ่งโลกต้องเผชิญชะตากรรมอย่างยากจะดิ้นหลุดไม่เว้นแต่ในประเทศพัฒนาแล้ว และเป็นสาเหตุสำคัญของความไม่มั่นคงไร้เสถียรภาพในสังคมและโลก ตลอดจนการก่อการร้ายต่างๆ

๒. วิกฤติช่องว่างในสังคม ช่องว่างระหว่างระหว่างคนรวยกับคนจนมีมากขึ้นรวมถึงช่องว่างระหว่างประเทศ ทำให้ความปรองดอง ความไว้วางใจกันลดลง ก่อให้เกิดการผูกขาด การแก่งกำไร ระบบเศรษฐกิจและการเงินปั่นป่วน

๓. วิกฤติหนี้สาธารณะ ซึ่งทำให้ประเทศต่างๆมีความสามารถในการผลักดันการพัฒนา และการให้บริการสาธารณะที่จำเป็นลดลง

๔. วิกฤติสิ่งแวดล้อม ซึ่งปัญหาที่สำคัญได้แก่ปัญหาโลกร้อน ดินเสื่อม การสูญเสียป่าไม้ แหล่งประมงและความหลากหลายทางชีวภาพ

๕. วิกฤติพลังงาน น้ำมันซึ่งเป็นพลังงานหลักค่อยๆลดลงไปมาก ด้านการผลิตคาดว่าจะสูงสุดในอีก ๑๐-๒๐ ปีข้างหน้า ซึ่งจะก่อให้เกิดผลกระทบอย่างใหญ่หลวงต่อเศรษฐกิจโลก และอาจนำไปสู่สงครามแย่งชิงน้ำมันที่รุนแรง

๕. วิกฤติวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ซึ่งคาดหวังว่าจะเป็นทางออกและเครื่องมือแก้ปัญหาทั้งปวงของมนุษย์ กลับกลายเป็นตัวก่อวิกฤติเสียเอง เช่น เทคโนโลยีทางทหารที่สามารถฆ่าผู้คนและทำลายสิ่งแวดล้อม และก่อให้เกิดปัญหาจริยธรรมอย่างร้ายแรง

๗. วิกฤติจริยธรรมและจิตวิญญาณ แสดงออกที่ความละโมภ การใฝ่อำนาจและความรุนแรง การบริโภคล้นเหลือ การผลิตเพลนในอบายมุข ความเหงาซึมเศร้า

วิกฤติการพัฒนาดังที่กล่าวมาข้างต้น นำไปสู่การแสวงหาทางออกของการพัฒนา โดยในทศวรรษที่ ๑๙๗๐ กลุ่มนักวิทยาศาสตร์ที่ใช้ชื่อว่า Club of Rome ได้เผยแพร่หนังสือที่สำคัญชื่อ ความจำกัดของความเติบโต (Limit to Growth) ที่แสดงให้เห็นว่าความเติบโตที่ต่อเนื่องมานั้นมีความจำกัด ต่อมาใน ค.ศ. ๑๙๗๒ องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมว่าด้วยสิ่งแวดล้อมมนุษย์เป็นครั้งแรก ที่กรุงสตอกโฮล์ม ส่งผลให้มีการจัดตั้งโครงการสิ่งแวดล้อมสหประชาชาติ (United Nations Environment Programmed-UNEP) ขึ้นมาและเกิดองค์กรเอกชนขึ้นมากมาย เพื่อทำการเคลื่อนไหวกระตุ้นให้สังคมเห็นปัญหาทางสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสารเคมีที่ตกค้างในสิ่งแวดล้อม จนขยายสู่สังคมอย่างกว้างขวาง และในทศวรรษ ๑๙๘๐ แนวคิดที่ว่าด้วยการพัฒนาอย่างยั่งยืนจึงปรากฏขึ้นมา และในช่วงนี้ขบวนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมต่างๆ ได้เติบโตขึ้น มีการผลักดันให้หลายรัฐบาลออกกฎหมายในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ซึ่งผลสำเร็จที่สำคัญได้แก่ ในปี ค.ศ. ๑๙๘๗ ได้มีพิธีสารมอลทรีออล ว่าด้วยสารที่ทำลายชั้นโอโซนในบรรยากาศ มีหลายประเทศลงนามว่าด้วยการลดเลิกผลิตสาร CHC (Chlorofluorocarbons) และในปีเดียวกัน ได้มีรายงาน บรันด์แลนด์ (Brand land Report) กล่าวถึงการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นจริงครั้งแรก โดยให้ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่า “เป็นการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของปัจจุบันโดยไม่ยอมให้คนรุ่นต่อไป ต้องสูญเสียความสามารถในการสนองความต้องการตน”

ในทศวรรษ ๑๙๙๐ ปัญหาสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้กลายเป็นระเบียบวาระโลก ในปี ค.ศ. ๑๙๙๒ องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมสุดยอดโลก (Earth Summit) ขึ้นเพื่อถกปัญหาสำคัญด้านโลกร้อน ป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพ และที่สำคัญทำให้รัฐบาลทุกประเทศกำหนดยุทธศาสตร์ชาติในการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยต้องไปจัดทำแผนปฏิบัติการเรียกว่า AGENDA ซึ่งคล้ายแผนแม่บทสำหรับปฏิบัติการทั่วโลกเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน จากการประชุมครั้งนี้ได้รับการมองว่าเป็นการประชุมที่ประสบความสำเร็จที่มีหลักการเกี่ยวกับสิทธิและความรับผิดชอบของรัฐแต่ละรัฐเกี่ยวกับเรื่องนี้ รวมทั้งการป้องกันความเปลี่ยนแปลงของอากาศและการทำลายอย่างถอนรากถอนโคนของความหลากหลายทางชีวภาพของพืชสกุลต่างๆ โดยมีตัวแทนตัวประเทศกว่า ๑๕๐ ประเทศได้ร่วมกันลงนามในสัตยาบันนี้^{๓๙}

๒.๑.๗ ทฤษฎีการพัฒนาระแสหลัก

๑. ทฤษฎีความทันสมัย (Modernization Theory)

ความทันสมัย (Modernization) เป็นแนวคิดที่สลับซับซ้อนมากอย่างหนึ่ง และไม่อาจจะศึกษาได้จากเพียงแห่งใดแห่งหนึ่ง และความทันสมัยเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมจากนักวิชาการหลายสาขา ขณะเดียวกันก็ได้กลายเป็นเป้าหมายของการพัฒนาประเทศของประเทศกำลังพัฒนาด้วยเช่นกัน ในยุคแรกของการพัฒนา ความทันสมัยได้รับการตีค่าในระดับเดียวกับความ

^{๓๙} สุภวรรณ พันธุ์จันทร์, การพัฒนาอย่างยั่งยืนที่ต้องทำอย่างจริงจัง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.socialscience.igetweb.com> [๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

เป็นตะวันตก (Westernization) หรือความเป็นอเมริกัน (Americanization) ดังนั้น การพัฒนาที่มุ่งเรียนวิถีชีวิตแบบอเมริกันหรือแบบยุโรปตะวันตกซึ่งเป็นกลุ่มประเทศที่มีความรุ่งเรืองทางเทคโนโลยี เศรษฐกิจการเมือง และตรงกับค่านิยมความทันสมัยของ Wilbert E. Moore^{๔๐} ว่า ความทันสมัยหมายรวมเอาการเปลี่ยนแปลงทุกอย่างของสังคมตามประเพณีไปเป็นแบบสังคมที่มีการพัฒนาเทคโนโลยีให้สัมพันธ์สอดคล้องกับองค์การทางสังคมซึ่งเป็นลักษณะของชาติที่มีความเจริญรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจและความมั่นคงทางการเมือง

๑.๑ หลักการของทฤษฎีความทันสมัย

การพัฒนาให้ทันสมัยต้องดำเนินการไปพร้อมกันอย่างน้อยใน ๓ เรื่องใหญ่ คือ

๑) ความทันสมัยทางเศรษฐกิจ (Economic Modernization) หมายถึง การที่ระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงจากแบบการผลิต การจำหน่ายและการบริโภคตามประเพณีดั้งเดิมไปสู่ระบบการผลิตที่ใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ และระบบเศรษฐกิจเปลี่ยนแปลงจากเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม โดยมีการพึ่งพาเทคโนโลยีสมัยใหม่ ความทันสมัยทางเศรษฐกิจสัมพันธ์กับความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งมีการเน้นการบริโภคของมวลชนและการเพิ่มรายได้ให้แก่ประชาชนในชาติในระดับสูงขึ้น รวมทั้งการกำจัดความยากจน ความทันสมัยทางเศรษฐกิจและรายการเพิ่มผลผลิตซึ่งจะช่วยให้สังคมพัฒนาตามไปด้วย

๒) ความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรม (Social and Cultural Modernization) รวมเอาความทันสมัยของระบบเศรษฐกิจ ความเสมอภาคทางสังคม และความเป็นประชาธิปไตยในสังคมการเมือง และความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในระบบการศึกษา เป็นต้น

S.C. Dube^{๔๑} กล่าวว่า ความทันสมัยทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในขอบเขตของวัฒนธรรม กล่าวคือ เป็นกระบวนการที่ระเบียบ สังคมตามแบบอย่างประเพณีหรือกิจประเพณีเปลี่ยนแปลงไปสู่ความพึงพอใจ โดยเทคโนโลยีสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม และสัมพันธ์กับค่านิยมและบรรทัดฐานต่างๆ ในสังคม ความทันสมัยทางวัฒนธรรมเป็นความพยายามที่จะปรับตัวเข้ากับกระแสสมัยนิยม สมัยนิยม (Fashions) ศิลปะ และวิถีชีวิต ซึ่งเป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลาย (Popularism) ในช่วงขณะนั้นๆ ความทันสมัยทางวัฒนธรรมนั้นอาจจะไม่ใช่สิ่งที่ดีหรือมีคุณค่าอย่างแท้จริงก็ได้ และอาจเป็นสาเหตุของความทุกข์ทรมานของมนุษย์ก็ได้ ความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรมอาจจะรวมถึงการปฏิรูประบอบราชการบริหารราชการแผ่นดิน การปฏิรูปกฎหมายการ

^{๔๐}More, Wilbert E. *The Impact of Industry*, (Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall, 1965), p. 44.

^{๔๑}Dube, S.C. Modernization and Its Adaptive Demands on Indian Society in M.S. Gore, I.P. Desai and Suma Chitnis (eds), *The Papers in Sociology of Education in Indian*, (New Delhi : National Council of Educational Research and Training, 1967), p. 56.

พัฒนาอาชีพ การส่งเสริมการแสดงความสามารถ และการแข่งขันอย่างยุติธรรม การเปิดโอกาสให้มีการเคลื่อนย้ายทางสังคม (Social Mobility) โดยอิสระ การกระจายอำนาจการปกครองไปสู่ระดับท้องถิ่น การสร้างหน่วยงานที่เป็นที่เชื่อถือได้ของประชาชน

๓) ความทันสมัยทางจิตวิทยา (Psychological Modernization) มีความเกี่ยวข้องกับลักษณะทางจิตวิทยาของมนุษย์ โดยมีความสัมพันธ์กับทัศนคติ บุคลิกภาพ ประสิทธิภาพ และคุณสมบัติประจำตัวของมนุษย์ ดังนั้น ความทันสมัยทางจิตวิทยา จึงหมายถึงบุคคลที่ทันสมัย คือบุคคลที่มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ เปลี่ยนแปลงวิธีการคิด ความรู้สึกและการกระทำบางอย่างการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจจะไม่สามารถบรรลุถึงได้ ถ้ายังไม่พัฒนาทัศนคติของบุคคลให้ทันสมัยเสียก่อน Gunner Myrdal^{๔๒} ได้กล่าวถึงคุณลักษณะของบุคคลที่ทันสมัยที่จำเป็นต้องพัฒนาให้เกิดมีขึ้นในตัวบุคคลเพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองที่ดี ดังต่อไปนี้

- (๑) ความมีประสิทธิภาพ
- (๒) ความขยัน
- (๓) ความเป็นระเบียบ
- (๔) ความตรงต่อเวลา
- (๕) ความซื่อสัตย์
- (๖) ความมีเหตุผลในการตัดสินใจ
- (๗) การเตรียมตัวพร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลง
- (๘) การตื่นตัวต่อสถานการณ์ต่างๆที่กำลังเกิดขึ้นในโลกอย่างมีสติ
- (๙) ความกล้าในการลงทุน
- (๑๐) การรู้จักพึ่งตนเองและการควบคุมตนเอง
- (๑๑) การร่วมมือกับบุคคลอื่น
- (๑๒) ความตั้งใจที่จะหวังผลในระยะยาวมากกว่าระยะสั้น
- (๑๓) การรู้จักคาดคะเนในเรื่องการค้า การคลัง การผลิตทางธุรกิจการงานต่างๆ

เป็นต้น

^{๔๒} Myrdal, Gunnar, *Asian Drama*, (London: Allen Lane, The Penguin Press, 1968),

การที่บุคคลจะพัฒนาตนเองให้ทันสมัยนั้น ส่วนมากยิ่งขึ้นอยู่กับตัวบุคคล ซึ่งจะต้องได้รับแรงกระตุ้นเพื่อปรับปรุงตนเอง^{๔๓} ดังเช่น McClelland^{๔๔} กล่าวว่า กระบวนการสร้างความทันสมัยของตัวบุคคลขึ้นอยู่กับแรงกระตุ้นเพื่อให้ได้รับผลสำเร็จในสิ่งที่ดียิ่งขึ้น และแรงกระตุ้นที่จะได้รับผลสำเร็จ คือ ความปรารถนาที่แสดงออกมาพร้อมๆ กันเพื่อที่จะทำบางสิ่งบางอย่างให้เป็นประโยชน์เพื่อสิ่งนั้นเองด้วย ขณะเดียวกันนักวิชาการบางท่านมีความเห็นเช่นเดียวกันว่า ความทันสมัยนั้น เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงสังคมที่ยังไม่เจริญก้าวหน้าให้มีระบบเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และมีเทคโนโลยีระดับสูงเช่นเดียวกับกลุ่มประเทศในกลุ่มยุโรปตะวันตก และอเมริกาเหนือ

จากที่กล่าวมาจึงมีแนวคิดให้ประเทศกำลังพัฒนานำเอาแนวคิดและทฤษฎีความทันสมัยมาใช้ในการพัฒนาประเทศ ทั้งนี้ ตั้งอยู่บนพื้นฐานความเชื่อที่ว่า

(๑) ประเทศที่พัฒนาแล้วสามารถก้าวเข้าสู่ความทันสมัยได้ด้วยตัวเอง แต่ประเทศที่กำลังพัฒนาไม่สามารถที่จะดำเนินการได้สำเร็จด้วยตัวเองทั้งหมด อาจทำได้เพียงบางส่วนจึงทำให้เกิดภาวะไม่เท่าเทียมกันทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง

(๒) กระบวนการสร้างความทันสมัยของประเทศกำลังพัฒนาต้องดำเนินไปตามขั้นตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งขั้นตอนของการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ต้องเริ่มต้นด้วยการยอมรับเทคโนโลยีที่ทันสมัยในแต่ละขั้นเสียก่อน

(๓) ความทันสมัยทางเศรษฐกิจและสังคมต้องเป็นความทันสมัยในเชิงโครงสร้างแบบสังคมอุตสาหกรรม และการเกิดชุมชนเมือง (Urbanization) กับการพัฒนาอุตสาหกรรม (Industrialization)

(๔) ความทันสมัยทางสังคมและวัฒนธรรมจะต้องประกอบด้วยการพัฒนาการเมืองแบบประชาธิปไตยโดยเลียนแบบอย่างตามยุโรปตะวันตกและอเมริกาเหนือ ทางด้านวัฒนธรรมนั้น จะต้องพัฒนาจิตสำนึกของบุคคล สร้างค่านิยมแบบมีเหตุผล มากกว่าค่านิยม ตามอารมณ์หรือกระแส และกำหนดรูปแบบองค์กรเป็นแบบมีระบบ (Bureaucracy)

(๕) ทักษะคน บุคลิกภาพและคุณสมบัติต่างๆ ของมนุษย์ที่ทันสมัยต้องดำเนินการในลักษณะแบบใหม่ซึ่งอาจจะเลียนแบบอย่างตะวันตกก็ได้ หรืออาจจะนำหลักการที่มีอยู่ในสังคมตะวันออก อันเป็นหลักการที่มีคุณค่าสูงส่งมาใช้ในการพัฒนาจิตใจก็ได้

^{๔๓} Adivadhanasit, C. Modernization in Buddhist Perspectives, *Philosophical Journal of Madras University*, (1977), p. 89.

^{๔๔} McClelland, David C. *The Changing Values for Progress*, (Illinois: Unpubcishgo Paper, Harvard University, 1964), p. 87.

(๖) ผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาความทันสมัย คือ ผู้เชี่ยวชาญทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ ผู้เชี่ยวชาญ และข้าราชการทั่วไปที่เป็นนักวิชาการ (Technocrat) ทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การเมือง การบริหาร ทั้งในประเทศและต่างประเทศ

(๗) รัฐต้องมีบทบาทสำคัญในการวางแผนเพื่อผลักดันให้เกิดภาวะความทันสมัยด้านต่างๆ

๑.๒ ข้อจำกัดและปัญหาทฤษฎีความทันสมัย

ทฤษฎีความทันสมัยประกอบด้วยแนวคิดและหลักการที่ได้รับอิทธิพลจากระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและระบบการเมืองการปกครองแบบเสรีประชาธิปไตยของกลุ่มประเทศยุโรป ตะวันตก และอเมริกาเหนือ ทฤษฎีนี้มีอิทธิพลสูงมากระหว่างประเทศต่างๆ ในโลก จนเป็นที่ยอมรับขององค์การสหประชาชาติ และได้เกิดองค์กรระหว่างประเทศที่สำคัญหลายองค์กร องค์กรที่สำคัญอย่างน้อยมีสององค์กร คือ ธนาคารโลก (World Bank) และกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (International Monetary Fund) หรือ IMF

อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในแง่ข้อจำกัดและปัญหาจะกล่าวได้ว่า การพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยก่อให้เกิดปัญหาบางประการ ดังนี้

(๑) การพัฒนาความทันสมัยทางเศรษฐกิจก่อให้เกิดมลภาวะในสังคมหลายประการ และก่อให้เกิดการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งเป็นเหตุให้ต้องเกิดโครงการแก้ปัญหาหลายอย่างอันเกิดจากกระบวนการพัฒนา และส่งผลให้ต้องเสียงบประมาณค่าใช้จ่ายเพิ่มขึ้น

๒) ความทันสมัยไม่สามารถศึกษาได้จากเพียงด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวและไม่สามารถทำได้จากมิติใดมิติหนึ่งที่ผ่านมามีความทันสมัยมักจะเน้นไปที่การพัฒนาเศรษฐกิจ และการเมือง แต่ไม่ให้ความสำคัญในมิติของสังคมและวัฒนธรรม ดังนั้น การศึกษา ความทันสมัยสามารถศึกษาได้จากระดับการดำรงชีวิต ความกระตือรือร้น การรู้หนังสือ การมีส่วนร่วม ร่วมทางการเมือง และความสามารถในการปรับตัว^{๔๕} และการพัฒนาความทันสมัยโดยการดำเนินการอย่างรอบด้านครอบคลุมทุกมิติของชีวิต สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

(๓) ความทันสมัยว่าโดยสาระแล้วไม่ใช่อะไรอย่างหนึ่งอย่างเดียวกับการเลียนแบบตะวันตก (Westernization) หรือเป็นแบบยุโรป (Europeanization) ความเข้าใจคลาดเคลื่อนดังกล่าวจึงทำให้ประเทศกำลังพัฒนามักจะเลียนแบบวิธีการต่างๆ จากตะวันตกหรือจากอเมริกาตาม

^{๔๕} Rogers, E. *Modernization Among the peasant: The impact of Communication*, (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1969), p. 65.

ความเป็นจริงการเลียนแบบตะวันตกถูกนำมาใช้เพื่ออธิบายลักษณะบางอย่างที่เป็นอิทธิพลของฝรั่งเศสในประเทศซีเรียและเลบานอน และอิทธิพลของอังกฤษในอียิปต์และจอร์แดน^{๔๖}

สรุปได้ว่า การพัฒนาให้เกิดความทันสมัยจะต้องมีการวางแผน และดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนต่อเนื่อง และพร้อมเพรียงกัน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และจิตวิทยา เพื่อให้สังคมเกิดการพัฒนาย่างสมบูรณ์ ถูกต้องตามแบบแผน แต่หากการพัฒนาขาดความสมดุล ย่อมส่งผลให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา

๒.๑.๘ ทฤษฎีการพัฒนาระแสรอง

๑. ทฤษฎีการพึ่งพา

ทฤษฎีการพึ่งพา มีหลักการสำคัญอยู่ว่า การพัฒนาไม่สามารถถือเป็นเกณฑ์ได้ โดยการพัฒนาเฉพาะด้านใดด้านหนึ่ง เช่น ด้านเศรษฐกิจ การพึ่งพาอาศัยกันและกันเป็นสิ่งสำคัญในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจและการเมืองในทุกระดับ ความเจริญทางเศรษฐกิจจะมั่นคงยั่งยืนได้ต้องอาศัยการพัฒนาสังคม การเมืองและวัฒนธรรมให้มั่นคงยั่งยืนด้วยในโลกปัจจุบันการพึ่งพาอาศัยกันและกันเป็นสิ่งสำคัญมาก การขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติในที่แห่งหนึ่งจำเป็นต้องได้รับการทดแทนจากแหล่งทรัพยากรธรรมชาติในที่อีกแห่งหนึ่ง ความยากจนในที่แห่งหนึ่งจำเป็นต้องได้รับการช่วยเหลือจากผู้ที่มีร่ำรวยจากที่แห่งหนึ่งสาระสำคัญของทฤษฎีนี้ มีดังนี้^{๔๗}

(๑) ประเทศพัฒนาแล้วมีบทบาทเป็นศูนย์กลางหรือเป็นประเทศแม่ประเทศกำลังพัฒนาอยู่ในฐานะประเทศบริวารที่ต้องพึ่งพิงหรือขึ้นอยู่กับประเทศศูนย์กลางประเทศศูนย์กลางมีบทบาทครอบงำประเทศบริวารด้วยการดึงเอาทรัพยากรธรรมชาติไปจากประเทศบริวาร ตลอดจนเข้าไปผูกขาดกิจการธุรกิจบางอย่างในรูปของบริษัทข้ามชาติ และควบคุมด้านเงินทุนโดยการให้กู้และให้ความช่วยเหลือต่างๆ โดยมีเงื่อนไขผูกติดกับข้อผูกมัดที่ต้องพึ่งพา ประเทศศูนย์กลาง

(๒) ประเทศกำลังพัฒนาจำต้องอาศัยเทคโนโลยีและเครื่องจักรกลต่างๆ จากประเทศที่พัฒนาแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพึ่งพาปัจจัยทางด้านการผลิต ทำให้ประเทศพัฒนาแล้ว มีอิทธิพลเหนือประเทศกำลังพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาจึงขาดอิสรภาพในการกำหนดนโยบายการพัฒนาประเทศ นักธุรกิจผู้ประกอบการในประเทศกำลังพัฒนาต้องพึ่งพาเงินทุนและเทคโนโลยีจากประเทศศูนย์กลางจึงจะสามารถดำเนินธุรกิจได้

(๓) การพึ่งพาอาศัยกันเพื่อความอยู่รอดเป็นธรรมชาติของมนุษย์ โดยความเชื่อดังกล่าว ประเทศกำลังพัฒนาจึงมีการร่วมมือกันกับประเทศพัฒนาแล้วและกับประเทศกำลังพัฒนา

^{๔๖} Lerner, Daniel, *The Passing of Traditional Society*, (Illinois: The Free Press of Glencoe, 1985), p. 233.

^{๔๗} จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, *ประวัติแนวความคิดทางสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๔.

ด้วยกันเพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าหรือผลผลิตต่างๆ และเพื่อให้มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ทางด้านต่างๆ เช่น ทางด้านนโยบายภาษีสินค้า และเทคนิคทางด้านวิชาการต่างๆ เพื่อช่วยให้ประเทศกำลังพัฒนาสามารถดำเนินการพัฒนาตามโครงการต่างๆ ได้

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาประเทศตามทฤษฎีนี้กำลังถูกวิจารณ์อย่างหนัก กล่าวคือหากยึดเอาทฤษฎีการพึ่งพาเป็นกรอบสำหรับการพัฒนา ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายจะเป็นเพียงเมืองขึ้นของประเทศพัฒนาแล้วโดยทางพฤตินัย ดังนั้น ประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายจะต้องหยุดพึ่งพาประเทศภายนอกรวมทั้งการพึ่งพาการจำหน่ายสินค้าโดยอาศัยตลาดภายนอก แม้กระทั่งระบบการทำงานในประเทศกำลังพัฒนาก็ไม่ควรจะมีการแบ่งงานมากเกินไป เพราะจะทำให้เกิดการพึ่งพากันสูงมาก ทฤษฎีการพึ่งพาอาจจำเป็นต้องนำมาใช้ในระยะแรกเท่านั้นแต่ไม่ควรนำมาใช้ในระยะยาว

๒. ทฤษฎีอื่น ๆ

๑) ทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน (Theory of Satisfaction of Basic Needs)^{๔๘}

การที่ผู้รู้ได้หันมาใช้วิธีการใหม่ๆ ในการมองปัญหา ประกอบกับแนวคิดในเรื่องทฤษฎีพึ่งพาทำให้กรอบการพิจารณาและการอ้างอิงของทฤษฎีการพัฒนาแบบเดิมถูกวิพากษ์วิจารณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความคิดเกี่ยวกับความเจริญเติบโต แนวความคิดเกี่ยวกับการทำให้ทันสมัยและการพัฒนาแบบเก่าที่เริ่มมาตั้งแต่ ค.ศ. ๑๙๖๐ โดยผู้สนใจในเรื่องการพัฒนาได้หันมาให้ความสำคัญกับความพอใจเรื่องความต้องการพื้นฐานตามแนวทางของจาซอบ ไวนเนอร์ (Jacob Viner) เกี่ยวกับวิธีการที่ให้ความสำคัญกับมนุษย์ (Humanitarian approach) ซึ่งถูกปฏิเสธมาแล้วเมื่อ ๒๐ ปีก่อน เพราะไม่มีใครเชื่อว่าจะเป็นไปได้

แนวความคิดในเรื่องความต้องการพื้นฐานนี้ ถือว่าเป็นกลยุทธ์มากกว่าที่จะเป็นวิธีการวิเคราะห์แนวความคิดนี้จะตีความหมายข้อมูลที่หามาได้ในแนวทางที่แตกต่างไปจากวิธีที่เคยทำมาก่อนและเป็นแนวความคิดที่เกิดวิพากษ์ตัวเอง (Self-criticism) ขององค์การสหประชาชาติ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง องค์การแรงงานระหว่างประเทศและธนาคารโลก แนวความคิดนี้เป็นรูปร่างขึ้นมาได้โดยความพยายามของผู้รากลุ่มหนึ่ง ซึ่งประชุมกันที่เมืองโคโคโยค (Cocoyoc) ในประเทศเม็กซิโก ในปี ค.ศ. ๑๙๗๔ โดยถือว่าเป็นโครงการหนึ่งของกลยุทธ์ในการพัฒนาแบบดั้งเดิม จากประสบการณ์หลายปีในการทำงานตามโครงการดังกล่าว ทำให้เกิดความแน่ใจว่ากระบวนการทางเศรษฐกิจที่ใช้อยู่นั้นนั้น มีอาจทำให้ประเทศโลกที่สามสามารถพัฒนาให้ทันประเทศอุตสาหกรรมทั้งหลายได้ จากความแน่ใจดังกล่าวขององค์การระหว่างประเทศได้นำไปสู่การยอมรับว่า ไม่มีทางที่จะอุดช่องว่างระหว่างความร่ำรวยกับความยากจนได้ จึงควรลดวัตถุประสงค์ลงสู่ระดับที่ทำให้ประชากรส่วนใหญ่ที่

^{๔๘} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th/>, [๑๙ มิถุนายน ๒๕๕๖].

ยากจนพอมิปัจจัยทางวัตถุที่จำเป็นเพื่อการดำรงชีวิตก่อน ดังนั้น กลยุทธ์ใหม่จึงมุ่งสู่ความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ทั้งนี้ เพราะกลไกการตลาดที่มีอยู่นั้นสนองตอบเฉพาะความต้องการที่ได้มาจากการมีอำนาจซื้อเท่านั้น ไม่ได้สนองตอบความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ซึ่งเป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปว่า ประกอบด้วย อาหาร สุขภาพอนามัย ที่อยู่อาศัย การศึกษา สภาพการทำงาน และความมั่นคงทางสังคม

กลยุทธ์ของการพัฒนาดังกล่าวช่วยให้มีความสำนึกถึงสิทธิพื้นฐานของมนุษย์อันสอดคล้องกับหลักแห่งความมีศักดิ์ศรีของมนุษย์และช่วยให้มีผลในแง่สร้างสรรค์อีกหลายๆ อย่างที่ถูกมองข้ามไปบ่อยๆ ตามความเห็นของผู้สนับสนุนแล้ว กลยุทธ์นี้ไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่การแก้ไขบางส่วนเท่านั้น เช่น ถ้ามาตรการช่วยเหลือเพื่อการพัฒนาอยู่ที่โครงการช่วยเหลือประชากรส่วนที่ยากจนที่สุด การช่วยเหลือควรจะต้องคำนึงถึงความต้องการของประชากรที่เกี่ยวข้องด้วย โดยให้เขาได้มีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย ซึ่งเป็นกลยุทธ์ที่มุ่งถึงความพอใจในความต้องการพื้นฐาน

ผู้รู้ส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า กลยุทธ์แห่งความต้องการพื้นฐานนี้จะต้องไม่เป็นที่เข้าใจอย่างอิสระแยกจากความสัมพันธ์ระหว่างประเทศแบบพึ่งพา หากจะมีการนำเอาไปใช้จริงๆ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ถ้าใช้กลยุทธ์ใหม่นี้เป็นทางเลือกเพื่อใช้แทน ระบบเศรษฐกิจระหว่างประเทศแบบใหม่ (New International Economic Order) ซึ่งเรียกร้องให้มีโดยประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายนั้น หรืออาจเปลี่ยนเป็นศูนย์บริการระหว่างประเทศของผู้ยากจน (International care service for the poor) การกระทำดังกล่าวอาจแก้ปัญหาความยากจนไปได้ แต่จะเป็นไปได้มากน้อยแค่ไหนเพียงใดนั้นยังเป็นปัญหายากที่จะบอกได้ เพราะกลยุทธ์อันนี้มีได้กล่าวถึงปัญหาหรือสาเหตุ ตลอดจนแนวทางแก้ไขในเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ยาก การแสวงหาประโยชน์และความแปลกแยก (Alienation) ต่างๆ ทั้งหลายทั้งหมดที่มีอยู่ ดังนั้น กลยุทธ์ความต้องการพื้นฐานจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของกลยุทธ์ทั้งหมดที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาเพื่อให้เกิดความเท่าเทียมกันและความเป็นธรรมระหว่างมนุษย์ในประเทศต่างๆ ในโลกนี้ ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในแง่ของการแบ่งปันทรัพยากร เทคโนโลยี และผลผลิตทั้งหมด

๒) ทฤษฎีโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ (Structural Theory of International Relation)^{๔๙}

นักวิชาการทางยุโรปได้ให้ความสนใจทฤษฎีพึ่งพาและทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน ต่อมาได้มีการพัฒนาวิธีการทางทฤษฎีใหม่ๆ ขึ้นในแนวทางที่สอดคล้องกับความคิดของคาล มาร์กซ์ เช่น ซาเมอร์ อีน (Samir Ain) และอาร์กฮิรี เอมานูเอล ผู้ที่ได้พัฒนาแนวคิดเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนที่ขาดความเสมอภาค นักวิชาการสำคัญยิ่งคนหนึ่ง คือ โจฮาน กัลตุง ได้กล่าวถึง มิติ

^{๔๙} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

ใหม่สำหรับทฤษฎีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยการนำเอาทฤษฎีความขัดแย้งกับทฤษฎีการรวมตัวกัน มาพิจารณาหาหลักฐานและเหตุผลเพื่อกำหนดเป็นวิธีการทางโครงสร้างขึ้นมา เรียกว่า ทฤษฎีโครงสร้างทางจักรวรรดินิยม ซึ่งถือได้ว่าเป็นก้าวแรกที่จะนำไปสู่ทฤษฎีต่างๆ ไปเกี่ยวกับอำนาจระหว่างประเทศและความสัมพันธ์แบบพึ่งพา

กัลตุง กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศสองประเทศสามารถแสดงให้เห็นได้ในลักษณะการพึ่งพาซึ่งกันและกัน องค์ประกอบของความพึ่งพานั้นมีอย่างน้อยต่างๆ กัน โดยอยู่ระหว่างความสมดุลสูงสุดไปจนถึงการพึ่งพาเต็มที่ ในกรณีความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอุตสาหกรรมกับประเทศกำลังพัฒนา ลักษณะการพึ่งพาแบบไม่ได้สัดส่วนนี้ เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันในตำแหน่งหรือฐานะทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และเทคโนโลยีของประเทศทั้งสอง และความพึ่งพานี้อยู่ต่อไปได้ โดยอาศัยกลไกโครงสร้างอำนาจ โครงสร้างอำนาจนี้เกิดจากความไม่เท่าเทียมกันของตำแหน่งหรือฐานะแห่งอำนาจเช่นกัน ตามความเกี่ยวข้องกันดังกล่าวนี้ ศูนย์กลางของประเทศในศูนย์กลาง (Centers of the central nation) สามารถอาศัยความสนับสนุนจากศูนย์กลางของประเทศขอบนอก (Centers of the peripheral nations) เปรียบเทียบกับขอสะพานที่เชื่อมไว้ด้วยผลประโยชน์ร่วมกัน ผลที่ตามมาขอความสัมพันธ์ดังกล่าว ทำให้เกิดการกระจายผลประโยชน์ที่ไม่เสมอภาค ความสูญเสียที่เกิดจากกระบวนการดังกล่าวมักจะเป็นของประเทศที่อ่อนแอกว่า และทำให้ศักยะในการพัฒนาของฝ่ายนั้นต่ำลง ทั้งยังทำให้ความสัมพันธ์นั้นต้องพึ่งพาอาศัยประเทศศูนย์กลางมากยิ่งขึ้นต่อไป^{๕๐}

กัลตุง กล่าวต่อไปอีกว่า การแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยใช้กลยุทธ์แห่งการร่วมมือกัน (Integration Strategy) นั้นจะเป็นไปได้ก็แต่เฉพาะกรณีที่มีความสัมพันธ์พึ่งพาซึ่งกันและกัน ในลักษณะสมดุลโดยประมาณเท่านั้น ในทางตรงกันข้าม เพื่อที่จะแก้ไขความสัมพันธ์แบบพึ่งพาที่ไม่ได้สัดส่วนนี้ประการหนึ่งที่ทำได้ก็คือ การเปลี่ยนโครงสร้างแบบพึ่งพาระดับชาติและระดับระหว่างประเทศ เมื่อเป็นเช่นนี้ การแก้ไขหรือกลยุทธ์ของการพัฒนาก็ย่อมทำได้โดยมีขั้นตอน ๒ ระยะ คือ ระยะแรก เป็นระยะของการไม่คบหาสมาคมระหว่างประเทศคู่กรณีที่มีความขัดแย้งกัน การไม่เกี่ยวข้องกันนี้จะช่วยลดองศาของความขัดแย้งและยอมให้คู่กรณีได้เสริมสร้างตัวเอง ทั้งในแง่ของชื่อเสียงเกียรติภูมิ ความพอเพียงในการช่วยตัวเอง จนกระทั่งความขัดแย้งนั้นกลับเข้าสู่ภาวะสมดุล กล่าวคือ มีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกัน ระยะที่สอง ควรเริ่มต้นได้ซึ่งเป็นระยะของการคบหาสมาคม มีการติดต่อ เจริญ ซื่อขายแลกเปลี่ยนกันระหว่างประเทศดังกล่าว^{๕๑}

^{๕๐} ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.lecture.cs.buu.ac.th>, [๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

^{๕๑} เรื่องเดียวกัน, (๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙).

เดเตอร์ สิงหา และผู้รู้อื่นๆ อีกหลายคน ถือว่า ขั้นตอนส่วนแรกของวิธีการดังกล่าวนี้ คือ ระยะที่หนึ่งสามารถรวมกันได้กับทฤษฎีความพอใจในความต้องการพื้นฐาน และเมื่อรวมกันได้แล้วสามารถที่จะขยายออกไปเป็นทฤษฎีการพัฒนาอโตเซนเตรด ซึ่งบางครั้งอาจจะเรียกรวมให้ประเทศกำลังพัฒนาปิดตัวเองโดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับตลาดโลก กล่าวคือ ไม่ส่งสินค้าไปขายและไม่ซื้อสินค้าใดๆ จากประเทศอื่นในตลาดระหว่างประเทศเหมือนบางประเทศกำลังทำอยู่ อันเป็นการเผชิญหน้ากับความคิดในการดึงดูดทุกประเทศให้เข้าร่วมในตลาดโลกซึ่งเป็นวิธีการสำคัญอันหนึ่งในทฤษฎีสัมัยเก่าและทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ^{๕๒}

สรุปได้ว่า การพัฒนาเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีทั้งในระบบความเป็นอยู่ของคนในสังคม ค่านิยมและการกระจายโอกาสที่ดีของบุคคล การพัฒนาสังคมจึงเป็นการปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของคนในสังคมให้ดีขึ้น โดยยึดหลักความร่วมมือของรัฐและประชาชน ให้ประชาชนเกิดความริเริ่ม วางแผนและลงมือปฏิบัติงานด้วยตนเองใช้ทรัพยากรในสังคมให้เกิดประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด

๒.๑.๙ การพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นแนวความคิดที่ได้รับความนิยมมากในปัจจุบัน ตามที่ UNFPA ได้รวบรวมคำอธิบายเกี่ยวกับการพัฒนาแบบยั่งยืนดังนี้ การพัฒนาแบบยั่งยืนเป็นการพัฒนาที่กระจายประโยชน์ของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจได้อย่างทั่วถึง ตลอดจนเป็นการพัฒนาที่ปกป้องสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่นและในระดับโลกโดยรวมเพื่อชนรุ่นหลัง และเป็นการพัฒนาที่ทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง แนวคิดดังกล่าวเป็นการจัดประกายแห่งการรักษามรดกทางทรัพยากรทางธรรมชาติ การทำให้คุณภาพของชีวิตมนุษย์ดีขึ้น ในลักษณะเศรษฐกิจแบบยั่งยืนเป็นเศรษฐกิจที่ไม่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศและรักษาทรัพยากรธรรมชาติไว้ได้ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงในเชิงคุณภาพในระบบของเศรษฐกิจในภาวะที่มีดุลยภาพทางระบบนิเวศวิทยา ประเด็นนี้จะพิจารณาว่า ความยั่งยืนนั้นอยู่ที่ระดับ (Level) ของการนำเอาทรัพยากรทางธรรมชาติไปใช้ ยิ่งในสภาวะปัจจุบันที่การเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจที่เน้นในเรื่องคุณภาพจึงเป็นปัญหาว่าเท่าที่ทรัพยากรมีอยู่ ณ ปัจจุบัน และการนำไปใช้เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์นั้นทำอย่างไรจึงจะเกิดการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด จากประเด็นนี้จะนำไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจสิ่งแวดล้อม^{๕๓}

องค์การสหประชาชาติ จำกัดความว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นการพัฒนาที่สนองความ

^{๕๒} เรื่องเดียวกัน, (๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙).

^{๕๓} เกื้อ วงศ์บุญสิน, ประชากรกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘),

ต้องการของคนปัจจุบัน โดยไม่ทำให้คนรุ่นต่อไปในอนาคตต้องประนีประนอมยอมสูญเสียสิ่งที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของเขา^{๕๔}

ในหนังสือ Global Ecology Handbook ซึ่งมี Walter H. Corson เป็นบรรณาธิการ ได้
นิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า เป็นการกำหนดนโยบายที่สนองความต้องการของคนในปัจจุบัน โดย
มิได้ทำลายทรัพยากรที่จำเป็นและเป็นที่ต้องการของคนในอนาคต

การพัฒนาที่ยั่งยืน จึงเป็นกระบวนการสร้างสังคมที่ยั่งยืน อันเป็นสังคมที่ประชาชนใน
ปัจจุบันได้รับสิ่งสนองความต้องการของตน โดยไม่ทำให้สัตว์จำพวกอื่นและผู้คนในรุ่นต่อไปในอนาคต
ต้องยอมสูญเสียหรือยอมลดความต้องการของตนเองหรือไม่มีโอกาสได้บริโภคสิ่งที่จำเป็นบางอย่างใน
อนาคต การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นได้ก็โดยอาศัยการพัฒนาจิตสำนึก การตระหนักถึงสิทธิของสัตว์
โลกที่จะอยู่ร่วมกับมนุษย์และคำนึงถึงความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติไม่ให้ถูกทำลายทั้งในระดับผู้
กำหนดนโยบายและในระดับประชาชนทั่วไปต้องมีจิตสำนึกร่วมกัน การคงอยู่ของธรรมชาติจะเกิดขึ้น
ได้ก็ต่อเมื่อมนุษย์จะต้องคำนึงถึงความสำคัญของระบบนิเวศที่มีต่อสิ่งมีชีวิตต่างๆ ซึ่งล้วนแต่จะต้อง
อาศัยธรรมชาติสิ่งแวดล้อมเช่นเดียวกัน และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมบางอย่างเมื่อถูกทำลายจะ
ไม่สามารถกลับตัวขึ้นมาใหม่ได้มีแต่เราสูญเสียไป การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องดำเนินการในรูปของ
การศึกษา ยอมรับในระดับบุคคลได้ ตระหนักถึงความสำคัญของสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ และ
จะต้องเป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ

ด้วยเหตุนี้ **พระธรรมปิฎก** จึงกล่าวว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนนี้มีลักษณะเป็นการพัฒนาที่
เป็นบูรณาการ (Integrated) คือ ทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบ
ทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกันจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ
(Balance)”^{๕๕}

การพัฒนาที่ผ่านมามุ่งไปที่การบริโภคสิ่งแวดล้อมจนทำให้เกิดปัญหาสังคมและกระทบ
สิ่งแวดล้อม การพัฒนามุ่งสู่ความทันสมัยไม่ใช่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน กระแสการพัฒนาที่ผ่านมา
มุ่งเน้นเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การพัฒนามนุษย์ก็มุ่งเพื่อใช้เป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจมากกว่าจะ
พัฒนาให้คนเป็นผู้ช่วยพิทักษ์และคุ้มครองโลกให้เกิดสันติสุข

กระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และกลไก
การตลาด ก่อให้เกิดการเติบโต การผลิต การบริโภคที่เป็นผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม ชีวิตมนุษย์ สัตว์ และ
พืชพรรณ ดังนั้น การที่มนุษย์ยังคงใช้แนวทางพัฒนาแบบเก่าซึ่งไม่คำนึงถึงข้อจำกัดในการพัฒนา อัน

^{๕๔} World Commission on Environment and Development Our Commission Future
Oxford, (Oxford University press 1987), p. 43.

^{๕๕} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความ
มั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๓.

หมายถึง ข้อจำกัดด้านสภาพ ความสามารถที่จะรองรับการบริโภค และการใช้ประโยชน์จากโลก และเมื่อทุกสิ่งทุกอย่างที่จะนำมาบริโภค และใช้ประโยชน์หมดลง อีกไม่นานทุกชีวิตบนโลกจะต้องจบสิ้น เพราะมนุษย์จะไม่สามารถอาศัยอยู่บนโลกได้อีกต่อไป การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นแนวคิดเพื่อป้องกันมิให้โลกต้องเดินไปสู่จุดจบ^{๕๖}

๑. มาตรการเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

ความล้มเหลวของการพัฒนาแบบดั้งเดิมที่ผ่านมา นอกจากจะทำลายสิ่งแวดล้อม ชีวิตมนุษย์ สัตว์ และพืชพรรณแล้ว ยังพบว่าการพัฒนาเศรษฐกิจของหลายประเทศ ได้สร้างปัญหาให้กับความเป็นอยู่ของมนุษย์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นอย่างมหาศาล เนื่องจากรัฐบาลไม่รับผิดชอบ ไม่ฉะฉานต่อการตอบสนองความต้องการของประชาชน ระบบราชการมีคอร์รัปชันสูงขาดประสิทธิภาพ ไม่มีความโปร่งใส ฯลฯ นานาชาติจึงได้ประชุมร่วมกันเพื่อแสวงหาแนวคิดที่เป็นกลางที่สุดมาเยียวยาภัยพิบัติที่เกิดขึ้น ผลสรุปที่ได้คือ ทั่วโลกควรปรับเปลี่ยนแนวทางการพัฒนาเสียใหม่ โดยจะต้องยกเลิกการพัฒนาซึ่งรัฐเป็นผู้ชี้แนะและออกคำสั่งแต่เพียงฝ่ายเดียว ในลักษณะรัฐประชาชาติ (Nation State) โดยปรับเปลี่ยนเป็นประชารัฐ (Civil State) ซึ่งเป็น “ความสัมพันธ์รูปแบบใหม่ระหว่างรัฐกับประชาชนในลักษณะที่เป็นประชาสังคม”

ประชาสังคม หรือ Civil Society คือ การพัฒนาที่เกิดขึ้นจากความริเริ่มของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน โดยทุกฝ่ายในสังคมต่างให้ความร่วมมือกันอย่างใกล้ชิดทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และประชาชน คำว่า “ประชารัฐ” จึงหมายถึง รัฐซึ่งมีรัฐบาล เอกชน และประชาชนร่วมมือกันในทุกเรื่องที่เป็นสาธารณะนั่นเอง ดังนั้น การที่แนวคิดเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืนจะสำเร็จลงได้หรือไม่อย่างนั้น ทุกประเทศจะต้องร่วมมือกันอย่างใกล้ชิด และที่สำคัญรัฐบาลในหลายๆ ประเทศจะต้องปรับเปลี่ยนมุมมองเสียใหม่ จากที่เคยมองว่ารัฐบาลเป็นผู้ใช้อำนาจอธิปไตยแทนประชาชน รัฐบาลจึงสามารถควบคุมและครอบงำประชาชนให้ปฏิบัติตามคำสั่งได้ มาเป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนหรือชุมชนมีส่วนร่วม ทั้งในระดับการร่วมรับรู้การตัดสินใจขององค์กรของรัฐ และในระดับการร่วมตัดสินใจ และจะต้องมีการตกลงกันให้ชัดเจนว่าสัดส่วนของบทบาทภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนในการพัฒนานั้นควรจะเป็นลักษณะใด หรือที่เรียกว่า “ประชารัฐ” นั่นเอง และเพื่อให้การพัฒนาที่ยั่งยืนสามารถแทรกเข้าไปในทุกส่วนของสังคมโลก เมื่อเริ่มต้นทศวรรษที่ ๑๙๘๐ องค์กรสหประชาชาติ จึงเสนอให้ประเทศกำลังพัฒนาที่ประสบความล้มเหลวในการพัฒนาตามที่กล่าวมาข้างต้น เร่งปฏิรูประบบเศรษฐกิจควบคู่ไปกับการปฏิรูปการเมือง การบริหาร การศึกษา การจัดและลดความยากจน การส่งเสริมให้มีการบูรณาการทางการผลิต ทางภาคเกษตร การสร้างงาน ที่พอเพียงกับการเติบโตของประชากร การพิทักษ์สิ่งแวดล้อม และการลดอัตราการขยายตัวของประชากร ฯลฯ

^{๕๖} การพัฒนาแบบยั่งยืน กลุ่ม๕, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.sukhothai.ru.ac.th>, [๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

โดยนำระบบการจัดการที่ดีมาใช้เป็นยุทธศาสตร์การพัฒนาเพื่อให้การพัฒนามีภาพของอนาคตที่เป็นรูปธรรม วิธีการดังกล่าวนี้เรียกว่า ธรรมนูญ ธรรมนูญ การสร้างระบบบริหารกิจการบ้านเมืองและสังคมที่ดี หรือ Good Governance โดยความหมายของ “Good Governance” นี้ แต่เดิมนานาชาติโลก หรือ World Bank ได้ให้คำนิยามไว้ว่า หมายถึง “ลักษณะและวิถีทางของการใช้อำนาจอธิปไตยในการจัดการทรัพยากรทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเพื่อการพัฒนา” ส่วน Commission on Global Governance ได้ให้คำนิยามคำว่า “Governance” ไว้ในเอกสารชื่อ Our Global Neighborhood ว่า หมายถึง ผลลัพธ์ของการจัดการกิจกรรม ซึ่งบุคคลและสถาบันทั้งภาครัฐและเอกชนมีผลประโยชน์ ได้กระทำลงในหลายทิศทาง โดยมีลักษณะเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง ซึ่งอาจจะนำไปสู่การผสมผสานผลประโยชน์ที่หลากหลายและขัดแย้งกันได้ ด้วยการร่วมมือกันจัดการในเรื่องนั้น

วิธีการจัดการดังกล่าว UNDP ได้นำเสนอไว้ ๗ ประการ โดยกล่าวไว้ว่า องค์ประกอบทั้ง ๗ ประการต่อไปนี้ ควรถูกกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ในการพัฒนาของประเทศโลกที่ ๓ ซึ่งได้แก่

๑) ประชาชนจะต้องยอมรับในความชอบธรรมของรัฐบาล (Legitimacy) และรัฐบาลจะต้องมีความรับผิดชอบต่อประชาชนในกิจการที่ได้กระทำลงไป (Accountability)

๒) ประชาชนจะต้องมีอิสระเสรีภาพในการรวมกลุ่ม และในการมีส่วนร่วม (Freedom of Association and Participation)

๓) จะต้องมีการอบแห่งกฎหมายที่ชัดเจน และเป็นระบบที่ก่อให้เกิดสภาวะที่มั่นคงเป็นหลักประกันต่อชีวิตและการทำงานของพลเมือง รวมทั้งเป็นสภาพแวดล้อมที่เอื้ออำนวยต่อผู้ประกอบการ และเกษตรกร นอกจากนี้ กฎหมายจะต้องปฏิบัติต่อประชาชนอย่างเสมอหน้ากัน ทั้งนี้ โดยกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ จะต้องเปิดเผยเป็นที่รู้กันล่วงหน้า ต้องมีการบังคับใช้กฎหมายอย่างเคร่งครัด มีวิธีการที่ประกันการบังคับใช้กฎหมาย การตัดสินใจ ข้อขัดแย้งต้องเป็นการตัดสินใจโดยฝ่ายตุลาการที่เป็นอิสระและเชื่อถือได้ รวมถึงจะต้องมีกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย กฎ ระเบียบ ข้อบังคับต่างๆ ได้ เมื่อหมดประโยชน์ใช้สอย

๔) ระบบราชการจะต้องรับผิดชอบต่อการดำเนินการต่างๆ (Bureaucratic Accountability) โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการจัดการงบประมาณของรัฐซึ่งจะต้องมีการควบคุม ติดตาม ประเมินผลการปฏิบัติงานทั้งของรัฐและบุคลากร เพื่อป้องกันมิให้ใช้ทรัพยากรโดยมิชอบ ทั้งนี้จะต้องมีความโปร่งใส (Transparency) ในการปฏิบัติราชการทุกระดับ

๕) จะต้องมีการเปิดเผยข้อมูลข่าวสารที่น่าเชื่อถือ โดยรัฐบาลจะต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้าถึงข้อมูลข่าวสาร เช่น ด้านรายได้ประชาชาติ ดุลการชำระเงิน สภาพการจ้างงาน และดัชนีค่าครองชีพ เป็นต้น

๖) จะต้องมีการบริหารงานภาครัฐอย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล

๗) จะต้องมีความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างรัฐบาลกับองค์กรของประชาสังคม ซึ่งหมายถึง องค์กรประชาชน (People's organization) และองค์กรอาสาสมัครเอกชน (NGOS)

องค์ประกอบที่กล่าวมาข้างต้นเป็นมิติใหม่ของการจัดการพัฒนาโดยเน้นคนเป็นศูนย์กลาง เป็นแนวทางที่ทุกส่วนในโลกจะต้องผนึกกำลังให้เป็นกระแสหลัก โดยจะต้องมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านโลกทัศน์ของผู้นำทุกระดับ (ทั้งภูมิภาค ชาติ ชุมชน) ไปเป็นแบบพหุนิยมองค์รวม (Holistic Pluralism) ด้วยมิใช่เอกนิยมองค์รวม

๒. องค์ประกอบของสังคมที่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๑) ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและการใช้ทรัพยากร เช่น ปริมาณแหล่งน้ำและความเพียงพอของน้ำใช้ในปัจจุบัน การใช้พลังงานทดแทนอย่างอื่น ทั้งจากธรรมชาติและจากการประดิษฐ์ขึ้น ได้แก่ พลังงานน้ำ พลังงานลม พลังงานความร้อนใต้พิภพ พลังงานแก๊สชีวภาพ และพลังงานแสงอาทิตย์ และมีการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

๒) เศรษฐกิจที่มั่นคงของชุมชน คือ มีการพัฒนาที่ทำให้ชุมชนมีเศรษฐกิจดีอย่างต่อเนื่อง และควบวงจร

๓) คุณภาพชีวิตที่ดีของประชากรในชุมชน เช่น มีการอยู่ดีกินดี อยู่ในที่มีอากาศดี ปราศจากมลภาวะ มีการจัดสรรการใช้ประโยชน์จากที่ดินอย่างถูกต้องตามศักยภาพของแต่ละพื้นที่ มีบริการสาธารณสุขอย่างทั่วถึง มีการให้การศึกษาอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

๓. ระบบการพัฒนาที่ยั่งยืน

เมื่อมีการพัฒนาคนและคนได้รับการพัฒนา ในฐานะที่คนนั้นเป็นปัจจัยตัวกระทำก็นำเอาการพัฒนาคนและคนที่มีการพัฒนานั้นมาเป็นแกนกลางของระบบการพัฒนาให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืนจะเกิดขึ้นเมื่อระบบความสัมพันธ์ขององค์ประกอบทั้ง ๔ ดำเนินไปด้วยดี โดยที่ทุกส่วนเป็นปัจจัยส่งผลในทางเกื้อกูลแก่กันทำให้ดำรงอยู่ด้วยกัน และในระบบนี้มนุษย์ในฐานะเป็นปัจจัยตัวกระทำ มีความสำคัญที่สุดที่จะให้ภาวะที่พึงประสงค์นี้เกิดขึ้นได้หรือไม่ ในที่นี้จะกล่าวถึงข้อคิดเกี่ยวกับการพัฒนาและการปฏิบัติต่อองค์ประกอบทั้ง ๔ เฉพาะที่เป็นแนวทางพื้นฐานบางประการ

๓.๑ มนุษย์

๓.๑.๑ มนุษย์ในฐานะเป็นมนุษย์เป็นหลักการที่ควรให้ความสำคัญสูงสุด โดยมุ่งให้การศึกษาและจัดสรรปัจจัยเกื้อหนุนอื่น เพื่อช่วยให้มนุษย์แต่ละชีวิตเจริญงอกงามเข้าถึงความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีชีวิตที่ดั่งงามสมบูรณ์ มนุษย์ที่ได้มีการพัฒนาในฐานะนี้ จะเป็นปัจจัยตัวกระทำที่ดีที่สุด ที่จะช่วยให้ระบบสัมพันธ์องค์รวมใหญ่บรรลุจุดหมายแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน

๓.๑.๒ มนุษย์ในฐานะทรัพยากรมนุษย์คือเป็นทุนหรือเป็นปัจจัยในการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม ก็พึงมีการพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพโดยมีสุขภาพดี ขยันอดทน รับผิดชอบ มีฝีมือ มีความรู้ความสามารถ เชี่ยวชาญ ฯลฯ พร้อมทั้งจะเป็นกำลังในระบบเศรษฐกิจและสังคมที่จัดสรรให้เกื้อหนุนและนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน

๓.๒ สังคม

๓.๒.๑ ระบบการต่างๆ ทางสังคมนั้น ว่าโดยพื้นฐาน เป็นการจัดตั้งวางรูปแบบขึ้น เพื่อให้เป็นเครื่องมือและเป็นสื่อที่ช่วยให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติทำงานหรือดำเนินไปในทางที่จะอำนวยผลดีแก่หมู่มนุษย์ การจำแนกเป็นระบบย่อยต่างๆ เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง ระบบการบริหาร ตลอดจนกิจการต่างๆ ก็เพื่อให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้นเกิดมีกำลังและประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นในการที่จะนำไปสู่ผลสำเร็จ เพราะฉะนั้น ระบบเหล่านั้นทั้งหมดจะต้องประสานกลมกลืนสอดคล้องเป็นอันหนึ่งอันเดียวบนฐานแห่งความรู้ในความเป็นจริงแห่งกฎธรรมชาติอันเดียวกัน การที่ระบบเหล่านั้นตั้งอยู่บนทฤษฎีที่ไม่เข้าถึงความจริงแท้ และอยู่บนฐานของทฤษฎีที่แบ่งแยกแตกต่างกัน ก็คือเครื่องบ่งบอกให้ทราบว่าระบบการเหล่านั้นจะไม่นำไปสู่ผลที่มุ่งหมายและจะไม่เป็นระบบที่ยั่งยืน และอาจจะเป็นตัวการที่ทำให้สังคมวิปริตเรวรนระส่ำระสายด้วยซ้ำ

๓.๒.๒ ผลสำเร็จที่เกิดจากระบบการต่างๆ ทางสังคม เช่น เศรษฐกิจเจริญเติบโต จากการพัฒนาเศรษฐกิจสำเร็จผล สภาพบ้านเมืองสงบเรียบร้อย จากการเมืองการปกครองที่ได้ผล เป็นต้น ไม่ใช่เป็นจุดหมายในตัว แต่เป็นสภาพแวดล้อมเป็นบรรยากาศและเป็นปัจจัยเกื้อหนุนเพื่อเอื้อโอกาสให้มนุษย์สามารถพัฒนาตนเข้าถึงชีวิตที่ดำรงความมีอิสรภาพและสันติสุขที่แท้จริง

๓.๒.๓ จุดเน้นสำคัญของมาตรการต่างๆ ทางสังคม ก็คือการสร้างบรรยากาศแห่งการไม่เบียดเบียน ตลอดจนบรรยากาศแห่งการช่วยเหลือเกื้อกูล สังคมจึงจะต้องให้มีมาตรการพิทักษ์และป้องกันคนที่อยู่ในสถานะต่างๆ ซึ่งมีโอกาส มีกำลังความสามารถน้อยต่างกัน ไม่ให้เบียดเบียน ช่มเหง เอารัดเอาเปรียบกัน และเอื้อโอกาสที่แต่ละบุคคลจะพัฒนายิ่งขึ้นไปทั้งในฐานะมนุษย์และในฐานะทรัพยากรมนุษย์ในระดับสังคมฉันใด ในระดับต่างสังคมก็ฉันนั้น ประชาชาติที่เปิดถึงทั่วกันแล้ว จะต้องวางมาตรการร่วมกันปกป้อง มิให้มีการกดขี่บีบบังคับเอารัดเอาเปรียบกันระหว่างประเทศ ไม่ว่าน้อยใหญ่พร้อมกันนั้น สังคมก็พึงมีมาตรการพิทักษ์ป้องกันไม่ให้คนเบียดเบียนทำลายธรรมชาติแวดล้อม แต่มีมาตรการส่งเสริมสนับสนุนการกระทำและกิจการที่เกื้อกูลแก่ธรรมชาติ

๓.๓ ธรรมชาติ

๓.๓.๑ ทัศนคติที่ดีของมนุษย์ต่อธรรมชาตินั้น ไม่ควรจะหยุดเพียงแค่เลิกลมตนเอง แยกต่างหากจากธรรมชาติ และเลิกคิดจะพิชิตจัดการกับธรรมชาติตามชอบใจ แล้วมองตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ และจะต้องมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติเท่านั้นเพราะนั่นยังเป็น ทัศนคติที่งมงายและเชื่องช้า แต่ควรจะก้าวต่อไปถึงขั้นแสดงศักยภาพของมนุษย์ในทางที่ตรงข้าม

จากเดิม กล่าวคือก่อนหน้านี้ มนุษย์วัดความสามารถของตนด้วยการที่เอาชนะธรรมชาติและจัดการกับธรรมชาติและจัดการกับธรรมชาติได้ตามปรารถนาต่อไปนี้ มนุษย์มองเห็นแล้วว่าการทำได้เช่นนั้นไม่ใช่เป็นความสามารถที่แท้จริงอันน่าภูมิใจแต่อย่างใดเลย ความสามารถที่แท้จริงของมนุษย์ก็คือการทำให้โลก ซึ่งเคยมีการเบียดเบียนมาก เบียดเบียนกันน้อยลง ทำให้โลกที่มนุษย์และสรรพชีวิตเคยพ้ออยู่กันได้สามารถอยู่กันได้ดียิ่งขึ้นอย่างเกื้อกูลกันมากขึ้น

๓.๓.๒ ในสังคมมนุษย์มีการจัดตั้งวางสมมุติต่างๆ ขึ้น เพื่อเป็นหลักประกันความสัมพันธ์ที่จะช่วยให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยดีและคุ้มครองสังคมให้อยู่ในสันติสุขและความชอบธรรม สมมุติทั้งหลายเช่นสิทธิต่างๆ เหล่านั้น มนุษย์พึงใช้อ้างต่อกันกับมนุษย์ด้วยกันเท่านั้น จะใช้อ้างในการปฏิบัติต่อธรรมชาติไม่ได้ ในการปฏิบัติต่อธรรมชาตินั้นว่าจะเป็นการก่อความเสียหายหรือสร้างสรรค์เกื้อกูล และผลดีผลร้ายตามกฎหมายธรรมชาติที่แท้นี้ก็จะส่งต่อมาถึงตัวมนุษย์และสังคมของตนในที่สุด ด้วยการใช้สมมุติเช่นสิทธิเป็นต้นนั้น จะไม่มีผลใดๆ ในธรรมชาติเลย นอกจากผลระหว่างมนุษย์ต่อมนุษย์ด้วยกัน

๓.๓.๓ มนุษย์ในยุคพัฒนาที่ผ่านมา ยิ่งเจริญก็ยิ่งแปลกแยกจากโลกที่แท้ของตนเอง คือโลกธรรมชาติไกลออกไปมากขึ้น แท้จริงธรรมชาตินอกจากเป็นพื้นฐานและเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงแห่งชีวิต ด้านกายของมนุษย์แล้ว ถ้ามนุษย์วางท่าทีให้ถูกต้อง ธรรมชาตีก็น่าจะเป็นแหล่งอำนวยความสะดวกแห่งความงามความรื่นรมย์และให้ความสุขหล่อเลี้ยงแม้แต่ชีวิตด้านนามธรรมของมนุษย์ด้วย ยิ่งกว่านั้นมนุษย์ที่เข้าสู่วิถีแห่งการพัฒนาจะได้รับประโยชน์จากธรรมชาติ โดยใช้เป็นที่พัฒนาชีวิตของตนทุกด้านจนบรรลุความสมบูรณ์แห่งจิตใจและปัญญา ถ้ามนุษย์ไม่ลืมหูลืมตาที่จะรับเอาคุณค่าเหล่านี้ของธรรมชาติ มนุษย์ก็จะไม่แปลกแยกจากโลกและชีวิตของตนและประสานเกื้อกูลกันก็จะเกิดตามมา

๓.๓.๔ ในขณะที่มนุษย์ประกาศขึ้นมาว่า ต่อไปนี้เราจะอยู่ร่วมกันกับธรรมชาติอย่างสันติโดยไม่เบียดเบียนทำร้ายเอาเปรียบกันแล้ว แท้ที่จริงธรรมชาติได้ตกอยู่ในภาวะเสียเปรียบแล้วเป็นอย่างยิ่ง เพราะก่อนที่มนุษย์จะประกาศเช่นนั้น มนุษย์ได้รุกรานเอาจากธรรมชาติไปเกือบจะหมดอยู่แล้ว เป็นเหมือนคนที่จะเอาแต่ได้อย่างเดียว ถ้ามองให้ถูกต้องอย่างนี้ มนุษย์ไม่ควรจะอยู่เพียงแค่ภาวะสงบศึกกับธรรมชาติเท่านั้น แต่มนุษย์ควรจะให้แก่ธรรมชาติให้มาก ด้วยการเสริมสร้างเป็นการใหญ่ โดยยอมเสียสละให้มาก อาจจะถือว่าการที่มนุษย์สำนึกผิด แล้วทำความดีชดใช้ หรือจะถือว่ากอบกู้โดยจากเขามามากแล้วจะคืนให้แก่ธรรมชาติบ้างก็ได้

๓.๔ เทคโนโลยี

๓.๔.๑ การประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยี เพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยตรงมีมากมายหลายอย่าง เพิ่มขึ้นๆ เช่น การพัฒนาเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกื้อกูลไม่ทำลายธรรมชาติ เทคโนโลยีที่ประหยัดพลังงาน หรือใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ เทคโนโลยีที่ประสิทธิภาพในการผลิตสูงโดยมีของเสียน้อย เทคโนโลยีเพื่อกำจัดของเสีย เช่น เครื่องกำจัดน้ำเสีย เครื่องกำจัดขยะ

เทคโนโลยีที่เอาของเสียมาผลิตเวียโนใช้ประโยชน์ใหม่ เป็นต้น ตลอดจนการวางมาตรการบังคับควบคุมและมาตรการทางภาษี เป็นต้น ข้อนี้เป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้รู้เฉพาะจะต้องบรรยายเป็นพิเศษต่างหาก ปฏิบัติการในเรื่องนี้มีความซับซ้อน ในบางสังคมก็ได้ผลน้อยซึ่งนอกจากเป็นเพราะปัญหาด้านเทคโนโลยีเองแล้ว ยังโยงไปถึงความบกพร่องในการพัฒนาคน และความย่อหย่อนความไร้ประสิทธิภาพหรือความเสื่อมโทรมในระบบการต่างๆ ของสังคม พูดสั้นๆ ว่าเรื่องนี้ยังจะต้องเร่งรัดแก้ไขปรับปรุงอีกมาก

๓.๔.๒ สังคมบางสังคม เช่นสังคมไทยเราเอง ขาดภูมิหลังในการสร้างสรรค์ผลิตเทคโนโลยี และแม้จนกระทั่งปัจจุบันก็ยังไม่ก้าวสู่ความเป็นผู้ผลิต การที่เริ่มต้นโดยพบกับเทคโนโลยีสำเร็จรูปและเป็นเทคโนโลยีประเภทบริโภค เทคโนโลยีจึงมีความหมายหนักไปด้านเดียวในแง่เป็นเครื่องเสริมความสะดวกสบายบำรุงบำเรอ ความสัมพันธ์แบบนี้ไม่เอื้อต่อการพัฒนาคน แต่จะสร้างความโน้มเอียงที่เป็นปัญญาน้อย ๒ ประการ คือ ส่งเสริมค่านิยมบริโภค ขอบฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย และเสริมซ้ำนัยเห็นแก่ความสะดวกสบายชอบแต่การที่ง่าย อ่อนแอ ไม่สู้สิ่งยาก แม้แต่สังคมที่มีภูมิหลังในการผลิตและพัฒนาเทคโนโลยีเองก็ยังประสบปัญหานี้จึงเป็นเรื่องที่ควรไม่ประมาท

๓.๔.๓ เนื่องจากเทคโนโลยีเป็นเครื่องขยายวิสัยแห่งอินทรีย์ของมนุษย์ ทำงานแทนมนุษย์ได้มากมาย และอีกประการหนึ่งเป็นเครื่องบำรุงบำเรออำนวยความสะดวกสบาย ถ้ามนุษย์ให้มันด้วยสติและมีโยนิโสมนสิการ โดยปฏิบัติต่อมันถูกต้อง มันก็จะเป็นปัจจัยที่เกื้อกูลยั้งทั้งในการพัฒนาตัวมนุษย์เองและในการนำการพัฒนาที่ยั่งยืนไปสู่จุดหมายแต่ถ้ามนุษย์ลืมหืมตัวเพลินไป โดยใช้แต่เทคโนโลยีทำงานให้และเสพสุขโดยใช้เทคโนโลยีบำรุงบำเรอมนุษย์จะโน้มเอียงไปในทางที่จะพึงพาและตกเป็นทาสของเทคโนโลยี ทั้งในแง่อินทรีย์ที่ทำงานการและในด้านความสุข คือ ขาดเทคโนโลยีแล้วทำงานไม่ได้ ดำเนินชีวิตให้ได้ผลดีไม่ได้และมีความสุขไม่ได้ ผลก็จะกลายเป็นว่าเทคโนโลยีนำมาซึ่งความเสื่อมแก่มนุษย์ มนุษย์จึงจะต้องไม่ประมาท และให้ความเจริญของเทคโนโลยีเคียงคู่กันไปกับการพัฒนาตนเอง ไม่ใช่เทคโนโลยีเจริญ แต่มนุษย์เสื่อมลงและมนุษย์เป็นทาสของเทคโนโลยี แทนที่จะเป็นเจ้านายใช้เทคโนโลยี

๓.๔.๔ เทคโนโลยีเป็นส่วนประดิษฐ์เสกสรรของมนุษย์แท้ๆ ที่มนุษย์ดึงหลุดออกมาจากธรรมชาติให้ปรากฏตัวในรูปลักษณะใหม่สิ้นเชิง จึงเป็นสิ่งแวดล้อมใหม่หรือสิ่งแวดล้อมเทียมและเกิดเป็นโลกมนุษย์ที่ต่างหากและซ้อนบังโลกแท้ของธรรมชาติ ถ้ามนุษย์ไม่ระวังตัวให้ดี เทคโนโลยีจะเป็นตัวการทำให้มนุษย์แปลกแยกจากโลกแท้ของธรรมชาติ แล้วปัญหามากมายก็จะเกิดแก่มนุษย์และโลกทั้งหมด อันนี้ก็เป็นข้อเตือนมนุษย์อีกเช่นเดียวกันที่จะให้ต้องไม่ประมาทโดยไม่ละเลยหลงลืมที่จะให้องค์ประกอบทุกอย่างของระบบการพัฒนาดำเนินไปด้วยกันในทางที่ส่งผลเกื้อกูลต่อกันและต่อระบบทั้งหมด

๓.๔.๕ การใช้การเสพการบริโภคเทคโนโลยีมี ๒ แบบ คือ เสพด้วยตัณหา โดยหลงติดในคุณค่าเทียมหรือคุณค่าฉาบเทา กับการใช้ด้วยปัญญาเพื่อคุณค่าแท้ของมัน เมื่อใดมนุษย์หลงจมอยู่ในวิถีของตัณหา การพัฒนามนุษย์และกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนทั้งหมดก็จะล้มเหลวเนื่องจากทางเลือกแห่งทำที่ต่อเทคโนโลยีในข้อนี้ประกอบกับอิทธิพลของเทคโนโลยีที่ล่อเร้าให้มนุษย์ปฏิบัติผิดต่อมันในข้อก่อนๆ มนุษย์ในยุคปัจจุบันจึงถูกทำลายเป็นอย่างยิ่งว่าจะสามารถใช้สิ่งที่ตนสร้างสรรค์ขึ้นมาเป็นเครื่องมือเกื้อหนุนในการพัฒนาตนไปสู่จุดหมายแห่งชีวิตดั่งตามสมบรูณ์ที่มีอิสรภาพและสันติสุขได้หรือไม่ หรือจะถูกสิ่งที่ตนเองสร้างขึ้นมานั้นแหละชักจูงออกไปจากโลกและชีวิตแห่งความเป็นจริง และถูกมันชักนำไปสู่ความพินาศในที่สุด เรื่องนี้การพัฒนามนุษย์จะเป็นเครื่องตัดสิน

การบูรณาการองค์ทั้ง ๔ เข้าด้วยกันเป็นระบบสัมพันธ์อันเดียว โดยเอากระบวนการพัฒนาตัวคนมาเป็นองค์แกนกลางที่จะทำหน้าที่เป็นปัจจัยตัวกระทำดังกล่าวมาแล้ว ให้สำเร็จเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน

เกณฑ์มาตรฐานขั้นพื้นฐานที่พระพุทธศาสนาใช้วัดการพัฒนา คือ การไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น คนที่มีการพัฒนาไม่เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ระบบทั้งหมดที่พัฒนาถูกทางก็ไม่ก่อความเบียดเบียนเกณฑ์มาตรฐานนี้ มิใช่เป็นเพียงเครื่องวัดความถูกต้องชอบธรรมเท่านั้น แต่เป็นเครื่องวัดความสามารถยิ่งขึ้นๆ ในการที่จะสร้างผลดีหรือทำประโยชน์ให้แก่ตน โดยไม่ต้องเบียดเบียนก่อโทษแก่ผู้อื่น คือคนยิ่งพัฒนา ยิ่งมีความสามารถ ยิ่งเก่ง ก็ยิ่งทำให้โลกเบียดเบียนกันน้อยลง การบรรลุผลสำเร็จของตน โดยที่ให้ผู้อื่นเดือดร้อนเสียหาย เป็นเรื่องสามัญ ไม่ใช่ความสามารถพิเศษอะไร และไม่แสดงถึงความเป็นผู้ที่ได้พัฒนาแล้ว มนุษย์พยายามเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ การเข้าถึงความจริงนี้ทุกระดับเป็นความสำคัญคือ เป็นการได้ปัญญาเมื่อได้ปัญญาคือความรู้ก็เอาปัญญาความรู้นั้นไปทำความสำเร็จขั้นต่อไป คือใช้ปัญญาความรู้นั้นแก้ปัญหาเข้าถึงประโยชน์ที่มุ่งหมายแต่ในขั้นนี้มนุษย์จะใช้ความรู้อย่างไร่อมขึ้นต่อเจตจำนงของเขาที่จะสนองแนวความคิดความต้องการอย่างไร่อมขึ้นต่อเจตจำนงของเขาที่จะสนองแนวความคิดความต้องการอย่างไรบ้าง มนุษย์ในกระแสอารยธรรมปัจจุบันได้นำความรู้ไปใช้ในการที่จะเอาชนะและจัดการกับธรรมชาติตามปรารถนาของตน และถือว่าอย่างนี้คือความสำเร็จ แต่ตามเกณฑ์มาตรฐานข้างต้นนี้ก็คือการสร้างโลกแห่งการเบียดเบียน ซึ่งปรากฏผลออกมาแล้วจะนำมาซึ่งความวิบัติและพินาศแก่โลกทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งแก่มนุษย์เอง เรียกได้ว่าเป็นการใช้ความรู้ไม่เป็น ทำให้เป็นการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่นในที่สุด ฉะนั้น มนุษย์จึงควรเข้าถึงความจริงของธรรมชาติ พร้อมทั้งพัฒนาความสามารถที่จะใช้ความรู้ด้วยแล้วนำปัญญาความรู้นั้นไปใช้ ด้วยเจตจำนงที่จะสนองความคิดหมายที่จะทำโลกให้ดีขึ้น แทนที่จะใช้ความรู้เอาชนะธรรมชาติ ก็คิดสูงไปกว่านั้นว่าจะใช้ความรู้จัดปรับปรุงระบบความสัมพันธ์กับธรรมชาติให้ธรรมชาติอำนวยประโยชน์หรือผลดีแก่ตน โดยไม่เกิดผลเสียหายทั้งแก่ธรรมชาติและตนเอง แทนที่จะเกิดผลในทางเบียดเบียนกัน ก็เกิดผลในทางเกื้อกูลกัน อันถือได้ว่า

เป็นความสำเร็จที่แท้จริง และนี่จึงจะเป็นชัยชนะที่แท้ของมนุษย์ ไม่ใช่เป็นเพียงชัยชนะในการเอาชนะ
ธรรมชาติได้ แต่เป็นชัยชนะถึงขั้นสามารถทำให้ธรรมชาติเกื้อกูลแก่มนุษย์ได้ยั่งยืนเรื่อยไป มนุษย์ที่
เข้าถึงความจริงของธรรมชาติอย่างแท้จริง จะเกิดปัญญาที่มองเห็นครอบคลุมทั่วตลอดระบบความ
ความสัมพันธ์ทั้งหมดซึ่งจะทำให้เขารู้ผลกระทบต่อกันที่จะมาถึงทุกฝ่ายจากการเบียดที่เรียกว่า
เอาชนะนั้น และรู้เข้าใจว่าอะไรอย่างใดจึงจะเป็นประโยชน์ที่แท้จริง แม้แก่ตนเอง ในระบบสัมพันธ์ที่
ความเป็นไปของทุกอย่างทุกด้านส่งผลถึงกัน จึงทำให้เขาใช้ความรู้อย่างเป็นระบบ

๔. หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน

ในการพัฒนาที่ยั่งยืน เงื่อนไขสำคัญ คือ สภาพสิ่งแวดล้อม **คณะกรรมการโลกเกี่ยวกับ
สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา** ได้แนะนำกระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ดังนี้^{๕๗}

(๑) ระบบการเมืองการปกครองต้องอนุญาตให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
ดำเนินโครงการต่างๆ เกี่ยวกับการพัฒนา

(๒) ระบบการพัฒนาต้องให้ความสนใจอย่างจริงจัง ต่อความต้องการของคนยากจน

(๓) กฎหมายเกี่ยวกับการพัฒนาอุตสาหกรรมจะต้องระบุงการป้องกันสิ่งแวดล้อมไม่ให้
เกิดมลภาวะจากโรงงาน เป็นต้น

(๔) ระบบธุรกิจต้องมีความมั่นคง และเชื่อมกับระบบการค้าโลกที่เป็นการเอื้อประโยชน์
ต่อการคงอยู่แห่งสังคมและสิ่งแวดล้อมอย่างบูรณาการ

(๕) ระบบการเมืองการปกครองจะต้องมีความยืดหยุ่นและตอบสนองต่อความผิดพลาด
ต่างๆ ได้รวดเร็วพร้อมกับแก้ไขความผิดพลาดมิให้เกิดซ้ำ

การพัฒนาที่ยั่งยืน มีเป้าหมายสำคัญเพื่อให้มนุษย์ดำรงชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติ
สิ่งแวดล้อมได้ โดยไม่ทำลายหรือใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมมากเกินไป จริยอยู่สิ่งแวดล้อมทรัพยากร
ต่างๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติเป็นสิ่งจำเป็นต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจ เช่น ถ้าถูกใช้และถูกทำลาย
อนาคตของประเทศรวมทั้งอนาคตของเศรษฐกิจก็就会被ทำลายไปด้วย ปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การ
พัฒนาสังคมมีความยั่งยืน ก็คือ การพัฒนาจริยธรรมควบคู่กันไปเพื่อให้บุคคลเกิดจิตสำนึกจะารู้และ
ปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องเหมาะสม จริยธรรมจะมีบทบาทสำคัญในการเสริมพลังรักษาสิ่งแวดล้อม ทำให้
สาธารณชนมีความปลอดภัยและมีสุขภาพอนามัยดี เคารพนับถือบุคคลอื่นและให้สมดุมีสัมพันธ์ที่ดี
กับชุมชน

๕. ประชากรกับการพัฒนาแบบยั่งยืน

ประชากรของประเทศนับว่าเป็นปัจจัยหลักสำหรับการพัฒนาทางสังคม เศรษฐกิจและ
สิ่งแวดล้อม ซึ่งเห็นได้จากนโยบายการพัฒนาประเทศ มุ่งที่จะลดภาวะการเจริญพันธุ์ แต่บางครั้งเกิด

^{๕๗} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความ
มั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๔๔-๔๕.

ความขัดแย้งในตัว เพราะการลดภาวะการเจริญพันธุ์มีผลกระทบต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจหรือไม่ ประเด็นนี้ควรศึกษาเช่นเดียวกัน เนื่องจากโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมนั้นล้วนต้องอาศัยทุนมนุษย์ ความสัมพันธ์ทางการค้า การขยายตัวทางเศรษฐกิจและความยากจนของคนในชาติ เมื่อประชากรเพิ่มขึ้น โดยไม่มีการควบคุมนั้นจะนำมาซึ่งความยากจน หากรัฐไม่มั่งบประมาณเพียงพอที่จะมาจัดสรรสิ่งอำนวยความสะดวกขั้นพื้นฐานให้ ในขณะเดียวกันหากประชากรในประเทศได้รับการจัดสรรทางการศึกษาจากรัฐเป็นอย่างดี ส่งผลให้มีรายได้มีโอกาสดีกว่าด้านอาชีพ เหล่านี้ล้วนส่งผลให้สุขภาพของประชาชนดีขึ้นและอัตราการตายของทารกก็อยู่ในระดับต่ำ มีแรงงานที่มีคุณภาพ สตรีมีฐานทางการเงิน สุขภาพดี กลายมาเป็นตัวกำหนดให้ระดับภาวะการเจริญพันธุ์คงสูงอยู่ ดังนั้นความยากจนและอัตราการเจริญพันธุ์สัมพันธ์กับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม อาจกล่าวได้ว่าการพัฒนาที่มีความเป็นไปได้หากมีอัตราการเจริญพันธุ์ลดลง โดยกลุ่มประเทศในโลกที่สามซึ่งควรดำเนินการไปพร้อมๆ กับนโยบายการวางแผนครอบครัว การสาธารณสุข การพัฒนาชนบทและการศึกษา^{๕๘}

๖. ผลกระทบของการเพิ่มประชากรต่อทรัพยากรและการพัฒนาแบบยั่งยืน

การขยายตัวทางเศรษฐกิจควรสัมพันธ์กับการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ควรพิจารณาประชากรรูปแบบการบริโภค (หรือการผลิต) และเทคโนโลยีในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมโดยอาศัยสมการดังต่อไปนี้^{๕๙}

I = PAT โดยที่

I คือ มาตรการผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม

P คือ ดัชนีประชากร

A คือ การบริโภคต่อหัว

T คือ มาตรการทำลายสิ่งแวดล้อมซึ่งผลจากเทคโนโลยีที่ใช้เพื่อการบริโภค

ประชากรเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการพัฒนาสิ่งแวดล้อมเศรษฐกิจสังคม เช่น คุณภาพชีวิตของประชากรและคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผลกระทบดังกล่าวอาจเป็นในทางลบ ทั้งในสังคมที่มีลักษณะซึ่งประกอบด้วยประชากรที่มีรายได้สูง มีอัตราเพิ่มของประชากรในระดับสูง แต่กลับมีเทคโนโลยีในระดับต่ำ และในสังคมที่มีลักษณะซึ่งประกอบด้วยอัตราการเพิ่มของประชากรในระดับต่ำ มีมาตรฐานการครองชีพสูง แต่มีความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีเพียงเล็กน้อยหรือไม่มีเลย ดังนั้นสิ่งแวดล้อมที่เสื่อมคุณภาพลงและการสิ้นสูญของทรัพยากรจะส่งผลกระทบทั้งในทางตรงและทางอ้อมต่อกระบวนการทางประชากรอันได้แก่ การตาย การเกิดและการย้ายถิ่น

^{๕๘} เกื้อ วงศ์บุญสิน, ประชากรกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๗๑.

^{๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

ประชากรนับว่ามีบทบาทในการกำหนดคุณค่าทางสิ่งแวดล้อม กล่าวคือถ้าในอดีตประเทศไทยมีความเจริญเติบโตด้านประชากรน้อย ในปัจจุบันคงมีประชากรน้อยกว่านี้ ความหนาแน่นของประชากรในเขตเมือง ปัญหามลพิษคงน้อยตามไปด้วย การเพิ่มของประชากรได้มาจากผลบวกของจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นตามธรรมชาติ (ผลต่างของจำนวนเกิดและจำนวนตายกับการโยกย้ายถิ่นสุทธิ) ดังนั้นการแก้ไขปัญหาก็เพิ่มขึ้นของประชากรจึงขึ้นอยู่กับการควบคุมการเจริญพันธุ์ของประชากร

หากพิจารณาในแง่ประเทศไทย นับว่ามีอัตราการเพิ่มประชากรลดลง ประกอบกับก่อนพุทธศักราช ๒๕๔๐ ประเทศไทยมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจ โดยมุ่งเน้นในภาคอุตสาหกรรมเป็นหลัก ซึ่งได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในเชิงโครงสร้างและคุณภาพ ในด้านโครงสร้างการผลิตนั้น ทำให้ตลาดแรงงานที่มาจากภาคเกษตรกรรมค่อยๆ เปลี่ยนไปในหลายประการ เช่น ในรูปแบบวิถีชีวิตและฐานแห่งวัฒนธรรม ซึ่งบัดนี้ระบบอุตสาหกรรมดังกล่าวได้มีส่วนทำลายคุณภาพชีวิตแบบสังคมจารีตส่วนในด้านสิ่งแวดล้อม โครงสร้างการผลิตดังกล่าวได้เพิ่มผลผลิตอย่างรวดเร็วเพื่อตอบสนองความต้องการด้านอุปโภคและบริโภคของประชากรที่เพิ่มขึ้น ฐานการผลิตที่ต้องอาศัยเทคโนโลยีอันทันสมัยที่มีศักยภาพในการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างรวดเร็วเช่นกัน บวกกับประเทศไทยในระยะเวลาที่ผ่านมา มียุทธวิธีพัฒนาประเทศเพียงด้านเดียวเป็นหลักนั่นคือ ภาคธุรกิจอุตสาหกรรมและรูปแบบการบริโภคและวิถีชีวิตที่ไม่เอื้อต่อการพัฒนาประเทศแบบยั่งยืน

โดยทั่วไปแล้วเรามักถือว่ารายได้และ GDP (Gross domestic Product) เป็นเครื่องวัดประชากรในด้านเศรษฐกิจ คือถือรายได้ของมวลรวมประชากรเป็นสำคัญ เมื่อประชากรมีรายได้เพิ่มขึ้น ก็มีกำลังการซื้อเพิ่ม เมื่อการซื้อเพิ่มขึ้นก็ไปกระตุ้นการผลิตให้เพิ่มขึ้นตามไปด้วย รวมทั้งการจ้างงาน ซึ่งเป็นตัววัดการขยายตัว ข้อนี้ปฏิเสธไม่ได้เพราะเศรษฐกิจถือว่าเป็นเส้นเลือดของสังคม แต่ไม่ควรมองข้ามความจริงเพียงด้านเดียว คือไม่ควรจำกัดแต่เพียงรูปของตัวเงิน แต่มีความจริงที่เกี่ยวกับประชากรประเทศชาติอยู่อีกด้านหนึ่งคือ ความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งน้ำ ป่าไม้ ที่มีความเชื่อมโยงระหว่างประชากรและการเชื่อมโยง เมื่อผลลบทางเศรษฐกิจเกิดขึ้น นั้นหมายถึงการเร่งการย้ายถิ่นเข้าสู่เมือง นำมาซึ่งการบีบคั้นทางสิ่งแวดล้อมในเมือง ประชากรเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมนับว่าสัมพันธ์กันยิ่ง หากแต่ว่าในปัจจุบันความสัมพันธ์ดังกล่าวมักจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและทรัพยากร กรณีตัวอย่างประเทศไทยอาจกล่าวได้ว่าความสำเร็จทางเศรษฐกิจนั้นส่วนหนึ่งเป็นเพราะไปทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทรัพยากรถูกทำลายท่ามกลางความเติบโตทางเศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ นับว่าประเทศไทยเดินสวนทางการพัฒนาที่ละเลยความยั่งยืนของทรัพยากร

๗. ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

นักเศรษฐศาสตร์ส่วนหนึ่งมีความเห็นว่า ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมิได้เพิ่มสวัสดิการความเป็นอยู่ของประชาชน แต่กลับทำให้สวัสดิการเลวลง ประเด็นที่เป็นข้อโต้แย้งของการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรและผลผลิตคือ จะทำให้สิ่งมีชีวิตอื่นๆ สูญพันธุ์ไป กล่าวได้ว่าสิ่งต่างๆ ในโลกนี้มีคงที่และจะเริ่มขาดแคลนเมื่อมีความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจมากขึ้น อุปสงค์ต่ออาหารที่เพิ่มขึ้นของประชากรกลุ่มที่มั่งคั่งร่ำรวยเป็นเหตุให้ชาวนาต้องใช้ดินทุกตารางนิ้วอย่างมีประสิทธิภาพ แต่ความจริงมีอยู่ว่า ที่ดินมีคงที่การเพิ่มขึ้นของประชากรและผลผลิตจะทำให้ราคาของผลผลิตสูงขึ้น และกระตุ้นให้เจ้าของที่ดินเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้สูงขึ้น Mishan ได้เสนอให้เห็นความแตกต่างระหว่างคำว่า Modernists และ Environmentalists พวก Modernists ต้องการบริโภคสินค้าและบริการให้ได้มากที่สุด ฉะนั้นพวกนี้จะชอบนโยบายทุกนโยบายที่ทำให้อัตราการเจริญเติบโตของผลผลิตอุตสาหกรรมเพิ่มขึ้น พวกเขาไม่สนใจต่อคุณภาพชีวิต เช่น เสี่ยงรบกวนและความสับสนวุ่นวายของการดำรงชีวิต ส่วนพวก Environmentalists เต็มใจที่จะสละความสะดวกสบายที่ได้รับจากผลผลิตของเทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อให้ได้มาซึ่งความสุขมากขึ้น^{๖๐}

จากทัศนะที่ให้ไว้ข้างต้นจะเห็นว่าความขัดแย้งระหว่างนักเศรษฐศาสตร์สมัยนิยมที่เร่งการผลิตกระตุ้นการบริโภค การลงทุนเพื่อตอบสนองการบริโภคกับนักอนุรักษ์นิยมที่เรียกร้องความคงอยู่ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่มาถึงปัจจุบันการพัฒนาได้มาถึงจุดติดตัน สองแนวความคิดดังกล่าวควรประสานความคิดหาทางออกจากจุดวิกฤตทางการพัฒนา สิ่งจำเป็นคือ การปรับยุทธศาสตร์การพัฒนา ซึ่งจะต้องมุ่งไปยังเรื่องความมั่นคงและเสถียรภาพทางนิเวศ แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ละเลยเรื่องปรับปรุงชีวิตของผู้ยากไร้ทางด้านเศรษฐกิจสังคม ซึ่งจะต้องมีพื้นฐานการพัฒนายั่งยืนยาวนาน (Sustainable Development) มีอยู่สองมิติด้วยกันคือ

๑. สนองความต้องการของมวลชนผู้ยากไร้ในชนบทและในเมือง
๒. วางขีดทางนิเวศให้แก่กระบวนการพัฒนา เพื่อพิทักษ์รักษาสถาบันทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม^{๖๑}

^{๖๐} วัฒนา สุวรรณแสง จันเจริญ, เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อมและสุขภาพ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๙๗-๑๙๙.

^{๖๑} ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, เศรษฐศาสตร์สีเขียวเพื่อชีวิตและธรรมชาติ, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๑๙๗.

๘. ความเชื่อมโยงของเหตุปัจจัยของการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ผ่านมาทำให้เกิดความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา^{๖๒}

๑) ความต้องการบริโภคสินค้าและบริการที่ไม่สมเหตุสมผล ฟุ่มเฟือย เป็นเหตุให้เกิดการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการผลิตและบริการที่เกินพอดี เกินความต้องการของการดำเนินชีวิตแบบพอเพียง มีของเหลือทิ้งเป็นมลพิษสู่สิ่งแวดล้อมมาก และทำให้คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ขาดสมดุล แม้จะส่งผลให้เกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจก็ตาม

๒) การที่ชุมชนไม่เข้มแข็ง วัฒนธรรมและแนวความคิดๆ มาจากต่างประเทศเกี่ยวกับความฟุ่มเฟือย วัตถุนิยม และบริโภคนิยม ทั้งยังขาดการอบรม ละทิ้งขนบธรรมเนียมประเพณีดั้งเดิม ทำให้สังคมเปลี่ยนเป็นสังคมบริโภค กอบโกย สะสม เกิดการลงทุนทางธุรกิจที่สูญเปล่าทำให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจ เกิดความขัดแย้งทางสังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายอย่างรุนแรง

๓) การเคลื่อนย้ายทุนจากต่างประเทศ ส่งผลทั้งทางบวกและทางลบต่อระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมขึ้นอยู่กับความสามารถในการแข่งขันและเครือข่ายทางธุรกิจของประเทศ วิฤตการณ์ทางเศรษฐกิจปลายปี ๒๕๔๐ เป็นบทเรียนที่ชัดเจนที่แสดงให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจที่พึ่งพิงอยู่กับทุนต่างประเทศโดยขาดรากฐานที่มั่นคงภายใน ทำให้เกิดการล่มสลายของระบบอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน นอกจากนั้นการเปิดรับการลงทุนในอุตสาหกรรมเคมีและอุตสาหกรรมที่ใช้พลังงานมาก เช่น อุตสาหกรรมเหล็กและกระดาษ โดยไม่มีกลไกหรือมาตรการที่เข้มแข็งในการตรวจสอบผลกระทบของอุตสาหกรรมเหล่านี้ ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็ว

๔) นโยบายการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐในอดีต ทำให้มีการลงทุนโครงสร้างพื้นฐานและโครงการขนาดใหญ่จำนวนมาก โดยขาดการวิเคราะห์ผลกระทบสิ่งแวดล้อม มีการใช้ทรัพยากรเป็นฐานการผลิตอย่างฟุ่มเฟือย เกินอัตราการฟื้นตัวของระบบธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและความยั่งยืนของระบบนิเวศ

๕) การที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมอย่างรวดเร็วและรุนแรงนี้เองทำให้เกิดเสียงเรียกร้องของสังคมทั้งจากภายในและนอกประเทศผลักดันให้รัฐบาลดำเนินมาตรการใดๆ ที่มีผลในการอนุรักษ์และฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมถึงการแก้ไขกฎหมายและทบทวนนโยบายของรัฐที่เกี่ยวข้องด้วย

เมื่อมีการแก้ไขกฎหมายและปรับปรุงนโยบายของรัฐให้เกิดการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้ได้มาตรฐานสากลแล้ว ก็จะสามารถสร้างความอุดม

^{๖๒} กรอบแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.nesdb.go.th>, [๑๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

สมบูรณ์ของทรัพยากรและความหลากหลายทางชีวภาพ รวมทั้งการลดมลพิษและของเสียที่เกิดจากภาคการผลิต อันจะทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกลับสู่สมดุลเดิม ซึ่งจะเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของสังคมและเศรษฐกิจของประเทศในระยะยาว และรักษาต้นทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ได้อย่างยั่งยืนสำหรับคนรุ่นต่อไป

๖) ยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจนและยุทธศาสตร์เพิ่มทุนทางสังคมจะนำมาซึ่งความสามารถในการบริหารจัดการ เศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน เมื่อเกิดการบริหารจัดการที่ดีก็เกิดการแบ่งสรรทรัพยากรที่ใช้ในการผลิตที่ยุติธรรม และเกิดการกำกับดูแลด้านอุปสงค์ที่สมเหตุสมผลและไม่ฟุ่มเฟือย ลดความขัดแย้งในสังคม เปิดโอกาสให้สังคมเรียนรู้ พัฒนาความคิดและจิตใจ จนทำให้เกิดสังคมพึ่งและพัฒนาตัวเองได้ในที่สุด

๗) ยุทธศาสตร์เพิ่มความสามารถในการแข่งขัน นอกจากจะทำให้ประเทศสามารถควบคุมการเคลื่อนย้ายทุนจากต่างประเทศเพื่อลดความสูญเสียที่อาจเกิดกับระบบเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ยังจะเป็นกลไกขับเคลื่อนให้เกิดการขยายการผลิตและการตลาดที่เหมาะสมที่จะทำให้เศรษฐกิจเติบโตแบบยั่งยืน

นอกจากนั้นการเชื่อมโยงยุทธศาสตร์การแก้ไขปัญหาความยากจน ยุทธศาสตร์เพิ่มทุนทางสังคม และยุทธศาสตร์เพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันจะทำให้เกิดการบูรณาการส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง พอที่จะเข้าใจและภูมิใจในภูมิหลังประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมของชุมชนสามารถถักทอรวมวัฒนธรรมและค่านิยมจากต่างประเทศเลือกสรรเฉพาะค่านิยม ประเพณีที่ดีงามและสามารถพัฒนาระบบเศรษฐกิจที่ทำการผลิตบนรากฐานทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศให้เกิดความยั่งยืนอย่างแท้จริง

สรุปได้ว่า การพัฒนาที่ผ่านมามุ่งไปที่การบริโภคสิ่งแวดล้อมจนทำให้เกิดปัญหาสังคมและกระทบสิ่งแวดล้อม การพัฒนามุ่งสู่ความทันสมัยไม่ใช่เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน กระแสการพัฒนาที่ผ่านมามุ่งเน้นเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจ แต่การพัฒนาคนก็มุ่งเพื่อใช้เป็นทรัพยากรทางเศรษฐกิจมากกว่าจะพัฒนาให้คนเป็นผู้ช่วยพิทักษ์และคุ้มครองโลกให้เกิดสันติสุข

๒.๑.๑๐ รูปแบบการพัฒนาของประเทศต่างๆ

รูปแบบการพัฒนาของประเทศต่างๆ จะเป็นแบบใดย่อมขึ้นอยู่กับว่าประเทศนั้น ได้รับอิทธิพลทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการพัฒนามาจากประเทศมหาอำนาจใด

วิช วิวัชนิกาวรรณ ได้แบ่งการพัฒนาต่างๆ ออกเป็น ๓ รูปแบบ คือ^{๖๓}

^{๖๓} วิชา วิวัชนิกาวรรณ, การบริหารการพัฒนาชนบทเปรียบเทียบ : การบริหารการพัฒนาชนบทตามแนวทางแผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง ความจำเป็นพื้นฐานและโครงการอีสานเขียว, (กรุงเทพมหานคร: โอ.เอส. พริ้นติ้งเฮาส์, ๒๕๓๔), หน้า ๑๑๔.

๑. การพัฒนาแบบเสรี (Free Development) เป็นรูปแบบการพัฒนาที่เปิดโอกาส ให้เอกชนสร้างความเจริญและความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจและสังคมกันเอง ตามแนวทางประชาธิปไตย และระบบการแข่งขันโดยเสรี (Democracy and Free Enterprise) โดยรัฐบาลจะทำหน้าที่เป็น ผู้รักษาความสงบเรียบร้อยทั้งภายในและภายนอกประเทศ เพื่อให้ประชาชนมีความร่มเย็นเป็นสุข และสามารถประกอบอาชีพได้โดยอิสระ การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจนั้น รัฐบาลจะไม่พยายามเข้ายุ่งเกี่ยวกับการลงทุน หรือการประกอบการ แต่จะทำหน้าที่เป็นกลางให้โอกาสแก่เอกชนทุกฝ่ายได้ทำ การแข่งขันกันโดยเสรีภายในกฎหมายของแต่ละประเทศ การพัฒนาตามรูปแบบนี้เป็นการพัฒนาที่ อาศัยความสมัครใจของประชาชนไม่มีการบังคับและส่วนใหญ่จะไม่มีแบบแผนการพัฒนาที่แน่นอน ซึ่งถ้าหากประชาชนของประเทศใดๆ ขยันขันแข็งและสามารถสร้างความเจริญทางด้านเศรษฐกิจ ได้มากเพียงใด ประเทศก็มีความเจริญมากขึ้นเพียงนั้น

การพัฒนาประเทศตามรูปแบบนี้มีปรากฏให้เห็นในประเทศค่ายโลกเสรีต่างๆ มาช้านาน แล้ว และยังใช้อยู่จนทุกวันนี้ เช่น สหรัฐอเมริกา อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน เนเธอร์แลนด์ และ เบลเยียม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว

๒. การพัฒนาแบบบังคับ (Forced Development) ตรงข้ามกับแบบเสรี คือ รูปแบบ การพัฒนาจะมีรัฐบาลเป็นผู้กำหนด ควบคุมดูแล และดำเนินการพัฒนาเองทั้งสิ้นตัวอย่างประเทศที่มี รูปแบบการพัฒนาแบบนี้ คือ ประเทศในค่ายคอมมิวนิสต์ เช่น รัสเซีย และสาธารณรัฐประชาชนจีน

๓. การพัฒนาแบบผสมผสานหรือแบบมีแผน (Planned Development) หมายถึง การพัฒนาที่มีลักษณะแผนผสม คือมีกำหนดแผน หรือวางแผนการปฏิบัติที่แน่นอน สำหรับหน่วย ราชการ และพนักงานของรัฐ รวมทั้งยังเปิดโอกาสให้เอกชนดำเนินกิจการต่างๆ อย่างเสรีตามความ สมัครใจเองด้วย ตัวอย่างประเทศที่มีการพัฒนาตามรูปแบบนี้คือ ประเทศด้อยพัฒนาในค่ายโลกเสรี ทั้งหลาย เช่น ไทย

การพัฒนาทั้ง ๓ รูปแบบนี้ มีส่วนดีและส่วนเสียแตกต่างกัน คือ แบบเสรีรัฐบาลไม่ต้องมี ภาระในการพัฒนา เพียงแต่คอยควบคุมให้มีการแข่งขันเกิดขึ้นอย่างเสรีภายในขอบเขตที่เหมาะสม และยุติธรรม เช่น การป้องกันการผูกขาด การกักตุนสินค้าและการค้ากำไรเกินควร เป็นต้น สำหรับ การพัฒนาแบบบังคับ แม้ว่าจะทำให้การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว แต่รัฐบาล ก็ต้องมีภาระในการวางแผน การควบคุม และการปฏิบัติการพัฒนา ตามโครงการต่างๆ อย่างมากมาย หรืออาจถูกบังคับให้จำใจต้องเข้าร่วมโครงการ เช่น ระบบ โรงงานรวม และนารวม เป็นต้น แต่ทาง รัฐบาลก็ยังจะสามารถปฏิบัติตามแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจได้โดยสะดวก เพราะใช้การบังคับอย่าง

เต็มที่ ผู้ใดขัดขึ้นหรือหลีกเลี่ยงอาจจะได้รับโทษอย่างหนัก ซึ่งเป็นการลิดรอนสิทธิเสรีภาพของประชาชนโดยตรง^{๒๔}

ส่วนการพัฒนาแบบผสมหรือแบบมีแผนนั้น จัดว่าเป็นแบบที่ยุ่งยากและมีปัญหามากประการ เช่น ไม่สามารถวางแผนการพัฒนาส่วนของเอกชนได้อย่างแน่นอน เพราะบังคับเอกชนไม่ได้ และการพัฒนานั้นรัฐบาลจะต้องใช้วิธีจูงใจให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งถ้าประชาชนไม่ปฏิบัติตามก็ไม่มีผลโทษ

๒.๑.๑๑ การพัฒนาในยุคอดีต

๑. การพัฒนาในยุคที่ผ่านมาเป็นการพัฒนาที่เน้นหนักในด้านเศรษฐกิจ โดยมีความเชื่อว่า หากมีการผลิตเพิ่มมากขึ้น การมีงานทำเพิ่มขึ้น การบริโภคเพิ่มมากขึ้นจะทำให้เศรษฐกิจเจริญก้าวหน้า ประชาชนมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีมาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น สังคมก็จะสงบเรียบร้อย ประเทศชาติจะเจริญมั่นคงและมั่งคั่ง

๒. ความเจริญทางอุตสาหกรรมความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ และเทคโนโลยี ได้ทำให้มีการผลิตสินค้าประเภททุนและสินค้าอุปโภคบริโภคอย่างมากมาย เพื่อสนองความต้องการของผู้ผลิต ผู้ประกอบการ ผู้อุปโภคและบริโภค จนอาจกล่าวได้ว่ายุคปัจจุบันเป็นยุคแห่งความเจริญมั่งคั่งทางวัตถุ (material wealth)

๓. ในอดีตที่ผ่านมาถือว่าทรัพยากรธรรมชาติเป็นปัจจัยการผลิตที่จะต้องนำมาใช้ประโยชน์ในการผลิตให้มากที่สุด เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ และถือว่ามนุษย์เป็นนายเหนือธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มนุษย์อาจจะนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ เพื่อควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้อำนวยประโยชน์แก่มนุษย์ตามที่ต้องการ

๔. การพัฒนาที่ผ่านมา แม้ว่าจะอำนวยประโยชน์แก่มนุษย์อย่างมาก ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่สะดวกสบายขึ้น มีสินค้าอุปโภคบริโภคที่สนองความต้องการเพิ่มขึ้นอย่างมากมาย ทำให้การคมนาคม การติดต่อสื่อสารรวดเร็วขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก จนทำให้ยุคปัจจุบันเป็นยุคแห่งข้อมูลข่าวสาร แต่การพัฒนาที่ผ่านมาก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้ทำให้ปัญหาของสังคมมีมากขึ้นและรุนแรงยิ่งขึ้นอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

๕. การเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากร ความก้าวหน้าทางด้านเทคโนโลยี และการใช้เทคโนโลยีในทางที่ผิดและมากเกินไป ได้ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหรอและเสื่อมโทรมลง การพัฒนาที่ผ่านมาได้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ทรัพยากรชายฝั่งทะเล ทรัพยากรธรณีในอัตราที่สูงมากและเป็นไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ เป็นผลให้เกิดความร่อยหรอและเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติอย่างรวดเร็ว ทรัพยากรป่าไม้ของไทยมีสภาพเสื่อมโทรมและมี

^{๒๔} เสถียร เหลืองอร่าม, ความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาทางเศรษฐกิจและการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: แพรวพินิจ, ๒๕๑๘), หน้า ๑๒๐.

แนวโน้มลดลงตลอดเวลา ในระยะเวลา ๓๐ ปี ที่ผ่านมามีอัตราการลดลงเฉลี่ยถึงปีละ ๓.๐๒ ล้านไร่ สาเหตุที่สำคัญคือ การลักลอบตัดไม้ทำลายป่า การบุกรุกเพื่อเป็นอยู่อาศัยและทำการเกษตร การทำไร่เลื่อนลอยของชาวเขาในพื้นที่ต้นน้ำลำธาร การบุกรุกพื้นที่คุ้มครอง และไฟป่า เป็นต้น

๖. การพัฒนาที่ผ่านมายังได้ก่อให้เกิดปัญหาภาวะมลพิษ (Pollution) หรือสิ่งแวดล้อมเป็นพิษ เช่น มลพิษทางน้ำ มลพิษทางอากาศ มลพิษทางเสียง มลพิษทางดิน มลพิษทางอุณหภูมิและปัญหาสารพิษตกค้างในอาหาร

๗. ปัญหาสิ่งแวดล้อมมีผลกระทบต่อทุกคนที่อยู่บนโลกนี้ ทั้งชายหญิงและเด็ก ผลเสียหายที่เกิดขึ้นจากปัญหาสิ่งแวดล้อมมีหลายประการ การทำลายธรรมชาติ เช่น การลักลอบตัดไม้ทำลายป่าทำให้ฝนไม่ตก อากาศแห้งแล้งหรือการทิ้งของเสียและสิ่งของลงในแม่น้ำลำคลอง ทำให้เกิดน้ำเน่า ปลาและสัตว์น้ำที่อาศัยอยู่ในน้ำต้องเสียชีวิต แม่น้ำลำคลองตื้นเขิน น้ำไม่มีการระเหยกลายเป็นเมฆหรือฝน ทำให้คุณภาพชีวิตและสุขภาพอนามัยของประชาชนเสื่อมทรามลง โรคภัยไข้เจ็บมีมากขึ้น ผลผลิตทางเกษตรโดยเฉพาะอาหารลดลงมีภัยธรรมชาติเพิ่มมากขึ้นและรุนแรงยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอุทกภัยและวาตภัย สิ่งแวดล้อมที่เป็นพิษและเสื่อมโทรมลงเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดความยากจน ความไม่สงบเรียบร้อยในสังคมและการเมือง

๘. ประเทศที่พัฒนาแล้วได้ป้องกันปัญหาสิ่งแวดล้อมในประเทศของตน โดยการไปตั้งโรงงานในต่างประเทศซึ่งก่อให้เกิดภาวะมลพิษในประเทศที่ด้อยพัฒนาและกำลังพัฒนา มีการนำวัตถุดิบ เช่น แร่ธาตุและไม้จากประเทศที่กำลังพัฒนาเข้ามาเพื่อให้ประชาชนของตนมีมาตรฐานการครองชีพที่สูงแต่ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในประเทศที่กำลังพัฒนาต้องถูกทำลายลง อาศัยตลาดของประเทศที่กำลังพัฒนาซึ่งมีประชาชนมาก เป็นที่ระบายสินค้าของตนทั้งสินค้าเกษตรและสินค้าอุตสาหกรรมทำให้ประชาชนในประเทศกำลังพัฒนาตกเป็นทาสของลัทธิบริโภคนิยม (Consumerism) ทำให้เป็นหนี้เป็นสินและยากจนยิ่งขึ้น ลัทธิล่าอาณานิคม (Colonialism) ได้กลายมาเป็นลัทธิจักรวรรดินิยมทางเศรษฐกิจ (Economic imperialism) โดยประเทศที่พัฒนาแล้วหรือประเทศที่ร่ำรวยได้เปรียบร่ำรวยยิ่งขึ้นส่วนประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือยากจน เสียเปรียบและยากจนยิ่งขึ้น เกษตรกรและผู้ที่อยู่ในชนบทยังคงถูกเอารัดเอาเปรียบต่อไป^{๖๕}

๒.๑.๑๒ ปัญหาที่เกิดจากกระบวนการพัฒนา

๑. ทางด้านธรรมชาติแวดล้อม การพัฒนาในยุคที่ผ่านมานั้นได้สร้างมลภาวะขึ้นเป็นอันมาก ก่อให้เกิดภาวะดินเสีย น้ำเสีย อากาศเสีย ทรัพยากรย่อยหรือ เช่น ป่าไม้ถูกทำลายทั้งโดยมนุษย์ตัดโค่นเองและโดยมลพิษที่เกิดจากมนุษย์ เช่น มีฝนกรด ปลาหมดไปทีละมากๆ พืชและสัตว์สูญ

^{๖๕} ปัญหาการบริหารการพัฒนาในประเทศไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.library.uru.ac.th>, [๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

พันธุ์ไปปลี่ยนพันธุ์พันธุ์ ดินฟ้า ชั้นบรรยากาศเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เป็นอันตราย ระบบนิเวศกำลังพังทลายจากมลพิษและสารเคมีต่างๆ

๒. ในด้านสังคม เกิดปัญหาทางสังคมมากขึ้น มีการเบียดเบียนกัน เอาเปรียบกัน ความรุนแรงเพิ่มมากขึ้น ช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมขยายกว้างขึ้น มีความยากจนแร้นแค้นที่แก้ไม่ตก ปัญหาเยาวชน อบายมุข ความเสื่อมจากศีลธรรม อาชญากรรม ปัญหายาเสพติด ความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ระหว่างประเทศ สงครามใหญ่ๆ เกิดขึ้นทั่วไป โดยเฉพาะกำลังมีความหวาดกลัวกับสงครามนิวเคลียร์

๓. ชีวิตของมนุษย์เอง ก็ปรากฏว่ามีปัญหาเพิ่มขึ้นทั้งกายและทางใจ

๓.๑ ในทางกาย มีโรคร้ายแรงที่เกิดจากสภาพจิตใจเสื่อมโทรม เกิดจากธรรมชาติแวดล้อมเป็นพิษ เกิดจากสารเคมี เกิดจากความวิตกกังวลทางสังคม เช่น ความผิดเพี้ยนทางศีลธรรมและวัฒนธรรมดังจะเห็นได้จากโรคหัวใจที่เพิ่มขึ้นเป็นพิเศษในประเทศที่พัฒนาแล้ว โรคมะเร็ง โรคตับอักเสบ โรคแพ้อากาศ ตลอดจนโรคเอดส์ เป็นต้น

๓.๒ ในทางจิตใจ เกิดปัญหามากมาย จิตใจของคนในประเทศที่พัฒนาแล้วมีแต่ความเร่าร้อนกระวนกระวาย แม้ว่าจะดูจะพร้อมแต่ก็ไม่มีความสุข บังเกิดความเหงา ว่าเหวความรู้สึกแปลกแยก (Alienation) แม้จะเจริญมาก แต่โรคจิตก็ยิ่งเพิ่มมากขึ้น จำนวนคนฆ่าตัวตายเพิ่มสูงขึ้น โดยเฉพาะในประเทศที่พัฒนาแล้ว จำนวนคนฆ่าตัวตายจะเพิ่มสูงขึ้นเป็นพิเศษ^{๖๖}

๒.๑.๑๓ แนวทางการพัฒนาประเทศ

๑.ปัญหาที่ประสบในปัจจุบัน

๑.๑ ความไม่เป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ความเป็นประชาธิปไตยเป็นรูปแบบใด ต้องดูลักษณะการเมือง การปกครองในประเทศนั้น เช่น “เสรีประชาธิปไตย” เป็นแบบที่ให้สิทธิเสรีภาพแก่ปัจเจกชนทั้งการเมืองและเศรษฐกิจ “สังคมนิยมประชาธิปไตย” เป็นแบบที่ให้สิทธิแก่ปัจเจกชนมีสิทธิอิสระเสรีในการเลือกผู้ปกครองตามความต้องการของตน ส่วนทางด้านเศรษฐกิจรัฐเข้ามาแทรกแซง เพื่อความเป็นธรรมของผู้ด้อยโอกาส “ประชาธิปไตยนำวิถี” เป็นลักษณะการปกครองที่รัฐควบคุมการเมืองและเศรษฐกิจในสภาพของการเมืองการปกครองของไทยจะต้องเป็นลักษณะเฉพาะ เนื่องจากเรามีพุทธศาสนาและมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ปัจจุบันสภาพที่เป็นอยู่คือ

๑) การปกครองในระดับท้องถิ่นยังไม่ได้การพัฒนา การบริหารการปกครองยังถูกควบคุมโดยระบบราชการวิธีการยังไม่ยอมรับในแนวคิดที่ว่า “ประชาชนเป็นผู้รู้ดีถึงความต้องการ”

^{๖๖} ปัญหาการบริหารการพัฒนาในประเทศไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่: <http://www.library.uru.ac.th>, [๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

๒) การปกครองยังยึดศูนย์อำนาจที่ส่วนกลาง การบริหารการปกครองชอบใช้วิธีของเผด็จการ เช่น การสั่งปิดหนังสือพิมพ์ ซึ่งเป็นวิธีการที่ขัดต่อหลักประชาธิปไตย

๓) การเลือกตั้งยังมีการซื้อสิทธิขายเสียง ประชาชนถูกชี้นำโดยอิทธิพลทางด้านเศรษฐกิจ การเลือกตัวแทนเพื่อไปทำหน้าที่ในการบริหารหรือตรารัฐธรรมนูญยังไม่เกิดจากตัวแทนปวงชนอย่างแท้จริงประชาธิปไตยที่แท้จริงประชาชนจะต้องมีความรู้สึกรู้ว่าได้ถูกปกครองน้อยที่สุด

๑.๒ การพัฒนาระบบเศรษฐกิจเสรี

ระบบการค้าเสรีเป็นเครื่องมือของรัฐในการเปิดโอกาสให้บุคคลแข่งขันความสามารถในการผลิตสินค้าและบริการในปัจจุบันโอกาสความเท่าเทียมของประชาชนไม่เท่ากัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องทุน ข้อมูลข่าวสาร การผลิตสินค้าจะตกอยู่กับผู้ที่มีทุนมาก มีโอกาสดี ดังนั้นจะผูกขาดการผลิตสินค้า การตั้งราคาผลสะท้อนเกิดขึ้นที่ผู้บริโภค คือประชาชนส่วนใหญ่ ต้องซื้อในราคาที่กำหนดและคุณภาพของสินค้าอาจจะไม่ดีเพียงพอ

๑.๓ ปัญหาสังคม

แผนพัฒนาประเทศที่ผ่านมามุ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจให้ความสำคัญน้อยในด้านการพัฒนาสังคมสิ่งแวดล้อม และการศึกษา ปัญหาที่ตามมา คือ ปัญหาโสเภณี การทุจริตแรงงานอาชญากรรม เป็นต้น

๑.๔ ปัญหาการยอมรับจากนานาชาติ

แนวคิดในการลงทุนของประเทศที่พัฒนาแล้ว ไม่ยอมรับนโยบายการพัฒนาประเทศของรัฐบาลเผด็จการเพราะการลงทุนจะขาดความมั่นคง ดังนั้นการกำหนดบทบาทและท่าทีทางการทูตกับนานาชาติต้องกระทำอย่างชาญฉลาด สร้างพันธมิตรที่ดีต่อประเทศต่างๆ ในโลก

๑.๕ ความมั่นคงและความปลอดภัยของประเทศ

ในภาวะที่กำลังพัฒนาประชาธิปไตย กองทัพจะต้องประคับประคองการปกครองระบอบประชาธิปไตยรักษาความมั่นคงในประเทศ ในขณะที่ทั่วโลกมีการแข่งขันทางเทคโนโลยี เศรษฐกิจ ประเทศที่เจริญแล้วสามารถดูดเอาทรัพยากรธรรมชาติจากประเทศที่ด้อยพัฒนา ดังนั้นโอกาสความเสียเปรียบด้านดุลการค้า และฐานทางเศรษฐกิจของประเทศย่อมจะมีผลกระทบด้านความมั่นคงปลอดภัยของชาติจึงเป็นปัญหาต่อการพัฒนาประเทศโดยตรง

๒. แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจ

แนวโน้มโดยภาพรวมของการพัฒนาเศรษฐกิจจากการคาดการณ์ของสภาพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี ๒๕๓๗ เศรษฐกิจจะขยายตัวสูงร้อยละ ๘.๒ ปัจจัยที่เป็นแรงหนุนให้เศรษฐกิจเคลื่อนตัวมาจากปัจจัยภายใน คือ ประชาชนมีกำลังซื้อสูงมากกว่าปีที่ผ่านมา ในด้านการลงทุนในภาคเอกชนมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง รัฐบาลได้เน้นการกระจายรายได้ไปสู่ภูมิภาคการ

ส่งสินค้าออกต่างประเทศเพิ่มขึ้นเนื่องมาจากการฟื้นตัวทางเศรษฐกิจของประเทศอุตสาหกรรม
ผลิตทางการเกษตรจะเพิ่มขึ้น ที่กล่าวมาแล้วเป็นภาพรวมของเศรษฐกิจของประเทศไทย

๒.๑ ประเทศไทยจะพัฒนาเศรษฐกิจตามแนวทางใด จากสภาพที่เป็นอยู่แนวทางที่
ประเทศไทยนำมาพัฒนาด้านเศรษฐกิจ คือ

ก. ทฤษฎีแนวนีโอคลาสสิก (Neo-classical growth Theory) เป็นแนวพัฒนา
เศรษฐกิจของบุคคลมีรายได้สูงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในอัตราสูง

ข. ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย (Modernization Theory) สร้างความทันสมัยใน
เขตการเมืองเป็นสำคัญ และแปลงสภาพของภาคเกษตร-ชนบท จากดั้งเดิมให้ทันสมัยขึ้น เมื่อ
เศรษฐกิจขยายตัวการกระจายผลประโยชน์ไปสู่ชนบทอย่างทั่วถึง (Trickle down)

ค. การพัฒนาชนบทแบบผสมผสาน (Integrated rural Development) การ
พัฒนาเศรษฐกิจตามแนวนี้นี้จะมุ่งการส่งออกเป็นสำคัญ ซึ่งจะเป็นแนวทางพัฒนาแบบกลุ่มประเทศ
อุตสาหกรรมใหม่

๒.๒ แนวโน้มในอนาคต ประเทศไทยจะเลือกทางพัฒนาเศรษฐกิจตามด้านใด

แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจที่ผ่านมาจะเห็นว่าทำให้เกิดปัญหา โดยเฉพาะปัญหา
ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจคนจนมากกว่าคนรวย การสร้างโอกาสมีเฉพาะกลุ่มเล็กของประเทศ
ประมาณร้อยละ ๒๐ เมื่อปัญหาเป็นเช่นนี้ ประเทศไทยจะแก้ปัญหายังไงในอนาคต ประเทศไทยมี
แนวโน้มเป็นอุตสาหกรรมมากขึ้นแต่ปัจจัยและสิ่งแวดล้อมของประเทศยังมีทางเลือกที่จะตัดสินใจ
เลือกแนวทางได้ แนวทางที่จะเหมาะสมกับประเทศไทยในการพัฒนาเศรษฐกิจคือใช้แนวทางพัฒนา
แบบสมดุล (Balance development strategy) เป็นแนวทางที่ภาคเกษตรในเมือง เป้าหมายของ
การพัฒนาอุตสาหกรรมคือการสนับสนุนการพัฒนาเกษตรชนบท การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของคนใน
ชาติ โดยเฉพาะผู้ยากจน ผู้ด้อยโอกาสและผู้ไร้อำนาจการต่อรองทางเศรษฐกิจ

๒.๓ วิธีการในการพัฒนาเศรษฐกิจ

ในอนาคตวิธีการที่จะส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศไทย คือ

ก. สร้างงานสร้างอาชีพในชนบทเพิ่มรายได้แก่คนในชนบทและเน้นการลดความ
เหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ

ข. กระจายการพัฒนาเมืองศูนย์กลางไปสู่ภูมิภาค การพัฒนาเมืองศูนย์กลางใน
ภูมิภาคทำให้เกิดงาน อาชีพ และรายได้รวมทั้งการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจ

ค. การผลิตภาคเกษตร ต้องให้สอดคล้องกับภาวะการตลาดและการอุตสาหกรรม
แปรรูปสินค้าในอนาคต

ง. พัฒนาความร่วมมือระหว่างกลุ่มเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆ เช่น กลุ่มความร่วมมือ
ทางเศรษฐกิจในภูมิภาคอาเซียน APEC (Asian Pacific Economic cooperation) กลุ่มการค้าเสรี

อาเซียน AFTA (Asian Free Trade Area) และกลุ่มการค้าเสรีอเมริกาเหนือ NAFTA (North American Free Trade Area) ภาครัฐจะต้องดำเนินนโยบายให้ชัดเจน เพื่อผลประโยชน์และการพัฒนาเศรษฐกิจ รวมทั้งการส่งเสริมการผลิตสินค้า เพื่อให้สามารถแข่งขันกับกลุ่มประเทศต่างๆ ได้

จ. ส่งเสริมการนำเข้าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ในการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตสินค้า

๓. การพัฒนาความสมดุลของสิ่งแวดล้อม

ผลจากแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมที่ผ่านมามีความไม่สมดุลการพัฒนาเน้นไปในด้านเศรษฐกิจ ดังนั้น จึงทำให้เกิดปัญหาตามมา โดยเฉพาะด้านสิ่งแวดล้อมจะเห็นว่าทรัพยากรธรรมชาติถูกนำมาใช้ เพื่อให้สนองการพัฒนาด้านเศรษฐกิจ เช่น ป่าไม้ แร่ การนำทรัพยากรมาใช้ขาดการวางแผนในด้านปริมาณและการทดแทน แนวทางที่จะพัฒนาความสมดุลของสิ่งแวดล้อม การแก้ไขพหุมลพิษต่างๆ การตัดไม้ทำลายป่าดำเนินการดังนี้

๓.๑ สนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมกับรัฐในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

๓.๒ จัดควบคุมดูแลให้สามารถปฏิบัติตามแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น แผนจัดอุทยานแห่งชาติ เขตป่าสงวนพันธุ์สัตว์ป่า ป่าชายเลน แหล่งปะการัง

๓.๓ ลดความขัดแย้งของการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การทำแผนเขตพื้นที่ทำเกลือสินเธาว์ กำหนดเขตพัฒนาทรัพยากรแร่ในเขตป่าสงวน

๓.๔ จัดตั้งระบบข้อมูลทรัพยากรธรรมชาติ เช่น การให้เกิดความเสมอภาคในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ปรับอัตราการใช้น้ำสำหรับภาคเอกชน และผู้ใช้น้ำในชลประทาน

๔. การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

ปัจจุบันเทคโนโลยีมีความสัมพันธ์กับสภาพชีวิตของคนไทยมากขึ้น โดยเฉพาะในด้านอุตสาหกรรมการพัฒนาเทคโนโลยีเป็นเรื่องสำคัญที่จะต้องดำเนินการ ความหมายของการพัฒนาเทคโนโลยี คือ การพัฒนากำลังความสามารถทางเทคโนโลยีให้สูงขึ้นจนถึงระดับสามารถพึ่งตนเองได้

๔.๑ แนวทางการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในประเทศไทยจะต้องดำเนินการดังนี้

๑) ส่งเสริมและสนับสนุนการศึกษาค้นคว้าและวิจัยเกี่ยวกับงานเทคโนโลยีที่เกิดผลประโยชน์ต่อประเทศชาติ เช่นการศึกษาเทคโนโลยีในการพัฒนาพันธุ์พืชทางการเกษตร หรือพันธุ์สัตว์เศรษฐกิจ

๒) พัฒนากำลังคนด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือจะต้องมีแผนในการพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี โดยผลิตนักวิทยาศาสตร์ที่มีความสอดคล้องกับความต้องการของประเทศ

๓) ต้องมีการร่วมมือระหว่างรัฐและเอกชนในการพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี

๔) พัฒนาความพร้อมของชุมชนให้สามารถใช้ผลวิจัยและพัฒนาเกี่ยวกับอุตสาหกรรมและการเกษตรได้อย่างเหมาะสม

๕) การรับเทคโนโลยีใหม่ต้องกลมกลืนเทคโนโลยีเก่า คือชุมชนจะต้องมีพื้นฐานความรู้ในเรื่องนั้นด้วย เช่น เทคโนโลยีในการผลิตซีเมนต์บล็อกในการก่อสร้าง ผู้ที่จะรับเทคโนโลยีจะต้องมีพื้นฐานในเรื่องนี้เป็นอย่างดี

๕. การพัฒนาจิตใจและพฤติกรรม

การพัฒนาจะต้องให้มีความสอดคล้องตามแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เกิดความไม่สมดุลในระยะที่ผ่านมา จะเน้นด้านการพัฒนาเศรษฐกิจ ส่วนด้านสังคมและจิตใจและพฤติกรรมไม่เด่นชัด การพัฒนาความเจริญทางวัตถุต้องควบคู่กับความเจริญด้านจิตใจ ยิ่งความเจริญทางเทคโนโลยีมากเท่าไร สังคมสับสนมากขึ้น ภาวะทางด้านจิตใจจะสับสนมากขึ้น

แนวทางการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมมีดังนี้

๑. ส่งเสริมให้บ้าน วัด โรงเรียน หรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม มีบทบาทในการพัฒนาจิตใจมากขึ้น

๒. ส่งเสริม และให้ความสำคัญต่อสถาบันครอบครัว ให้มีบทบาทในการสร้างความรักความอบอุ่น รวมทั้งการปลูกฝังพฤติกรรมอันดีงามแก่สมาชิกในครอบครัว

๓. จัดสวัสดิการสำหรับผู้ด้อยโอกาส ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ทางเศรษฐกิจ เช่น การจัดสวัสดิการสงเคราะห์ การให้ทุนอุดหนุน การช่วยเหลือให้แก่ผู้ทุพพลภาพ รวมทั้งการสร้างโอกาสแก่ชีวิตสำหรับบุคคลเหล่านั้น

๔. ประสานงานระหว่างรัฐกับชุมชน จัดกิจกรรมสาธารณประโยชน์ ในรูปแบบการสาธารณสุข การประชาสัมพันธ์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม รวมทั้งการพัฒนาด้านความเป็นอยู่

๖. การพัฒนาชนบท

ปี ๒๕๒๔ รัฐบาลได้กำหนดนโยบายการพัฒนาชนบทให้ยึดถือปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบัน โดยเน้นการทำงานร่วมกัน ระหว่าง ๔ กระทรวงหลัก คือ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทยและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

๖.๑ หลักการสำคัญในการพัฒนาชนบท คือ เพิ่มขีดความสามารถของประชาชนในการ “ช่วยเหลือตนเอง” และ “การมีส่วนร่วม” ในการพัฒนาหมู่บ้านตนเอง โดยเน้นหลักการ ดังนี้

๑) ให้ความสำคัญพื้นที่ยากจนเป็นหลัก

๒) พัฒนาการกินอยู่ รวมทั้งการให้บริการพื้นฐานแก่ประชาชนในเขตยากจน เช่น ด้านสาธารณสุข การศึกษา

๓) พัฒนาให้ประชาชนรู้จัก “การพึ่งตนเอง”

๔) ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหา

๖.๒ แนวทางการพัฒนาชนบท เนื่องจากมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้เกิดช่องว่างของความแตกต่าง ระหว่างชนบทกับในเมือง การพัฒนาชนบทมีแนวทางดังนี้

๑) พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในชนบทจะต้องให้ความรู้ ให้การศึกษาฝึกอบรม วิชาชีพ เฉพาะ โดยเน้นด้านเฉพาะบุคคล กลุ่มคน และความสัมพันธ์ของกลุ่มในชนบท เป็นการพัฒนาที่มีจุดมุ่งหมายในการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดีขึ้น

๒) การพัฒนาระบบบริหารการพัฒนาชนบท การพัฒนาชนบทจะได้ผลจะต้องพัฒนาแบบบริหารการพัฒนาชนบท โดยเน้นระบบความร่วมมือกันทุกหน่วยงาน ทุกระดับให้ประสานกัน เช่น จากหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด และจัด “ระบบการทำงานที่เสริมสร้าง” การช่วยเหลือตนเอง

๓) พัฒนาระบบสื่อสารเพื่อการพัฒนาชนบท หลักสำคัญในการพัฒนาการสื่อสารเพื่อการพัฒนาชนบท คือ การให้ข่าวสารที่ถูกต้องและการสร้างความสำเร็จในการแก้ปัญหา^{๖๗}

สรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาประเทศ มองอนาคตในข้างหน้าความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีขยายตัวมากขึ้น คลื่นของความเป็นอุตสาหกรรมจะเริ่มมีบทบาทสำคัญต่อประเทศ ซึ่งจะมีผลต่อชีวิตความเป็นอยู่และด้านจิตใจของคนไทย ปัญหาพื้นฐานที่ยังไม่สามารถแก้ไขได้อย่างเป็นรูปธรรม เช่น ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจ การพัฒนาการค้าเสรี ความมั่นคงของประเทศ ดังนั้นแกนที่สำคัญและจำเป็นในการพัฒนาประเทศคือ การพัฒนาเศรษฐกิจให้มีขีดความสามารถในการผลิตและการแข่งขันสูงขึ้น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศ การพัฒนาเทคโนโลยีที่เหมาะสม การพัฒนาทางด้านจิตใจ รวมทั้งการพัฒนาชนบทให้เป็นระบบและเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ ที่กล่าวนี้คือความสำคัญ และแนวทางในการพัฒนาประเทศในอนาคต

๒.๑.๑๔ มิติแห่งการพัฒนา

๑. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

ความจำเป็นในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เกี่ยวข้องกับปริมาณและคุณภาพอัตราการเพิ่มของมนุษย์ไม่สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่ คุณภาพของคนที่อยู่ชนบท และในเมืองต่างกันรวมทั้งการกระจายด้านทรัพยากรมนุษย์ไม่สมดุล เช่น นักวิชาการมักจะอยู่อย่างหนาแน่นในเขตเมือง แนวทางของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ คือ ความพยายามที่จะพัฒนาขีดความสามารถศักยภาพของคนให้สามารถช่วยเหลือตนเองได้

๒. การพัฒนาเทคโนโลยี

^{๖๗} ตอนที่ ๕ แนวทางการพัฒนาประเทศ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dnfe.nfe.go.th>, [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

สภาพปัจจุบัน เทคโนโลยีมีความสำคัญต่อการพัฒนาหลายด้าน แนวทางที่จะส่งเสริมการพัฒนาเทคโนโลยีรัฐและเอกชนต้องสนับสนุนให้มีการศึกษาวิจัยด้านต่างๆ การคิดค้นวิธีการในการเพิ่มผลผลิตรวมทั้งให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีมาใช้ในการด้านอุตสาหกรรม เกษตรกรรม การพลังงาน สิ่งแวดล้อมและการป้องกันประเทศ

๓. การพัฒนาชนบท

ความหมายของการพัฒนาชนบท คือยุทธวิธีที่กำหนดขึ้น เพื่อปรับปรุงเศรษฐกิจสังคมและกลุ่มคนในชนบท เหตุผลในการพัฒนาชนบท ได้แก่ปี ๒๕๒๓ มีการสำรวจสภาพชีวิตของคนในชนบทไทยยังขาดมาตรฐานในการดำรงชีวิต เช่น ความยากจน โภชนาการ อนามัย ที่อยู่อาศัย รายได้ ดังนั้น จึงได้กำหนดแผนพัฒนาชนบทขึ้นโดยมีรูปแบบในการพัฒนา ๒ ลักษณะ คือ การพัฒนาจากเบื้องต้น คือ รัฐเป็นผู้ดำเนินการเป็นส่วนใหญ่และการพัฒนาจากฐานล่างคือ แนวทางและแผนการกำหนดขึ้นโดยประชาชนในชนบท

๔. การพัฒนาเศรษฐกิจ

ในช่วงก่อนเริ่มใช้แผนพัฒนาฯ แนวการผลิตจะเป็นผลผลิตด้านเกษตรกรรมระดับความเจริญเติบโตรวดเร็ว ภายหลังมีการใช้แผนพัฒนาฯ แนวโน้มด้านการผลิตเป็นภาคอุตสาหกรรม และการส่งออก

๕. การพัฒนาทางการเมืองการปกครอง

การปกครองไทยในช่วงปี พ.ศ.๒๔๓๕ ปกครองโดยมีพระมหากษัตริย์เป็นคฤหาสน์เทวราชทำหน้าที่บริหารปกครองบ้านเมืองต่อมาได้มีการพัฒนาหลัง ปี ๒๔๓๕ มีการพัฒนารัฐชาติ (National state) เริ่มรวมศูนย์อำนาจปลูกฝังให้ประชาชนมีความผูกพันกับรัฐ หลังปี พ.ศ. ๒๔๗๕ มีการปฏิวัติเปลี่ยนระบอบการปกครองเป็นแบบประชาธิปไตย ได้มีการพัฒนาระบบการเมืองการปกครอง การบริหาร และการจัดระเบียบราชการมาโดยลำดับให้ความรู้ประชาชนเกี่ยวกับประชาธิปไตย ปลูกฝังการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการปกครองบ้านเมืองเป็นลำดับ^{๖๘}

๒.๑.๑๕ ทฤษฎีการพัฒนาแบบ TERMS

ทฤษฎีนี้ อธิบายถึง ปัจจัยสำคัญในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง คำว่า TERMS ย่อมาจากคำดังนี้^{๖๙}

T = Technology

^{๖๘} ตอนที่ ๕ แนวทางการพัฒนาประเทศ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.dnfe๕.nfe.go.th>, [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๕].

^{๖๙} ทรงจิต พูลลาภ, เศรษฐกิจชุมชนศรีปทุม : บูรณาการการพัฒนาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่, (กรุงเทพมหานคร: เนติกุลการพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๕๖-๕๗.

E = Economy

R = Resources (Man, Money and Natural Resources)

M = Management

S = Socio-Cultural System

Technology (เทคโนโลยี) ควรมีความเหมาะสมกับสภาพสังคมและวัฒนธรรมและควรจะเป็นเทคโนโลยีที่ชุมชนผลิตขึ้นมาเองหรือประยุกต์ใช้ความรู้ของชุมชนในการผลิตเทคโนโลยีอย่างเหมาะสมและกลมกลืนกับสภาพชีวิตของสังคม วิถีชีวิตและประเพณีวัฒนธรรมทั้งนี้ เพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องตกเป็นทาสเทคโนโลยีจากภายนอก ซึ่งต้องเสียค่าใช้จ่ายสูง

Economy (ระบบเศรษฐกิจ) ในชุมชนควรมีระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและแบบอ้อมๆกันอย่างพอเพียงไม่ควรเป็นระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม ชุมชนหลายแห่งในประเทศไทย ขณะนี้มีการดำเนินชีวิตระบบเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ แต่ไม่ได้หมายถึงปฏิเสธระบบเศรษฐกิจระบบอื่นๆ เศรษฐกิจระบบใดก็ตามที่ทำให้ประชาชนดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุข โดยไม่มีการเบียดเบียนหรือแสวงหาผลประโยชน์บนความทุกข์ความเดือดร้อนของกันและกันก็ควรจะดำเนินต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม การพัฒนาสังคมโดยภาพรวมดูจะให้ความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมอันเป็นกระแสเศรษฐกิจที่มีพลังสูงมาก และกำลังครอบงำประเทศต่างๆ ทั่วโลก และได้กลายเป็นกระแสคลื่นโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจโลก (Economic Globalization) ที่มีพลังอย่างรุนแรง ชุมชนจึงควรรู้เท่าทันกระแสโลกทางเศรษฐกิจ และสร้างกระแสเศรษฐกิจทางเลือกสำหรับชุมชนให้เข้มแข็ง มิฉะนั้นจะกลายเป็นเหยื่อของกระแสเศรษฐกิจโลกปัจจุบัน และชุมชนก็จะแตกสลายไม่ยั่งยืนเหมือนดังที่เกิดขึ้นในหลายแห่งของประเทศ

Resource (ทรัพยากร) หมายถึง ทรัพยากรที่เป็นทั้งมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมล้อมรวมทั้งเงินและวัสดุต่างๆ ที่จำเป็นต่อการดำเนินชีวิตกิจการต่างๆ ในชุมชน

ในบรรดาทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลายเหล่านี้ มนุษย์เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญที่สุด ทรัพยากรอื่นๆ จะมีการนำมาใช้อย่างเป็นประโยชน์และอย่างสร้างสรรค์ก็โดยอาศัยมนุษย์ ดังนั้น ทรัพยากรมนุษย์จะต้องได้รับการพัฒนาให้มีความรู้ มีทักษะ และมีความสามารถในการปฏิบัติงานร่วมกันกับบุคคลอื่นได้ ขณะเดียวกันมนุษย์ก็ควรได้รับการพัฒนาให้มีคุณธรรม และจริยธรรมเพื่อประโยชน์ในการแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน โดยไม่มีความเห็นแก่ตัวแต่ฝ่ายเดียว

Management (การจัดการ) หมายถึง ระบบสังคมต้องมีวิธีการจัดการให้มีการนำเอาพลังความสามารถและนำเอาทุนทางสังคมต่างๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนร่วมกันส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน และส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักจัดการกับบ้านเรือนที่อยู่อาศัยสาธารณะ และจัดการกับการประกอบอาชีพของชุมชนอย่างมีเหตุผล และดำเนินการธุรกิจรวมทั้งการศึกษาในชุมชนและการป้องกันปัญหาต่างๆ ในชุมชนร่วมกันอย่างเป็นระบบอีกด้วย

Socio-Cultural System (ระบบสังคมและวัฒนธรรม) หมายถึง การมีระบบสัมพันธ์ภาพในสังคม และคุณค่าทางวัฒนธรรมที่เน้นบุคคลและชุมชนเป็นศูนย์กลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งองค์กรทางสังคม เช่น ครอบครัว การศึกษา และกลุ่มองค์กรอื่นๆ ต้องมีความเข้มแข็ง และบทบาทสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ โดยที่คนส่วนน้อยก็ได้รับการดูแลช่วยเหลือโดยไม่ถูกมองข้าม บุคคลควรได้รับการส่งเสริมให้มีสัมพันธ์ภาพที่ดีกับชุมชนและกับสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ ศาสนา และประเพณีอันดีงาม ควรได้รับการส่งเสริมให้มีความเข้มแข็งสามารถเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจของผู้คนในชุมชนได้อย่างแท้จริง

ทฤษฎี TERMS ดังกล่าวมานี้ได้รับการพัฒนาและมีสาระแฝงเข้าไปอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียงด้วยเช่นกัน

สรุปได้ว่า “การพัฒนา” คือการเปลี่ยนแปลงที่มีการกระทำให้เกิดขึ้นหรือมีการวางแผนกำหนดทิศทางไว้ล่วงหน้า โดยการเปลี่ยนแปลงนี้ต้องเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น ถ้าเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ไม่ดีก็ไม่เรียกว่าการพัฒนา ขณะเดียวกันการพัฒนามิได้หมายถึงการเพิ่มขึ้นปริมาณสินค้าหรือรายได้ของประชาชนเท่านั้น แต่หมายความรวมถึงการเพิ่มความพึงพอใจและเพิ่มความสุขของประชาชนด้วย

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

จากที่ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับตำราทางวิชาการของนักวิชาการหลากหลายท่านจึงได้ประมวลแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๒.๑ ความหมายของการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคม คำว่า “สังคม” (Society) เมื่อวิเคราะห์โดยรูปศัพท์มาจากคำในภาษาบาลีสองคำมารวมกันคือ คำว่า “สัง” (สั) แปลว่า ด้วยกัน พร้อมกัน (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Together) กับคำว่า “คม” (อ่านว่า คมะ) แปลว่า ไป ดำเนินไป เมื่อรวมเข้าด้วยกันเป็น “สังคม” (สังคม)^{๗๐} แปลว่า การเกี่ยวข้อง การเป็นไปร่วมกัน การรวมกัน การอยู่ร่วมกัน การคบค้าสมาคมกัน ความสามัคคี^{๗๑} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายของสังคมไว้ว่า หมายถึง คนจำนวนหนึ่งที่มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องกันตามระเบียบกฎเกณฑ์ โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญร่วมกัน เช่น สังคมชนบท วงการหรือสมาคมของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง เช่น สังคมชาวบ้านที่เกี่ยวกับ

^{๗๐} จานงค์ อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๔๕.

^{๗๑} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มคอ-ไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๖๘๕.

การพบปะสังสรรค์หรือชุมนุมชน เช่น วงสังคม งานสังคม^{๗๒} ได้มีนักวิชาการให้ความหมายเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไว้ดังต่อไปนี้

กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ กล่าวว่า การพัฒนาสังคมก็คือ การพัฒนาคน พัฒนากลุ่มคน พัฒนางค์กร พัฒนาสถาบัน หากคนได้รับการพัฒนาให้เต็มเต็มเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์แล้ว คนก็จะไปสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นความจำเป็นต่อการดำรงชีวิต เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของเขาเองได้ เพื่อตอบสนองความต้องการพื้นฐานตลอดจนความต้องการขั้นสูงของตนเองได้ โดยสถาบันที่เล็กที่สุดของการอยู่ร่วมกัน คือ ครอบครัว สถาบันที่ใหญ่ขึ้น คือ ความเป็นชุมชนท้องถิ่น และสถาบันอื่นๆ ที่ใหญ่ขึ้นคือ ความเป็นสังคมวัฒนธรรมไทยสถาบันต่างๆ เหล่านี้จะหล่อหลอม (socialization) และบูรณาการมิติต่างๆ ของคนให้เป็นคนที่สมบูรณ์ขึ้นเป็นสมาชิกของสังคม ในระดับนโยบายจึงควรวางนโยบายเพื่อการพัฒนาคน โดยการพัฒนาครอบครัว พัฒนาชุมชนท้องถิ่น พัฒนางค์กรชุมชน พัฒนาสถาบันของสังคม ให้เกิดความเป็นครอบครัวที่อบอุ่น ชุมชนท้องถิ่นเข้มแข็ง สามารถบริหารจัดการชุมชน และให้สังคมวัฒนธรรมที่สืบทอดมายาวนานที่ปัจจุบันกำลังเลือนหายไปให้มีการฟื้นฟูและธำรงรักษาความเป็นสังคมวัฒนธรรมไทย ความเป็นสยามเมืองยิ้มที่นานาชาติชื่นชมและรู้จักความเป็นสังคมไทยเป็นอย่างดี จึงสมควรที่รัฐจะต้องมีการส่งเสริมให้มีกระบวนการพัฒนาเพื่อนำไปสู่ความอยู่ดี มีสุข หรือความมั่นคงของมนุษย์^{๗๓}

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้ให้ความหมายของคำว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีการกำหนดทิศทาง (directed change) หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้า (planned change)^{๗๔}

ยุวัฒน์ วุฒิเมธี ให้ความหมายของ การพัฒนาสังคม ไว้ว่า หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้นคือเปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า^{๗๕}

สนธิ สมครการ ให้ความหมาย การพัฒนาสังคม พอสรุปได้ว่าการพัฒนาสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของบุคคลภายในสังคม การพัฒนาสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีต่อกันภายในสังคม ไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ในแง่ผล

^{๗๒} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์นานมีบุ๊ค), หน้า ๑๑๕๙.

^{๗๓} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิสัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๐.

^{๗๔} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, การพัฒนาชุมชน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗.

^{๗๕} ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ส.ส.น.ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๗.

ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ การเมือง หรือผลประโยชน์ส่วนตน ถ้ามองในแง่การพัฒนาสังคมก็เท่ากับ การพัฒนาประเทศ การพัฒนาสังคมก็มุ่งที่การพัฒนาทางการศึกษาและด้านอื่นๆ นอกเหนือ เศรษฐกิจและการเมือง^{๗๖}

พัทธา สายหู กล่าวไว้ว่า การพัฒนาสังคมมีความสำคัญต่อความเจริญของสังคมและ เศรษฐกิจของสังคม การพัฒนาสังคมเป็นการพัฒนาส่วนต่างๆ ของสังคมให้สอดคล้องกับเศรษฐกิจ วัฒนธรรมและค่านิยมของสังคม เป็นการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคม การพัฒนาสังคมมีความสำคัญ ต่อการเพิ่มคุณภาพของคนในสังคม คุณธรรมของการอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น^{๗๗}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) กล่าวว่า การพัฒนาสังคมจะต้องเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยพัฒนาที่สนองความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่ทำให้ประชาชนรุ่นต่อไปในอนาคตต้อง ประนีประนอม ยอมลดความสามารถของตนในการสนองความต้องการของเขาเอง การพัฒนาที่ยั่งยืน จะต้องพัฒนาเศรษฐกิจให้ยั่งยืนภายใต้เงื่อนไขการอนุรักษ์สภาพแวดล้อม โดยพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่ กับธรรมชาติหรือระบบนิเวศ ไม่ทำลายธรรมชาติ การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นการพัฒนาสังคมให้ยั่งยืน กำหนดนโยบายสนองความต้องการของประชาชนในปัจจุบัน โดยไม่ทำลายทรัพยากร ซึ่งเป็นที่ ต้องการในอนาคตสังคมที่ยั่งยืนจึงเป็นสังคมที่กิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์เกิดขึ้น และจำเป็นสืบทอด ต่อไปได้ภายใต้ขีดจำกัดที่สภาพแวดล้อมกำหนดให้^{๗๘}

สานิตย์ บุญชู ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาสังคม หมายถึง เป็นกระบวนการในอัน ที่จะนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงจากภายในตัวคนก่อนออกไปสู่สิ่งแวดล้อมภายนอก หรือเป็นกระบวนการ ของการพัฒนาจิตใจหรือนามธรรม มากกว่าที่จะเป็นการพัฒนาทางวัตถุหรือรูปธรรมอย่างเดียว^{๗๙}

สุรเดช ฉายะเกษตริน^{๘๐} ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาสังคม เป็นกระบวนการสร้างเสริม ความเข้มแข็งของกลุ่ม สร้างพลังให้กับกลุ่มและชุมชนจนกลายเป็นสถาบันใหม่ขึ้นมา และสถาบันแห่งนี้ จะทำหน้าที่ผลักดันมาตรการ แผนงานโครงการ เพื่อป้องกัน แก้ไขปัญหาของพวกเขา และของ ชุมชนเอง โดยยึดหลักการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและพึ่งตนเอง งานที่ทำจะไม่เป็นแบบแยกส่วน ที่จะ

^{๗๖} สนิท สมักรการ, วัฒนธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗.

^{๗๗} พัทธา สายหู, กลไกของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๒๑๔.

^{๗๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๖๔-๖๕.

^{๗๙} สานิตย์ บุญชู, คู่มือฝึกอบรมการวางแผนพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: กรุงเทพมหานครการพิมพ์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๑.

^{๘๐} สุรเดช ฉายะเกษตริน, เอกสาร : แนวนโยบายด้านการพัฒนาสังคมของประเทศและความ ต้องการวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และนวัตกรรม (วทน.) ในการพัฒนาสังคม, ๒๕๕๓, หน้า ๑.

ผสมกลมกลืนไปกับวิถีชีวิต มองแบบองค์รวม เชื่อมประสานทั้ง มิติทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง สิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม การเรียนรู้ สุขภาพและอื่นๆ

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย^{๔๑} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การพัฒนาสังคม (Social Development) หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงที่ดีทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรม เพื่อประชาชนจะได้มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นทั้งทางด้านที่อยู่อาศัย อาหาร เครื่องนุ่งห่ม สุขภาพอนามัย การศึกษา การมีงานทำ มีรายได้เพียงพอในการครองชีพ ประชาชนได้รับความเสมอภาค ความยุติธรรม มีคุณภาพชีวิต ทั้งนี้ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการเปลี่ยนแปลงทุกขั้นตอนอย่างมีระบบ

สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมเป็นการเพิ่มประสิทธิภาพของสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีทั้งในระบบความเป็นอยู่ของชนในสังคม ค่านิยมและการกระจายโอกาสที่ดีของบุคคล การพัฒนาสังคมจึงเป็นการปรับปรุงภาวะความเป็นอยู่ของชนในสังคมให้ดีขึ้น โดยยึดหลักความร่วมมือของรัฐและประชาชน ให้ประชาชนเกิดความรู้สึกเริ่มวางแผนและลงมือปฏิบัติงานด้วยตนเองใช้ทรัพยากรในสังคมให้เกิดประโยชน์แก่สังคมมากที่สุด

๒.๒.๒ ความสำคัญของการพัฒนาสังคม

เมื่อบุคคลมาอยู่รวมกันเป็นสังคม ปัญหาที่ย่อมจะเกิดตามมาเสมอ ยิ่งสังคมมีขนาดใหญ่ปัญหาก็ยิ่งจะมีมากและสลับซับซ้อนเป็นเงาตามตัว ปัญหาหนึ่งอาจจะกลายเป็นสาเหตุของอีกหลายปัญหาเกี่ยวโยงกันไปเป็นลูกโซ่ ถ้าปล่อยไว้ก็จะเพิ่มความรุนแรง เพิ่มความสลับซับซ้อนและขยายวงกว้างออกไปเรื่อยๆ ยากต่อการแก้ไข ความสงบสุขของประชาชนในสังคมนั้นก็จะไม่มี ได้มีนักวิชาการให้ความหมายเกี่ยวกับความสำคัญของการพัฒนาสังคมไว้ดังต่อไปนี้

อุทัย หิรัญโต^{๔๒} ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาสังคมพอสรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมมีแก่นสารอยู่ที่การพัฒนาคน และการพัฒนาคนนั้นจะมีความสำคัญอยู่ ๒ ประการดังนี้ ๑) การพัฒนาให้คนซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ มีความสามารถสูง สามารถใช้สติปัญญาตัดสินใจเกี่ยวกับตนเอง และปัญหาอันเกี่ยวกับส่วนรวมได้ ๒) พัฒนาคนให้มีทักษะสามารถดำเนินกิจการของสังคมได้โดยสมบูรณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นคนและกำลังคน

^{๔๑} หนังสือเรียนสาระการพัฒนาสังคม ราชวิชา การพัฒนาตนเอง ชุมชน สังคม, ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย, หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กศน. สำนักงาน ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๑), หน้า ๙.

^{๔๒} อุทัย หิรัญโต, **หลักสังคมวิทยา**, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๒), หน้า ๖๔.

เดชา เปรมฤดีเลิศ^{๔๓} ได้กล่าวถึงความสำคัญของการพัฒนาสังคมพอสรุปได้ว่า “การพัฒนาสังคม มีความสำคัญทางเศรษฐกิจอย่างมาก เพราะการพัฒนาสังคมเป็นการมุ่งพัฒนาส่วนต่าง ๆ ของสังคมหรือประเทศให้สอดคล้องและเอื้ออำนวยต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ พร้อมทั้งพยายามแก้ไขผลกระทบและจัดปัญหาเกิดขึ้นจากการพัฒนาเศรษฐกิจ”

พระไพศาล วิสาโล^{๔๔} ได้กล่าวถึงการพัฒนาแบบพุทธไว้ว่าการพัฒนาสังคมที่จะก่อให้เกิดสันติสุขต้องเป็นการพัฒนาที่ล้อมนุษย์เป็นสาระโดยมุ่งให้เกิดพัฒนาการในบุคคลที่ประกอบกันเป็นสังคม พัฒนาการของบุคคลนี้ ทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ภาวนา คือการทำให้เจริญ ซึ่งมีความหมายต่างจาก วัฒนธรรม ที่แปลว่า รก การพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือการทำให้สังคมนั้นมีภาวะที่เอื้อให้บุคคลมีชีวิตที่ดีงามนั้น หมายถึงชีวิตที่ไร้ทุกข์ หลุดพ้นจากความบีบคั้น รัตรึง ทั้งจากปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน สามารถที่จะกำหนดความเป็นอยู่ของตนด้วยสติปัญญาและความพากเพียรของตนชีวิตเช่นนี้ย่อมไม่ถูกกดดันครอบงำให้จำกัดอยู่กับตัวเอง จึงมีจิตใจเป็นอิสระ และแผ่กว้างไปยังเพื่อนมนุษย์และสรรพชีวิต ภาวะชีวิตดังกล่าวในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า อิศราภาพ ซึ่งแปลว่า ความเป็นใหญ่ในตนเอง

แม้ว่าในสมัยพุทธกาลจะยังไม่มีเมื่อนำคำว่าพัฒนาสังคมมาใช้ แต่ในภาคปฏิบัติ สังคมมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ นับตั้งแต่มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงประวัติศาสตร์และกระทั่งในปัจจุบัน^{๔๕} ดังที่ปรากฏหลักฐานทางวิชาการว่า การประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้าทำให้มีการพัฒนาสังคมอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นหลายด้าน เช่น ด้านการศึกษาทำให้เกิดความเสมอภาคทางการศึกษา เพราะที่ทรงเปิดโอกาสให้คนทุกระดับสามารถบวชและศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้เท่าเทียมกัน หรือด้านสิทธิสตรี ทำให้สตรีมีสิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจได้เท่าเทียมบุรุษ เพราะว่าการที่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา จัดเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในสมัยพุทธกาล เนื่องจากศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือในสมัยนั้น มีข้อกำหนดว่าคัมภีร์พระเวทจะศึกษาได้เฉพาะชนชั้นสูง คือ กษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้น สำหรับสตรีนั้นแม้ว่าจะเป็นชนชั้นสูงก็ห้ามศึกษาพระเวทและประกอบพิธีกรรม^{๔๖} เป็นต้น

^{๔๓}เดชา เปรมฤดีเลิศ, ความเข้าใจเบื้องต้นต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๔๘-๘๐.

^{๔๔}พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลมคิมทอง, ๒๕๓๓), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๔๕}พิชัย ฝกาทอง, เอกสารประกอบการสอนรายวิชามนุษย์กับสังคม, ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗, หน้า ๑๘.

^{๔๖}วิโรจน์ นาคชาตรี, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมนั้นมีความสำคัญในการเพิ่มคุณภาพของคนในสังคมสามารถใช้สติปัญญาตัดสินปัญหาเกี่ยวกับตนเอง และปัญหาเกี่ยวกับส่วนรวมได้ ซึ่งการพัฒนานี้ต้องพัฒนาที่ตนเองก่อน เพราะพื้นฐานของสังคมที่ดีจะต้องอยู่บนหลักของพระพุทธศาสนาส่วนประกอบของสังคมที่สำคัญคือมนุษย์ หรือคน สังคมจะดี คนที่อยู่ในสังคมนั้นจะต้องมีคุณธรรม มีศีล มีสัตย์

๒.๒.๓ แนวคิดการพัฒนาสังคม

แนวคิดการพัฒนาสังคมเป็นแนวคิดที่มีรากฐานทางทฤษฎีมาอย่างยาวนานในระดับสากลสำหรับสังคมไทยได้มีการนำแนวคิดการพัฒนาสังคมมาใช้อย่างเป็นระบบในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ จากนั้นแนวคิดการพัฒนาสังคมก็ได้มีการนำไปปฏิบัติมีการศึกษาวิจัย และมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนามาโดยตลอด ได้มีนักวิชาการให้แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไว้ดังต่อไปนี้

ผลจากการระดมความคิดเห็นจากกลุ่มนักวิชาการ และนักปฏิบัติงานด้านการพัฒนาตามภูมิภาคต่างๆ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมมี ๕ กลุ่ม^{๘๗} ดังนี้

๑. การพัฒนาเศรษฐกิจและสวัสดิการสังคม

การพัฒนาเศรษฐกิจเป็นกลุ่มแนวคิดที่เน้นว่าการพัฒนาสังคมจะต้องเริ่มต้นด้วยการพัฒนาเศรษฐกิจ กล่าวคือ เน้นการพัฒนาอาชีพและยกระดับรายได้ของประชาชนให้สูงขึ้นตามไปด้วย โดยมีสิ่งของเครื่องใช้และเครื่องบริโภคต่างๆ เพิ่มมากขึ้น แนวคิดการพัฒนาเศรษฐกิจเป็น ศูนย์กลางการพัฒนาสังคมนี้ก่อให้เกิดแนวคิดการยึดวัตถุและการบริโภควัตถุในที่สุด ควบคู่กับการพัฒนาเศรษฐกิจ ก็คือ การพัฒนาสวัสดิการสังคม การพัฒนาสวัสดิการ สังคมเป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการให้สวัสดิการแก่คนด้อยโอกาส คนอ่อนแอและคนที่ถูกทอดทิ้งจากสังคม หรือกลุ่มคนที่นักวิชาการกลุ่มหนึ่งเรียกคนกลุ่มนี้ว่า “กลุ่มคนชายขอบ” (marginal man) ความมั่นคงของสังคมจะเกิดขึ้นไม่ได้ ตราบเท่าที่ยังไม่มีการกระจายสวัสดิการได้อย่างทั่วถึงทุกคน ในสังคมโดยเฉพาะแก่กลุ่มคนชายขอบซึ่งประกอบด้วย คนเร่ร่อนพเนจร คนพิการ คนชรา คนไร้ สัญชาติ และคนที่ถูกทอดทิ้ง แนวคิดสวัสดิการสังคมได้ครอบคลุมถึงการสังคมสงเคราะห์ ซึ่งภาครัฐจะต้องเป็นหลักรับผิดชอบในการสงเคราะห์บุคคลที่ยากไร้และถูกทอดทิ้ง

๒. การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

คุณภาพชีวิต (Quality of Life) หมายถึง ชีวิตที่มีความสุข มีความพอใจในชีวิต ชีวิตที่มีสวัสดิภาพ ภาวะที่บุคคลได้เรียนรู้และเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง รวมทั้งการมีอิสระหลุดพ้นจากความต้องการ การมีหน้าที่การงานตามที่ต้องการและสภาวะการเรียนรู้ที่ดีทางกาย ทางจิตใจและทางสังคม ซึ่งไม่เพียงแต่การปราศจากโรคภัยไข้เจ็บเท่านั้น

^{๘๗} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวนิสัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๑๘-๑๒๐.

การพัฒนาสังคม (Social Development) ก็คือ การพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งสามารถวัดได้จากสุขอนามัย ครอบครัว ชุมชน การศึกษาอบรม การทำงาน ทรัพยากรทางเศรษฐกิจ บ้านที่อยู่อาศัยระดับอาชญากรรม ความยุติธรรม วัฒนธรรมและการใช้เวลาว่าง การพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นหลักสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาคุณภาพสังคม สิ่งแวดล้อมมี ๒ อย่าง คือ สิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม อันเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาและสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรมได้รับการพัฒนาให้มีคุณภาพสามารถวัดได้จากความสงบสุขและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของบุคคล สำหรับสิ่งแวดล้อมที่เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพนั้นสามารถวัดได้จากการอยู่อย่างสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ข้อนี้จะปรากฏอยู่ในความมั่นคงอยู่อย่างยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติซึ่งถึงแม้จะถูกนำไปใช้ประโยชน์ก็ไม่เกิดการสูญเสียอนุชนรุ่นต่อไปมีโอกาสได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม ซึ่งรวมเอา (๑) การพัฒนาการดำรงชีวิตอย่างมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน เช่น การพัฒนาสภาพการทำงาน การพัฒนาสุขภาพอนามัย การพัฒนา มาตรฐานการครองชีพ (๒) การส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีในเชิงอัตวิสัย เช่น ความสุข ความพึงพอใจ ของบุคคลที่อยู่ในสังคมเดียวกัน

ดังนั้นการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมจึงรวมเอากระบวนการสร้างความเป็นปึกแผ่น ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายขั้นต้นของการพัฒนาคุณภาพชีวิตในสังคม ต่อจากนั้นจึงเสริมด้วยการพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ในชีวิต การสร้างความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสภาพวัฒนธรรมในทางวัตถุและทางนามธรรมในสังคม

๓. การผสมผสานระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สวัสดิการ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม

กลุ่มแนวคิดดังกล่าวนี้ มองเห็นว่าการพัฒนาสังคมจะต้องดำเนินการพร้อมๆ กับทางด้านเศรษฐกิจสวัสดิการและคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม ระบบการพัฒนามีการแยกส่วนที่จะทำให้เกิดการเสียสมดุล และจะก่อให้เกิดปัญหาหลายอย่างตามมา เช่น หากเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเดียวโดยละเลยการพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม จะทำให้สังคมสูญเสียความสมดุลระหว่างชีวิต สังคมและสิ่งแวดล้อม ปัญหาสังคมหลายอย่างตามมารวมทั้งการสูญเสียธรรมชาติสิ่งแวดล้อม

๔. การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชน

แนวคิดการพัฒนาสังคมที่ได้รับการสนับสนุนเป็นอย่างมากในขณะนี้ ก็คือแนวคิดที่ว่า การพัฒนาสังคม คือการพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชน แนวคิดนี้พิจารณาว่าการมีส่วนร่วมเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดสำหรับการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน การพัฒนาเศรษฐกิจการเมือง คุณธรรม จริยธรรม และการพัฒนาด้านอื่นๆ ในสังคมจะไม่ประสบผลสำเร็จหาประชาชนไม่มีส่วนร่วมตั้งแต่ตอนเริ่มต้น แนวคิดการมีส่วนร่วมไม่ได้จำกัดอยู่กับประชาชนในพื้นที่เท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึง

ประชาชนทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนา การมีส่วนร่วมของประชาชนที่เกี่ยวข้องมีหลายระดับโดยเริ่มต้นตั้งแต่ระดับความคิด ร่วมรับรู้ ร่วมแสดงวิสัยทัศน์ ร่วมเสียสละเวลาสิ่งของ ร่วมพิจารณาร่วมแก้ไขปัญหาและร่วมรับผิดชอบ เป็นต้น

การพัฒนาสังคมจะต้องอาศัยการมีส่วนร่วมในการวางแผนและกำหนดนโยบาย ตั้งแต่จากระดับฐานรากของสังคม จนถึงระดับผู้บริหารประเทศชาติ ในอดีตการกำหนดแผนและนโยบายการพัฒนาสังคมจะมาจากระดับผู้บริหาร (Top-down Planning) ซึ่งอาจไม่เป็นไปตามความต้องการของประชาชนในชุมชนท้องถิ่น ดังนั้น ในระยะต่อมาจนถึงปัจจุบันการเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดแผนและกำหนดแผนการพัฒนาชุมชน จึงได้รับการสนับสนุนเพิ่มมากขึ้น การให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนดำเนินกิจกรรมต่างๆ ในท้องถิ่นเบื้องต้นนั้น ถือว่าเป็นการกระจายอำนาจความรับผิดชอบไปยังประชาชนเพื่อให้ประชาชนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น และอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืนและมีความสุขสมควรแก่อัตภาพ

๕. การพัฒนาความเสมอภาคและความยุติธรรมในสังคม

ตัวชี้วัดการพัฒนาสังคมที่สำคัญ ก็คือ ความเสมอภาคและความยุติธรรมที่สังคมมีให้แก่สมาชิกในสังคมทุกคน ความเสมอภาคเป็นความคิดทางการเมืองอย่างหนึ่งซึ่งสะท้อนถึงการพัฒนาโครงสร้างสำคัญของสังคมที่เอื้อประโยชน์ด้านต่างๆ ให้แก่ประชาชนอย่างเท่าเทียมกันกล่าวคือประชาชนในสังคมมีสิทธิและโอกาสเท่าเทียมกันในการทำงาน การได้เลื่อนตำแหน่ง การได้รับสถานภาพทางสังคมอย่างเสมอภาคกัน การได้รับการคุ้มครองดูแลและสวัสดิการต่างๆ อย่างเท่าเทียมกันโดยไม่ถูกจำกัดเรื่องเชื้อชาติ ศาสนา เพศ และวัย เป็นต้น สำหรับความเป็นธรรมในสังคมมักจะใช้ควบคู่กับความเสมอภาค ความเป็นธรรมจะใช้ในเรื่องการใช้อำนาจอย่างถูกต้อง และเป็นธรรมรวมทั้งการจัดทรัพยากรธรรมชาติอย่างเสมอภาคและการให้ความช่วยเหลือเป็นพิเศษแก่คนที่ด้อยโอกาส

การพัฒนาสังคมมีขอบเขตกว้างขวาง เพราะปัญหาของสังคมมีมาก และสลับซับซ้อน การแก้ปัญหาสังคมจึงต้องทำอย่างรอบคอบ และต้องอาศัยความร่วมมือกันของบุคคลจากหลายๆ ฝ่าย และโดยเฉพาะอย่างยิ่งประชาชนในสังคมนั้นๆ จะต้องรับรู้พร้อมที่จะให้ข้อมูลที่ถูกต้องและเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเสมอ การพัฒนาสังคมจึงต้องเป็นทั้งกระบวนการ วิธีการ กรรมวิธีเปลี่ยนแปลง และแผนการดำเนินงาน ซึ่งมีรายละเอียด คือ^{๔๔}

๑. กระบวนการ (Process) การแก้ปัญหาสังคมต้องกระทำต่อเนื่องกันอย่างมีระบบ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากลักษณะหนึ่งไปสู่อีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งจะต้องเป็นลักษณะที่ดีกว่าเดิม

^{๔๔} หนังสือเรียนสาระการพัฒนาสังคม ราชวิชา การพัฒนาตนเอง ชุมชน สังคม, ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย, หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงาน กศน. สำนักงาน ปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๑), หน้า ๙.

๒. วิธีการ (Method) การกำหนดวิธีการในการดำเนินงาน โดยเฉพาะเน้นความร่วมมือของประชาชนในสังคมนั้นกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลที่จะทำงานร่วมกัน และวิธีการนี้ต้องเป็นที่ยอมรับว่า สามารถนำการเปลี่ยนแปลงมาสู่สังคมได้อย่างถาวรและมีประโยชน์ต่อสังคม

๓. กรรมวิธีเปลี่ยนแปลง (Movement) การพัฒนาสังคมจะต้องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงให้ได้ และจะต้องเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะเน้นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตน เพื่อให้เกิดสำนึกในการมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อผลประโยชน์ของส่วนรวม และรักความเจริญก้าวหน้าอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางวัตถุ

๔. แผนการดำเนินงาน (Planning) การพัฒนาสังคมจะต้องทำอย่างมีแผน มีขั้นตอน สามารถตรวจสอบ และประเมินผลได้ แผนงานนี้จะต้องมีทุกระดับ นับตั้งแต่ระดับชาติ คือ แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ลงมาจนถึงระดับผู้ปฏิบัติ แผนงานจึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาสังคม

แนวคิดการพัฒนาสังคมเป็นแนวคิดที่มีรากฐานทางทฤษฎีมาอย่างยาวนานในระดับสากลสำหรับสังคมไทยได้มีการนำแนวคิดการพัฒนาสังคมมาใช้อย่างเป็นระบบในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ จากนั้นแนวคิดการพัฒนาสังคมก็ได้มีการนำไปปฏิบัติมีการศึกษาวิจัย และมีการเปลี่ยนแปลงพัฒนามาโดยตลอด แต่ก่อนที่จะกล่าวถึงรายละเอียดของแนวคิดการพัฒนาสังคมต่างๆ เพื่อความเข้าใจกับความหมายของการพัฒนาสังคม ซึ่งหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคมที่เป็นอยู่ให้ไปสู่เป้าประสงค์กำหนดไว้โดยการระดมทรัพยากรและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในสังคมเพื่อใช้เป็นพลังขับเคลื่อนไปสู่เป้าประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ มีความเป็นธรรม มีความเสมอภาคและเกิดประโยชน์แก่คนส่วนใหญ่ จากนั้นจะเห็นได้ว่า การพัฒนาสังคมมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ด้าน คือ ด้านเป้าประสงค์ ด้านกระบวนการและได้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการพัฒนา ซึ่งคณะผู้ศึกษาจะใช้แนวทางเหล่านี้เพื่อวิเคราะห์และอธิบายแนวคิดหลักๆ ของการพัฒนาสังคมในปัจจุบัน ๔ แนวคิด คือ ๑) แนวคิดการพัฒนอยั่งยืน ๒) แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ๓) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น และ ๔) แนวคิดทุนทางสังคม^{๘๙}

๑) แนวคิดการพัฒนอยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนอยั่งยืน เกิดจากการถกเถียงกันในระดับสากลถึงเป้าประสงค์ กระบวนการและผลลัพธ์ของการพัฒนาในอดีต ที่มีเป้าประสงค์มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นด้านหลัก แต่ในกระบวนการพัฒนาและผลลัพธ์ที่เกิดจากการพัฒนากลับทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมสภาพลงและไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนที่คุกคามประเทศที่กำลังพัฒนาได้ การถกเถียงทางสากลระหว่างการประชุมของสหประชาชาติด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United

^{๘๙} บทที่ ๒ แนวคิดการพัฒนาสังคม สวัสดิการสังคม และความมั่นคงของมนุษย์, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.m-society.go.th, [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

Nations Conference for Environment and Development-UNCED) ในปี ค.ศ. ๑๙๙๒ คณะกรรมาธิการโลกว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาได้มีการเรียกร้องให้ประเทศสมาชิกใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ส่งเสริมความยั่งยืนและไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อมหลังจากนั้นการประชุมของสหประชาชาติในเรื่องนี้ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องอีกเจ็ดครั้ง จนได้ข้อสรุปซึ่งเป็นที่ยอมรับกันว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นแนวทางการพัฒนาที่ประเทศต่างๆ ควรใช้เป็นแนวทางทางการกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาของประเทศตนเองและได้มีการกำหนดคำนิยามการพัฒนาที่ยั่งยืนเอาไว้ว่า “เป็นการพัฒนาที่สนองตอบต่อความต้องการในปัจจุบัน โดยไม่ไปขัดขวางการบรรลุความต้องการของคนรุ่นต่อไปในอนาคต” ตามคำนิยามนี้มีนัยว่า ความต้องการของมนุษย์ในปัจจุบันที่แสวงหาวิถีการดำรงชีวิต การทำงาน และความเป็นอยู่ ซึ่งทำให้เกิดความมั่นคงด้านเศรษฐกิจ มีสุขภาพที่ดีและบรรลุเป้าประสงค์ที่ตนต้องการนั้น จะต้องไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมและทำลายสวัสดิการของมนุษย์ในอนาคต

นอกจากนั้นในทางสากล ยังมีอีกองค์กรซึ่งเป็นองค์กรที่สังกัดสหประชาชาติเช่นกันคือ องค์กรด้านการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization - UNESCO หรือ ยูเนสโก) ได้ชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาในมิติด้านวัฒนธรรม ทั้งที่วัฒนธรรมเป็นแกนกลางแห่งคุณค่าของมนุษย์ดังนั้นทาง ยูเนสโกจึงได้นำเสนอว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ต้องนำคุณค่าของมนุษย์และวัฒนธรรมเป็นแกนกลางในการพัฒนาด้วย

สำหรับนักคิดในสังคมไทยผู้ที่นำเสนอแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างเป็นระบบมากที่สุดคือ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านได้วิจารณ์แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของ UNCED โดยชี้ให้เห็นว่า ความยั่งยืนที่ได้เสนอมานั้นยังคงเป็นความยั่งยืนที่มีเป้าหมายในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นหลัก เพียงแต่ให้ลดการทำลายสิ่งแวดล้อมลงไปเท่านั้น ซึ่งยังไม่มองการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างเป็นองค์รวม และมีการบูรณาการเป็นอย่างเป็นระบบ ท่านจึงได้นำเสนอการพัฒนาแบบยั่งยืนว่าเป็นการพัฒนาอย่างสมดุล โดยมีเป้าหมายเพื่อเข้าถึงความจริงของธรรมชาติตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของสรรพสิ่งทั้งตัวมนุษย์สังคม ธรรมชาติแวดล้อม และเทคโนโลยี

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้จำแนกระบบมนุษย์ออกเป็น ๓ ระบบย่อยคือระบบชีวิต เชิงกายภาพ ระบบของจิตใจที่ทำงานตามจิตนิยาม และระบบการดำเนินชีวิต ซึ่งได้แก่ระบบพฤติกรรม เป็นต้น ในด้านระบบสังคมนั้นท่านได้ชี้ว่าเป็นระบบแห่งความสัมพันธ์ระหว่างกันโดยเกิดจากเจตจำนงของมนุษย์ เช่น ระบบการปกครอง ระบบสวัสดิการ เป็นต้น ส่วนสิ่งแวดล้อม คือ สรรพสิ่งที่ป็นธรรมชาติ ซึ่งเอื้ออำนวยในการดำรงของมนุษย์และเทคโนโลยีเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ใช้กระทำต่อมนุษย์เอง ต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม

๓) ธรรมชาติจะต้องทำให้สังคมตระหนักว่ามนุษย์ไม่ได้แยกตัวจากธรรมชาติ แต่เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติโดยอยู่ร่วมกับธรรมชาติโดยสันติไม่ทำร้ายเอาเปรียบธรรมชาติหรือมุ่งนำธรรมชาติมารับใช้จนจนเกิดจนขอบเขต

๔) เทคโนโลยีควรผลิต และใช้เทคโนโลยีเพื่อแก้ปัญหาและอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น เทคโนโลยีเพื่อกำจัดน้ำเสีย ขยะ เป็นต้น และควรใช้เทคโนโลยีอย่างรู้เท่าทันและปัญญาไม่ใช่ด้วยต้นทุนที่หลงใหลในสิ่งที่เป็นคุณค่าเทียม

จะเห็นได้ว่าแนวคิดการพัฒนาแบบยั่งยืนของพระธรรมปิฎกนั้น ใช้หลักคิดของศาสนาพุทธเป็นแกนกลางในการวิเคราะห์และนำเสนอแนวทางการพัฒนาโดยเน้นการพัฒนามนุษย์ทั้งร่างกาย จิตใจและปัญญา รวมทั้งการสร้างระบบการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยการสร้างสมดุลระหว่างมนุษย์ สังคม ธรรมชาติและเทคโนโลยี ซึ่งนับว่าเป็นการเสนอแนวทางการพัฒนาที่น่าเอาคุณค่าดั้งเดิมแบบตะวันออกมาท้าทายแนวคิดการพัฒนาของตะวันตกได้อย่างลึกซึ้งแหลมคม แนวคิดนี้เป็นแนวคิดที่มีคุณค่าควรแก่การนำมาพิจารณาและนำไปประยุกต์ในการปฏิบัติในสังคมไทยไม่น้อย

๒) แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานแก่พลเมืองไทย ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ภายหลังเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจสังคมไทย แนวคิดของพระองค์เป็นแนวคิดที่ต่อยอดมาจากแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่ซึ่งทรงพระราชทานให้กับประชาชนไทยในปี พ.ศ. ๒๕๓๗

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงในฐานะที่เป็นเป้าประสงค์ของทิศทางการพัฒนาประเทศ คือการให้ประชาชนดำเนินชีวิตด้วยความพอเพียงหรือพอประมาณ ซึ่งอยู่บนทางสายกลางระหว่างความฟุ่มเฟือยกับความกระเปียดกระเสียน โดยยึดค่านิยมทางพุทธธรรมหรือจริยธรรมของศาสนาเป็นเหตุผลในการดำเนินชีวิต ได้แก่ การไม่โลภ ไม่เอาจริงเอาเปรียบผู้อื่น และซื่อสัตย์สุจริต ในการผลิตนั้นเน้นการผลิตเพื่อบริโภค โดยหน่วยการผลิตพึ่งตนเองได้อย่างน้อยหนึ่งในสี่ของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศ ซึ่งจะทำให้ประชาชนพัฒนาไปอยู่ในฐานที่ถึงระดับความพอมีพอกินและพอใช้ หลังจาก que พระองค์เสนอแนวคิดได้ไม่นาน คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้นำแนวคิดของพระองค์บรรจุลงในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙

วิสัยทัศน์ที่ได้มีการเขียนในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๙ มีดังนี้ “การพัฒนาประเทศไทยจะยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ให้การพัฒนาอยู่บนพื้นฐานของความสมดุลพอดี และพอประมาณอย่างมีเหตุผล นำไปสู่สังคมที่มีคุณภาพทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองสามารถพึ่งตนเอง มีภูมิคุ้มกันและรู้เท่าทันโลก คนไทยส่วนใหญ่มีการศึกษาและรู้จักเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต เป็นคนดี มีคุณธรรมและซื่อสัตย์สุจริต อยู่ในสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ สามารถรักษาภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่ไปกับการสืบสานวัฒนธรรมประเพณีที่ดีงาม ดำรงไว้ซึ่งคุณธรรมและ

คุณค่าของสังคมไทยที่มีความสมานฉันท์และเอื้ออาทรต่อกัน อันจะเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศอย่างสมดุลมีคุณภาพ และยั่งยืน”

สำหรับกระบวนการสร้างแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงเป็นผู้ปฏิบัติและทดลองด้วยพระองค์เองมาเป็นเวลายาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในภาคการเกษตร ซึ่งพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงการดำเนินงานเป็นขั้นตอน

๑) การปรับปรุงสภาพกายภาพของดินในสังคม ให้เป็นดินที่มีความอุดมสมบูรณ์ ทรงแก้ปัญหาบริเวณที่แห้งแล้ง ปัญหาดินเค็ม ดินดาด ดินเปรี้ยว หรือพื้นที่น้ำท่วมขังให้เป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ดังจะเห็นได้จากโครงการพระราชดำริต่างๆ ที่ดำเนินการจากพื้นที่ภูเขาในเขตชายแดนภาคเหนือ สู่พื้นที่ดินเปรี้ยว พื้นที่ป่าพรุในเขตจังหวัดชายแดนภาคใต้

๒) เน้นการพัฒนาและใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม โดยยึดหลักประหยัดแต่ถูกหลักวิชาการ

๓) ส่งเสริมความหลากหลายของการผลิต เพื่อลดความเสี่ยงของผู้ผลิตและช่วยให้เกิดมีกระแสรายได้ (cash-flow)

๔) ส่งเสริมให้มีสถาบันหรือองค์กรของเกษตรกรมามีส่วนร่วมช่วยเหลือในการแก้ปัญหา อาทิ การจัดตั้งธนาคารข้าว ธนาคารกระป๋อง และกลุ่มออมทรัพย์ เป็นต้น

๕) ส่งเสริมการแปรรูปสินค้าเกษตรเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มสร้างงานกระจายรายได้และอำนาจการต่อรองให้เกษตรกร อาทิ การแปรรูปนมดิบ ผัก ผลไม้ เป็นต้น

จากการสั่งสมประสบการณ์ของพระองค์จึงทรงสร้าง “ทฤษฎีใหม่ขึ้นมา” อย่างเป็นระบบและพระราชทานแก่ประชาชนไทยในวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๗ โดยพระองค์ได้จำแนกกระบวนการของทฤษฎีใหม่ออกเป็น ๓ ขั้นตอน

ขั้นตอนที่ ๑ เกษตรกรต้องพึ่งพาตนเองได้ โดยเน้นการเพาะปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก หากผลผลิตเหลือจึงนำไปจำหน่าย วิธีการดำเนินการ คือ เกษตรกรควรจัดแบ่งที่ดินออกเป็น ๔ ส่วน ส่วนหนึ่งประมาณ ๓๐% เป็นพื้นที่สำหรับเก็บน้ำในไว้ใช้ไร่นาเพาะปลูกและเลี้ยงปลา ถ้าไม่สามารถเก็บน้ำได้พอก็จะมีระบบเติมน้ำจากอ่างเก็บน้ำขนาดกลางเข้าสู่พื้นที่ ส่วนที่สองประมาณ ๓๐% ใช้เป็นพื้นที่ปลูกข้าว ส่วนที่สามประมาณ ๓๐% เพาะกันทำเป็นสวนผลไม้และไม้ยืนต้นไว้ใช้สอยและที่เหลือ ๑๐% ใช้เป็นที่อยู่อาศัย ปลูกผัก สวนครัวและเลี้ยงสัตว์บริโภคในครัวเรือน

ขั้นที่สอง เมื่อเกษตรกรมีผลผลิตมากเกินกว่าการบริโภคในครัวเรือน ควรมีการรวมกลุ่มเป็นสหกรณ์เพื่อจำหน่ายโดยตรง หรือแปรรูปก่อนจัดจำหน่าย

ขั้นที่สาม เมื่อกลุ่มเกษตรกรเข้มแข็ง ก็สามารถร่วมมือกับสถาบันการเงิน และองค์กรด้านพลังงาน จัดตั้งกองทุน และโรงงานต่างๆ

สำหรับการนิรุตสาหกรรมการขนาดเล็กและกลางนั้น อภิชาติ พันธเสน และคณะ ได้สรุปโดยประมวลจากการศึกษาพระราชดำริทั้งในรูปเอกสารราชการและตัวอย่างจริงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำเนินงานไว้ดังนี้

- ๑) มีการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ราคาไม่แพง แต่ถูกหลักวิชาการ
- ๒) มีขนาดการผลิตที่เหมาะสม สอดคล้องกับวัตถุดิบในพื้นที่และความสามารถในการจัดการ
- ๓) ไม่โลภเกินไปและไม่เน้นกำไรระยะสั้นเป็นหลัก
- ๔) เน้นความซื่อสัตย์ในการประกอบการ ไม่เอาไรต์เอาเปรียบผู้บริโภค และถูกจ้างตลอดจนผู้จัดจำหน่ายวัตถุดิบ
- ๕) เน้นการกระจายความเสี่ยงจากการมีผลิตภัณฑ์ที่หลากหลาย และมีความสามารถในการปรับเปลี่ยนการผลิต
- ๖) เน้นการบริหารความเสี่ยงต่ำ โดยเฉพาะการไม่ก่อหนี้จนเกินขีดความสามารถในการจัดการ
- ๗) เน้นการตอบสนองตลาดภายในท้องถิ่น ภูมิภาค ตลาดภายในประเทศ และต่างประเทศตามลำดับ

จะเห็นได้ว่า แนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียงนั้นมีเป้าประสงค์ที่มุ่งให้ประชาชนในภาคการผลิตทั้งภาคเกษตรและอุตสาหกรรมสามารถพึ่งตนเองได้ก่อนเป็นลำดับแรก โดยยึดหลักธรรมทางศาสนาเรื่องการไม่เอาความโลภเป็นที่ตั้ง รู้จักประมาณตนอย่างมีเหตุมีผล และเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน และเมื่อหน่วยการผลิตในระดับย่อยมีความเข้มแข็งมากขึ้นจึงก่อให้เกิดการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาการผลิต และการขยายการจัดจำหน่ายออกไปภายนอก ทั้งระดับ จังหวัด ประเทศ และต่างประเทศในที่สุด แนวคิดนี้เป็นแนวคิดการพัฒนาที่มีปรัชญาตรงข้ามกับการพัฒนาแบบทุนนิยมซึ่งเน้นปรัชญาบริโภคนิยม กระตุ้นความโลภ ความอยากได้ และทำให้ประชาชนเป็นหนี้ในที่สุด ดังนั้นการใช้แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการพัฒนาสังคมทั้งในระดับเป้าประสงค์และกระบวนการพัฒนา นับได้ว่าเป็นทางเลือกที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่จะทำให้ประชาชนไทยเป็นอิสระและพึ่งตนเองจากการครอบงำของระบบบริโภคนิยม และทำให้ประเทศไทยลดการพึ่งพาจากต่างชาติได้มากยิ่งขึ้น จึงควรเป็นแนวคิดที่กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จะต้องน้อมนำไปศึกษาและเผยแพร่ให้กับกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนาสังคมต่อไป

๓) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดที่นำเสนอโดย ฉัตรทิพย์ นาถสุภา เป็นแนวคิดที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อนักพัฒนาชุมชนภาคเอกชนเป็นจำนวนมาก และเป็นที่มาของแนวความคิดภูมิปัญญาท้องถิ่นในระยะหลัง ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้นำเสนอแนวความคิดนี้ในปี๒๕๒๗ ในหนังสือชื่อ

“บ้านกับเมือง” โดยในขั้นแรกได้นำเสนอการวิเคราะห์หมู่บ้านไทย และต่อมาได้เสนอการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชาวบ้าน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้ชี้ให้เห็นว่า แนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมได้ทำลายชุมชนในประเทศแถบละตินอเมริกาเป็นจำนวนมาก แต่ชุมชนไทยกลับดำรงอยู่ได้โดยไม่แตกสลายสาเหตุที่เป็นเช่นนี้มี ๓ ประการคือ

ประการแรก ชุมชนไทยมีแรงเกาะเกี่ยวภายในชุมชนเหนียวแน่น ภายในชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงเครือญาติ มีการช่วยเหลือกันในระดับหมู่บ้านที่ชัดเจนในกิจกรรมการผลิตต่างๆ อาทิ การทำนา การเกี่ยวข้าว นวดข้าว จับปลา ล่าสัตว์ หัตถกรรมและค้าขาย เป็นต้นนอกจากนี้ยังมีการช่วยเหลือและพึ่งพากันในด้านสังคม เช่น การแต่งงาน งานศพ และการทำบุญตามประเพณีต่างๆ รวมทั้งการมีวัฒนธรรมและความเชื่อร่วมกัน ซึ่งการร่วมมือและพึ่งพาซึ่งกันและกันในด้านเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ประสานความสัมพันธ์ของชาวบ้านให้เหนียวแน่น และส่งผลให้ชุมชนมีแรงเกาะเกี่ยวกันสูง

ประการที่สอง การคงอยู่ของฐานทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์เป็นเวลายาวนาน สืบเนื่องจากจำนวนประชากรต่อพื้นที่มีสัดส่วนที่ต่ำ ทำให้ประชาชนสามารถทำมาหากินจากธรรมชาติได้และสามารถแบ่งปันกันในระดับเพียงพอ ในชนบทบางพื้นที่นั้นมีป่าชุมชนซึ่งเปรียบเสมือนตลาดสำหรับชาวบ้าน แต่เป็นตลาดที่ไม่จำเป็นต้องใช้เงินซื้อ ใครมีความต้องการเพียงเดินเข้าไปในป่าและสามารถหาอาหารกลับมารับประทานยังชีพได้ โดยไม่ต้องอยาก

ประการที่สาม ลักษณะรัฐศักดินาและระบบทุนแตกต่างจากส่วนอื่นของโลก โดยในประเทศไทยนั้น รัฐและระบบทุนไม่ปรารถนาเข้าไปแทรกแซงอย่างเต็มที่ในหมู่บ้าน โดยรัฐเข้าไปเพียงเพื่อเอาทรัพยากรเท่านั้น แต่ไม่ได้เข้าไปจัดการผลิตในหมู่บ้านดังเช่นระบบศักดินาในประเทศยุโรป ขณะที่ระบบทุนก็เข้าไปในหมู่บ้านด้วยลักษณะที่คล้ายกับรัฐในอดีต คือเข้าไปเพื่อโยกย้ายผลผลิตส่วนเกินของหมู่บ้าน โดยไม่ไปเพิ่มประสิทธิภาพของพลังการผลิต ด้วยเหตุนี้จึงทำให้หมู่บ้านไทยมีลักษณะพิเศษแตกต่างจากหมู่บ้านในละตินอเมริกาจากการวิเคราะห์ในลักษณะดังกล่าว ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ได้นำเสนอ แนวคิดการพัฒนาแนววัฒนธรรมชุมชน โดยมีเป้าประสงค์ให้ชาวบ้านพึ่งตนเองและมีกระบวนการพัฒนา ๖ ประเด็นดังนี้

ประเด็นแรก การพัฒนาจะต้องดำเนินการเป็นกลุ่ม (Collective) ซึ่งการรวมกลุ่มเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านได้ดำเนินการมาอย่างยาวนาน ดังนั้นชาวบ้านมีประสบการณ์ของการรวมกลุ่มเป็นอย่างดี การรวมกลุ่มนี้อาจเป็นการรวมกลุ่มเพื่อทำกิจกรรมด้านการผลิต ด้านสังคมและวัฒนธรรม

ประเด็นที่สอง การสร้างจิตสำนึกช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (Mutual Aid) การรวมกลุ่มต้องเป็นไปอย่างสมัครใจไม่มีการบังคับ ในประวัติศาสตร์มีหลักฐานชัดเจนว่าชาวบ้านมีจิตสำนึกเช่นนี้ดำรงอยู่ จึงควรมีการรื้อฟื้นจิตสำนึกนี้ โดยให้ชาวบ้านร่วมกันศึกษาประวัติศาสตร์รากเหง้าของตนเอง ซึ่งจะช่วยให้จิตสำนึกของชาวบ้านมีความกระจ่างชัดยิ่งขึ้น ในการสร้างจิตสำนึกนั้นควรกระทำอย่าง

เป็นขบวนโดยรวมเอาชาวบ้านทุกกลุ่ม ทุกฐานะเข้ามามีส่วนร่วมในการรื้อฟื้นและสร้างเอกลักษณ์ของชุมชนขึ้นมา ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านเกิดความภาคภูมิใจและมีพลังในการผลักดันการพัฒนา

ประเด็นที่สาม การตอกย้ำจิตสำนึกที่สร้างขึ้นมาให้ดำรงอยู่และขยายออกไปทั่วทั้งหมู่บ้าน โดยเฉพาะในคนรุ่นหนุ่มรุ่นสาวซึ่งไม่ทราบประวัติและรากเหง้าที่แท้จริงของตนเอง และหากบุคคลเหล่านี้ทราบและสำนึกแล้ว พวกเขาก็จะเกิดความผูกพันอยู่กับหมู่บ้าน รักหมู่บ้านและเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาหมู่บ้านต่อไป

ประเด็นที่สี่ การรวมตัวในรูปสหพันธ์หรือในลักษณะเครือข่าย เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างหมู่บ้าน และเป็นการเพิ่มศักยภาพในการดำเนินงานของแต่ละองค์กรให้เข้มแข็งยิ่งขึ้น

ประเด็นที่ห้า การประสานวัฒนธรรม โดยมีการร่วมกันประสานทางวัฒนธรรมระหว่างชนชั้นกลางในเมือง และชาวบ้าน วัฒนธรรมที่ดีของชาวบ้าน เช่น การแบ่งปันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน สมถะหรือหิงสา ถือว่าเป็นรากฐานของสังคมไทย ซึ่งมีลดน้อยลงในสังคมเมืองขณะที่วัฒนธรรมที่ดีของชนชั้นกลาง เช่น การแสวงหาติดตามข้อมูลข่าวสาร หากมีการแลกเปลี่ยนและปรับใช้ซึ่งกันและกันก็จะเป็นการเสริมพลังในการพัฒนาต่อไป

ประเด็นที่หก การสร้างความสัมพันธ์ที่เหมาะสมระหว่างชุมชนกับสิ่งแวดล้อม โดยชุมชนอาศัยวัฒนธรรมและภูมิปัญญาดั้งเดิมในการอนุรักษ์และอยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างต่อเนื่อง

กระบวนการพัฒนาที่นำเสนอโดยฉัตรทิพย์ ได้มีการนำไปขยายและปฏิบัติในหลายท้องที่ของสังคมไทย การอนุรักษ์ป่าชุมชนด้วยการบวชต้นไม้ หรือ การทำพิธีกรรมสืบชะตาแม่น้ำในภาคเหนือ เป็นต้น นับว่าเป็นแนวทางการพัฒนาที่ได้กระตุ้นให้ชุมชนและสังคมได้ตระหนักถึงประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งอาจมีผู้มองว่าตกสมัยไปแล้วได้รับการรื้อฟื้นขึ้นมา และกลายเป็นกลไกสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาสังคมในปัจจุบันที่ควรค่าแก่การยกย่อง

จากรากฐานแนวคิดของวัฒนธรรมชุมชนที่ได้กล่าวมาข้างต้น นักพัฒนาสังคมในยุคต่อมาได้หันมาสนใจและสร้างแนวคิดการพัฒนาโดยใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านขึ้นมา นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ชี้ให้เห็นว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นวัฒนธรรมพื้นฐานของสังคมไทยการพัฒนาสังคมควรจะต้องอยู่บนพื้นฐานดังกล่าวเพื่อจะทำให้เกิดความมั่นคง ไม่โยกคลอนง่ายเป่าประสงค์ของการพัฒนาสังคมที่ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ การทำให้สังคมไทยพึ่งตนเองได้โดยมีรากฐานที่แน่นหนา และสร้างพลังให้กับชาติ สำหรับลักษณะของภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะที่สำคัญ ๓ ประการคือ ๑) มีลักษณะเฉพาะในแต่ละท้องถิ่น เพราะเกิดมาจากประสบการณ์และบทเรียนของผู้คนในท้องถิ่นต่างๆ ๒) มีความเชื่อมโยงหรือบูรณาการสูง ทั้งทางกาย ใจ สังคม และสิ่งแวดล้อม อาทิ ความคิดเรื่องพระแม่ธรณี รุกขเทวดา ซึ่งเป็นตัวอย่างการนำเอาธรรมชาติ

เชื่อมโยงกับจิตใจของมนุษย์ ทำให้มนุษย์เคารพธรรมชาติ และไม่ทำลายธรรมชาติ และ ๓) มีความเคารพผู้อาวุโส เพราะผู้อาวุโสเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ และผ่านชีวิตมากกว่า

ภูมิปัญญาท้องถิ่นสามารถจำแนกออกเป็นหลายลักษณะ เช่น ภูมิปัญญาด้านการเกษตร ผสมผสานหรือวนเกษตร ซึ่งเน้นการปลูกพืชหลากหลายชนิดผสมผสานกัน ภูมิปัญญาด้านการแพทย์ การใช้สมุนไพร หรือการนวดต่างๆ ภูมิปัญญาด้านสังคม เช่น การจัดประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ภูมิปัญญาด้านอาหาร ซึ่งมีหลากหลายตามภูมิภาค และภูมิปัญญาด้านหัตถกรรม เป็นต้น

กระบวนการในการพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นนั้น เสรี พงศ์พิศ ได้นำเสนอในบทความ “วัฒนธรรมพื้นบ้าน รากฐานของการพัฒนา” ไว้ว่า มี ๔ ลักษณะ ดังนี้

๑) การอนุรักษ์ เป็นการเก็บรวบรวมโบราณวัตถุ สิ่งของเครื่องใช้ เรื่องราวคำบอกเล่า คำสอน นิทาน ตำนาน การละเล่น ประเพณี ศิลปหัตถกรรมต่างๆ โดยหน่วยงานราชการหรือเอกชนในท้องถิ่นอาจสนับสนุนการดำเนินการในลักษณะนี้ รวมทั้งการยกย่อง เชิดชูเกียรติ ให้การยอมรับ ประชาสัมพันธ์ชาวบ้าน และวิถีพื้นบ้าน การอนุรักษ์จะทำให้ชาวบ้านเกิดความภูมิใจในมรดกทางวัฒนธรรมของตนเอง

๒) การฟื้นฟู วัฒนธรรมและภูมิปัญญา ควรมีการฟื้นฟู เช่น การลงแขกการผูกเสี่ยวทางภาคอีสาน หรือฟื้นฟูหมู่บ้าน การฟื้นฟูนั้นหากมีการปรับปรุงลักษณะบางประการของภูมิปัญญาเพื่อให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมในปัจจุบัน ก็จะทำให้ภูมิปัญญานั้นได้รับการยอมรับและขยายตัวออกไป รูปแบบการฟื้นฟูอาจทำได้ในหลายรูปแบบ ทั้งการแสวงหาผู้รู้ การจัดอบรม หรือการจัดกิจกรรมขึ้นมา

๓) การประยุกต์ ภูมิปัญญาบางอย่างอาจประยุกต์โดยการผสมผสานระหว่างสิ่งเก่ากับสิ่งใหม่กลายเป็นเทคโนโลยีขึ้นมา เช่น การทอผ้า การออกแบบลายผ้า หรือการรักษาโรคโดยที่ไม่ทำลายคุณค่าดั้งเดิม เช่น การผสมระหว่างแผนสมัยใหม่กับแพทย์แผนโบราณ โดยแพทย์สมัยใหม่อาจรักษาสภาพร่างกายเชิงกายภาพ ขณะที่แพทย์แผนโบราณอาจมีพิธีกรรมที่ส่งผลต่อกำลังใจของผู้ป่วยให้เข้มแข็งขึ้น เป็นต้น

๔) การสร้างใหม่ ภูมิปัญญาท้องถิ่นอาจสร้างใหม่ โดยนำของเดิมมาสังเคราะห์ เช่น กรณีเครื่องดนตรีโปงลาง เพิ่งมีการคิดประดิษฐ์ขึ้นมาเมื่อประมาณสามสิบกว่าปีที่ผ่านมามีการสร้างใหม่ที่สำคัญประการหนึ่งซึ่งเกิดได้โดยการดำเนินงานของหน่วยงานรัฐ คือ การรับรองสถานภาพนิติบุคคลทางกฎหมายขององค์กรชาวบ้าน ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีอำนาจในการตัดสินใจ การบริหารจัดการด้วยตนเอง และสามารถดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น นับว่าเป็นแนวคิดการพัฒนาสังคมที่สำคัญประการหนึ่งที่ควรค่าแก่การพิจารณา เพราะเป็นแนวคิดที่หากมีการนำไปปฏิบัติจริงและเกิด

ประสิทธิผลแล้วก็จะทำให้ประชาชนเกิดความภูมิใจ มีจิตสำนึกในการพัฒนานำไปสู่การพึ่งตนเอง และเป็นแหล่งในการสะสมและพัฒนาทุนทางสังคมต่อไป

๔) แนวคิดทุนทางสังคม

๑. นิยาม องค์ประกอบ และแนวทางการศึกษา

ในระยะสิบกว่าปีที่ผ่านมา แนวทฤษฎีวิชาการได้มีการศึกษาและวิจัยเกี่ยวกับแนวคิดทุนทางสังคมอย่างกว้างขวาง หากสืบสาวลงไปยังรากฐานของความคิดนี้ ผู้ที่ได้ศึกษาและอภิปรายอย่างเป็นระบบคนแรกคือ Pierre Bourdieu ซึ่งนิยามทุนทางสังคมว่า เป็นการรวมของทรัพยากร (สถาบัน องค์กรและบุคคล) ทั้งที่เป็นจริงและมีศักยภาพซึ่งเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายที่มั่นคง มีความสัมพันธ์และยอมรับซึ่งกันและกัน จากนั้นนักคิดที่ได้รับการอ้างอิงกันมากในการศึกษาทุนสังคมคือ Coleman ซึ่งนิยามทุนทางสังคมโดยใช้เกณฑ์หน้าที่ (By Function) ว่า เป็น “ความหลากหลายของหน่วยทางสังคมซึ่งมีองค์ประกอบรวม ๒ ประการคือมิติด้านโครงสร้างสังคม และมิติด้านการเอื้อหรือหนุนเสริมให้เกิดการกระทำโดยผู้กระทำทั้งจากตัวบุคคลและจากองค์กร” อย่างไรก็ตามคำนิยามของ Coleman จะมีความคลุมเครือระหว่างสิ่งที่เป็นองค์ประกอบของทุนทางสังคมกับกลไกที่ทำให้เกิดทุนทางสังคม โดย Coleman ระบุว่าทุนทางสังคมมีลักษณะคล้ายกับทุนในรูปแบบอื่นๆ ทุนทางสังคมสร้างผลิตภาพ สร้างโอกาสในการทำงานให้บรรลุเป้าประสงค์ซึ่งไม่สามารถบรรลุได้หากขาดทุนทางสังคม เช่น กลุ่มที่มีสมาชิกมีความซื่อสัตย์และไว้วางใจซึ่งกันและกัน ย่อมมีโอกาสทำงานบรรลุความสำเร็จมากกว่ากลุ่มที่ขาดสิ่งเหล่านี้ ขณะที่ Nan Lin ระบุว่า ทุนทางสังคมเป็นการลงทุนด้านความสัมพันธ์ทางสังคมซึ่งผู้ลงทุนคาดหวังว่าจะได้รับผลตอบแทนไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

การนำแนวคิดทุนทางสังคมไปสู่การวิจัยอย่างเป็นรูปธรรมและศึกษาถึงผลลัพธ์ของมัน ซึ่งต่อมาได้รับการอ้างอิงอย่างกว้างขวางและกลายเป็นแนวทางให้กับองค์กรระดับนานาชาตินำไปเผยแพร่ คือ งานวิจัยของ Robert Putnam ในงานชื่อ Making Democratic Work : Civic Traditions in Modern Italy ซึ่งได้มีการตีพิมพ์ในปี ค.ศ. ๑๙๙๓ Putnam ได้นิยามทุนทางสังคมว่าเป็นลักษณะเด่นขององค์กรทางสังคม เช่น ความไว้วางใจ (Trust) บรรทัดฐาน (Norms) และเครือข่าย (Networks) ซึ่งสามารถปรับปรุงประสิทธิภาพของสังคม โดยการส่งเสริมเกื้อหนุนการร่วมมือในการดำเนินงานซึ่งกันและกัน

Putnam ได้แสดงให้เห็นว่า ความเชื่อถือศรัทธาเป็นกลไกในการเกื้อหนุนให้ระบบการช่วยเหลือซึ่งกันและกันทางการเงินของชาวบ้านดำเนินไปอย่างราบรื่น โดยยกตัวอย่างระบบการหมุนเงิน (หรือที่เรียกว่า แשר ในประเทศไทย) ระบบนี้เป็นเครือข่ายทางการเงินแบบไม่เป็นทางการของประชาชนในหลายประเทศ ซึ่งทำให้สมาชิกที่อยู่ในระบบสามารถนำเงินไปใช้ประโยชน์ด้านต่างๆ โดยไม่ต้องพึ่งพาสถาบันการเงินที่เป็นทางการ ความเชื่อถือศรัทธาจึงเปรียบเสมือนทรัพยากรด้านศีลธรรม

และเป็นทรัพยากรที่ยิ่งใช้มากก็ยิ่งเพิ่ม แต่หากไม่ใช้ก็จะลดลง ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นกับองค์ประกอบด้านบรรทัดฐาน และเครือข่ายทางสังคมเช่นเดียวกัน

บรรทัดฐานเป็นความคาดหวังร่วมของบุคคลหรือสมาชิกกลุ่มต่อพฤติกรรมที่พึงแสดงออกมาว่าเป็นพฤติกรรมที่เหมาะสมและพึงปรารถนาหรือไม่เพียงไร บรรทัดฐานคล้ายกับกฎหรือระเบียบที่ไม่เป็นทางการซึ่งบุคคลในครอบครัว กลุ่ม ชุมชน หรือสังคมยึดถือร่วมกันบรรทัดฐานจะได้รับการปลูกฝังและดำรงอยู่โดยการที่มีผู้นำทำเป็นแบบอย่างและโดยการกล่อมเกลาทางสังคมทั้งโดยผ่านสถาบันการศึกษาและไม่ผ่านสถาบันการศึกษา รวมทั้งการแทรกแซงทางสังคม

บรรทัดฐานที่มีความสำคัญในการทำให้เกิดความเชื่อถือไว้วางใจกัน คือ บรรทัดฐานของการพึ่งพาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ระบบเอาแรงหรือลงแขกในสังคมไทย เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นบรรทัดฐานนี้เป็นอย่างดี เมื่อชาวนาได้รับการช่วยเหลือจากเพื่อนบ้านผู้ใดในชุมชนในการปักดำหรือเก็บเกี่ยวข้าว ชาวนาผู้นั้นจะต้องไปช่วยเพื่อนบ้านยามที่เขาปักดำและเก็บเกี่ยวข้าวเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน หากชาวนาผู้ใดละเมิดบรรทัดฐานนี้ เขาย่อมได้รับการแทรกแซงทางสังคม ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เช่น การไม่คบหาสมาคมด้วย เป็นต้น

เครือข่ายทางสังคม โดยเฉพาะองค์กรอาสาสมัครเป็นรูปแบบสำคัญอย่างยิ่งของทุนทางสังคม เพราะกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานขององค์กรจะส่งเสริมความเข้มแข็งให้กับบรรทัดฐานของการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่งเสริมให้เกิดการสื่อสารและการไหลเวียนของข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับความซื่อสัตย์และพฤติกรรมต่างๆ ของบุคคล

จะเห็นว่าแนวคิดทุนทางสังคมของ Putnam จะพิจารณาองค์ประกอบด้านความเชื่อถือไว้วางใจกัน บรรทัดฐานและเครือข่ายทางสังคมเป็นองค์ประกอบที่มีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างเป็นระบบ โดยยากที่จะจำแนกได้ว่าองค์ประกอบใดเกิดก่อนเกิดหลัง แม้ข้อเสนอของ Putnam จะได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง แต่ในแวดวงวิชาการการศึกษาทุนทางสังคมมีความหลากหลายในเชิงแนวคิดและแนวทางการศึกษา โดยมีมุมมองหลักในการศึกษา ๒ มุมมอง มุมมองแรกเป็นการศึกษาที่เน้นการใช้ทุนทางสังคมโดยตัวบุคคล คำถามของมุมมองนี้ อาทิ ปัจเจกบุคคลเข้าถึงและใช้ทรัพยากรที่อยู่ในเครือข่ายสังคมเพื่อได้รับผลตอบแทนในการกระทำอย่างไร (เช่น การได้งานใหม่ที่ดีขึ้น) ดังนั้นในระดับความสัมพันธ์ทุนทางสังคมมีลักษณะคล้ายกับทุนมนุษย์ (Human Capital) ด้วยเหตุที่ว่าการลงทุนเช่นนั้นสามารถดำเนินการโดยตัวบุคคลซึ่งคาดหวังผลที่จะได้รับกลับมาในรูปผลประโยชน์หรือกำไรแก่บุคคลนั้น ถึงกระนั้นผลรวมของสิ่งตอบแทนที่บุคคลแต่ละคนได้รับจะเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมด้วยเช่นกันดังนั้นจุดเน้นในการวิเคราะห์ของมุมมองนี้จึงประกอบด้วย ๑) วิธีการที่บุคคลลงทุนในความสัมพันธ์ทางสังคม ๒) วิธีการที่บุคคลใช้ในการนำทรัพยากรที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์มาใช้เพื่อให้ได้ผลตอบแทน ตัวอย่างของการศึกษาในแนวทางนี้ อย่างเช่น งานของ Nan Lin และ Yanjie Bian เรื่อง “Getting Ahead in Urban China” และงานของ

Alejandro Porters และ Julia Sensenbrenner เรื่อง “Embeddedness and Immigration : Notes on the Social Determinants of Economic Action”

ด้านมุมมองที่สองนั้น เน้นการศึกษาทุนทางสังคมระดับกลุ่มซึ่งการศึกษาจะเน้นในเรื่อง

- ๑) วิธีการและกระบวนการที่กลุ่มพัฒนาและรักษาทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นทรัพย์สินร่วมของกลุ่ม
- ๒) กระบวนการที่ทรัพย์สินร่วมดังกล่าวสร้างและขยายโอกาสให้กับสมาชิกกลุ่มมุมมองนี้สะท้อนในงานของ Putnam อย่างชัดเจนในเรื่อง “Making Democratic Work : Civic Traditions in Modern Italy” ซึ่งได้ชี้ให้เห็นว่าความแน่นแฟ้นของความสัมพันธ์ภายในเครือข่ายสามารถรักษาและก่อให้เกิดความสำเร็จของกลุ่ม รวมทั้งชี้ให้เห็นถึงวิธีการและกระบวนการที่เป็นบรรทัดฐาน ความไว้วางใจ การแทรกแซงทางสังคม และอำนาจหน้าที่ของกลุ่มเป็นองค์ประกอบสำคัญในการผลิตและการดำรงรักษาทรัพย์สินร่วมของกลุ่ม

แม้ว่ามุมมองในการศึกษาทั้งสองมุมมองจะเน้นหน่วยในการวิเคราะห์ต่างกัน แต่ทั้งสองมุมมองยอมรับร่วมกันว่าปฏิสัมพันธ์ของสมาชิกในเครือข่ายสังคมเป็นพลังในการทำให้ทุนทางสังคมดำรงรักษาและสร้างความสำเร็จให้กับกลุ่มได้

๒. การวัดทุนทางสังคม

นัน ลิน (Nan Lin) ได้เสนอแนวทางในการวัดทุนทางสังคม โดยใช้ตัวแปรหลัก ๓ ตัว คือ ทรัพยากรที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างสังคม การเข้าถึงทรัพยากรดังกล่าว และการใช้ทรัพยากรดังกล่าว ทรัพยากรที่ดำรงอยู่ในโครงสร้างสังคมมีสองลักษณะคือ ๑) ทรัพยากรเครือข่าย (Network resources) ประกอบด้วย ประการแรก การที่บุคคลหรือกลุ่มมีขอบเขตความสัมพันธ์กับบุคคลใดหรือกลุ่มใดบ้าง เช่น กลุ่มองค์กรชาวบ้าน มีความสัมพันธ์กับเทศบาล หรือองค์กรสาธารณะประโยชน์ ประการที่สอง ทรัพยากรที่เป็นไปได้มากที่สุดในการขยายความสัมพันธ์ซึ่งหมายถึงองค์กรที่มีแนวโน้มหนุนช่วยองค์กรชาวบ้านมากที่สุด ประการที่สามความหลากหลายของทรัพยากรของกลุ่มที่มีความสัมพันธ์ด้วย เช่น การที่กลุ่มชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับองค์กรอื่นที่มีทรัพยากรแตกต่างกัน โดยบางกลุ่มอาจเป็นกลุ่มที่มีวิชาการ บางกลุ่มอาจมีแหล่งทุน หรือบางกลุ่มอาจมีประสบการณ์และวิธีการปฏิบัติงานที่หลากหลาย และประการที่สี่ องค์ประกอบของทรัพยากรซึ่งหมายถึง ทรัพยากรดังกล่าวเป็นทรัพยากรที่มีอยู่ทั่วไป หรือเป็นทรัพยากรเฉพาะกลุ่ม ๒) สถานภาพขององค์กรที่ติดต่อ ซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีคุณค่าซึ่งอยู่ภายใต้การครอบครองของกลุ่มที่ติดต่อด้วย เช่น ความมั่งคั่ง อำนาจ และสถานภาพทางสังคมของกลุ่มเหล่านั้น เพื่อช่วยให้เกิดกิจกรรมเฉพาะที่กลุ่มหรือบุคคลประสงค์ให้เกิด

หลังจากได้เสนอแนวคิดครั้งแรกจากงานวิจัยที่อิตาลี Putnam ได้พัฒนาแนวคิดทุนทางสังคมโดยได้จัดทำเป็นดัชนีวัดทุนทางสังคมขึ้นมา ๕ องค์ประกอบ ๑๔ ตัวชี้วัด ดังนี้

๑) องค์ประกอบด้านวิถีชีวิตขององค์กรในชุมชน

ก) ร้อยละของประชาชนในชุมชนที่เป็นคณะกรรมการต่างๆ ในชุมชนในรอบปี

- ข) ร้อยละของประชาชนในชุมชนที่เป็นเจ้าหน้าที่ในชมรมหรือองค์กรในรอบปี
- ค) จำนวนองค์กรทั้งหมดต่อประชากร ๑,๐๐๐ คน
- ง) จำนวนเฉลี่ยของการประชุมขององค์กรต่างๆ ในรอบปี
- จ) จำนวนเฉลี่ยของสมาชิกองค์กร
- ๒) องค์ประกอบด้านกิจกรรมทางสังคม
 - ก) อัตราผู้มาใช้สิทธิเลือกตั้งประธานาธิบดี
 - ข) ร้อยละของสมาชิกองค์กรที่เข้าร่วมประชุมในกิจกรรมของโรงเรียนและเทศบาล

ในรอบปี

- ๓) องค์ประกอบด้านอาสาสมัครชุมชน
 - ก) จำนวนขององค์กรไม่แสวงหากำไรต่อประชากร ๑,๐๐๐ คน
 - ข) จำนวนเฉลี่ยของเวลาขององค์กรที่ปฏิบัติงานในโครงการของชุมชนในรอบปี
 - ค) จำนวนเฉลี่ยของเวลาที่อาสาสมัครทำงานในรอบปี
 - ๔) องค์ประกอบด้านความสามารถทางสังคมที่ไม่เป็นทางการ
 - ก) ร้อยละของประชาชนที่ใช้เวลาบ่อยครั้งในการเยี่ยมเพื่อนบ้าน
 - ข) จำนวนเฉลี่ยของเวลาที่ใช้เพื่อการบันเทิงในบ้าน
 - ๕) องค์ประกอบด้านความไว้วางใจ
 - ก) ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นสามารถไว้วางใจได้
 - ข) ร้อยละของประชาชนที่คิดว่าผู้อื่นมีความซื่อสัตย์

การศึกษาทุนทางสังคมในเชิงปริมาณ โดยมีตัวชี้วัดที่ชัดเจนย่อมเสี่ยงไม่พ้นที่จะถูกวิพากษ์วิจารณ์ กรณี Putnam ก็เช่นเดียวกันจะเห็นได้ว่า Putnam ไม่สามารถสร้างตัวชี้วัดในมิติด้านบรรทัดฐานซึ่งเป็นมิติที่เป็นนามธรรมขึ้นมาได้ ทั้งที่ในการศึกษาในยุคแรกของ Putnam นั้นได้ให้ความสำคัญในมิตินี้เป็นอย่างมาก นอกจากนั้นองค์ประกอบบางด้าน เช่นความสามารถทางสังคมที่ไม่เป็นทางการนั้น ตัวชี้วัดในเรื่องจำนวนเฉลี่ยของเวลาที่ใช้เพื่อความบันเทิงในบ้าน ดูเหมือนจะขาดความตรงในเนื้อหา (Invalidity) ไป

อย่างไรก็ตามแม้องค์ประกอบและตัวชี้วัดของ Putnam จะมีข้อบกพร่องอยู่บ้าง แต่ก็นับว่าเป็นข้อเสนอการวัดทุนทางสังคมที่เป็นแนวทางหลักสำหรับผู้ที่จะนำเรื่องนี้ไปปฏิบัติและศึกษาต่อไป

๓. ผลลัพธ์ของทุนทางสังคม

นักวิชาการส่วนใหญ่ยอมรับร่วมกันว่า ทุนทางสังคมสร้างผลลัพธ์ที่เป็นประโยชน์ทั้งต่อตัวบุคคล องค์กร และสังคมโดยรวม แม้จะมีบางส่วนที่ชี้ให้เห็นถึงผลด้านลบของทุนทางสังคมบ้างก็ตามตามผลในเชิงบวกของทุนทางสังคมที่มีต่อตัวบุคคล จากการวิจัยของนักวิชาการหลายท่านได้ข้อ

ค้นพบตรงกันว่า เป็นการเพิ่มโอกาสให้กับบุคคลในการแสวงหางานทำได้ง่ายขึ้นช่วยแก้ปัญหาความเดือดร้อนทางการเงินที่เกิดขึ้นในบางโอกาส รวมทั้งเพิ่มโอกาสในการพัฒนาความรู้และเรียนรู้สิ่งใหม่ๆ สำหรับในด้านองค์กรทำให้องค์กรสามารถเพิ่มโอกาสในการปฏิบัติให้บรรลุเป้าประสงค์ขององค์กร สร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กร ทำให้องค์กรมีโอกาสร่วมสร้างสรรคกิจกรรมพัฒนาใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก เป็นต้น และสำหรับผลลัพธ์ทางสังคม ปรากฏว่าทุนทางสังคมเป็นกลไกสำคัญ ในการสร้างบูรณาการทางสังคมเพราะเมื่อสมาชิกองค์กรต่างๆ มาทำงานร่วมกันและช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันก็จะเกิดความเข้าใจและเห็นอกเห็นใจกันมากขึ้น ส่งผลให้ความขัดแย้งต่างๆ ลดลง อีกทั้งช่วยให้กระบวนการของระบอบประชาธิปไตยมีการพัฒนา ประชาชนได้เรียนรู้ถึงหน้าที่และสิทธิต่างๆ ของพลเมืองและกลายเป็นพลเมืองที่กระตือรือร้น ซึ่งส่งผลให้การเมืองมีความโปร่งใสและมีความรับผิดชอบต่อประชาชนมากขึ้น

กรณีผลทางด้านลบนั้น สิ่งนี้อาจเกิดขึ้นจากทุนทางสังคมคือ หากชุมชนใดมีทุนทางสังคมภายในกลุ่มสูง โดยเฉพาะการมีบรรทัดฐานร่วมกันที่เข้มงวดและแตกต่างจากกลุ่มอื่นๆ ในสังคม กลุ่มหรือชุมชนนั้นอาจจะไม่ยอมรับคนต่างถิ่น คนแปลกหน้า หรือคนที่มีวัฒนธรรมและความเชื่อแตกต่างจากกลุ่มของตนเอง กรณีเช่นนี้หากเกิดขึ้นย่อมนำไปสู่การกีดกันทางสังคมและกลายเป็นปัญหาของสังคมใหญ่โดยรวมได้

สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมจะต้องครอบคลุมความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ในแต่ละด้านทั้งการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสวัสดิการสังคมที่มุ่งเน้นการพัฒนาอาชีพเพื่อยกระดับรายได้ของประชาชนให้สูงขึ้น การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อมรวมถึงการพัฒนาที่ผสมผสานระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สวัสดิการ คุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาความเสมอภาคและความยุติธรรมในสังคมเพื่อให้ประชาชนมีสิทธิเสรีภาพและได้รับโอกาสอย่างเท่าเทียมกัน

๒.๒.๔ ทฤษฎีการพัฒนาสังคม

ทฤษฎีการพัฒนาสังคมที่จะนำมารวมไว้ในบทนี้ ได้แก่ ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร ทฤษฎีการแพร่นวัตกรรม ทฤษฎีการพัฒนาสังคมของ ดร.เอน สมิงเงอร์ แนวคิด Culture Lag และแนวคิดของ Benno Galjart^{๙๐} ได้ให้ความหมายของเกี่ยวกับทฤษฎีการพัฒนาสังคมไว้ดังต่อไปนี้

๑. ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย

ทฤษฎีศักยภาพการพัฒนาและการแพร่กระจาย (Development Potentia Diffusion Theory) ประกอบด้วย ๒ ส่วนคือ ศักยภาพการพัฒนา ประกอบด้วยสังกัด ๔ ตัว คือ ๑. ทรัพยากรธรรมชาติ ๒. ทรัพยากรมนุษย์ ๓. องค์กรสังคม และ ๔. ภาวะผู้นำ นั่นคือ ทฤษฎีส่วน

^{๙๐} ทฤษฎีการพัฒนาสังคม : ความคิดตะวันตก, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.computer.pcru.ac.th>, [๒๔ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

นี้อธิบายว่า ๔ สิ่งนี้ เป็นตัวเหตุให้เกิดการพัฒนาสังคม ๔ สิ่งนี้ถือเป็นศักยภาพของสังคม อีกส่วนคือ ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion Theory) มีสิ่งกับ ๑ ตัวคือ การติดต่อกับโลกภายนอก (contact) นี่ก็เหมือนกัน อธิบายการพัฒนาว่าเกิดจากการติดต่อกันระหว่างสังคม โดยเฉพาะสังคม ด้อยพัฒนาที่ติดต่อกับสังคมพัฒนา จะทำให้สังคมด้อยพัฒนามีระดับการพัฒนาสูงขึ้น ทฤษฎีศักยภาพ และการแพร่กระจายมีตัวเชื่อม คือ การฝึกอบรม (training) ซึ่งทางวิชาการเรียกว่าตัวแปรแทรก (intervening variable) สำหรับนักปฏิบัติการพัฒนาสังคม ก็มองตัวนี้เป็นปัจจัยเหตุให้เกิดการพัฒนา อีกตัวหนึ่งนั่นเอง

สรุปว่า ตามทฤษฎีนี้สังคมจะพัฒนาได้โดยมีเหตุปัจจัย ๖ ประการ คือ ทรัพยากร ธรรมชาติทรัพยากรมนุษย์ องค์การสังคม ภาวะผู้นำ การติดต่อและการฝึกอบรม ยังมีสิ่งต่างๆ เหล่านี้ มากเพียงใด การพัฒนาก็ยังมีสูงขึ้นเท่านั้น

๒. ทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร

ทฤษฎีนี้อธิบายว่า ความทันสมัยเกิดจากการสื่อสารสมัยใหม่ ซึ่งก่อให้เกิดการขัดเกลาทางสังคมสมัย ซึ่งเป็นตัวทำให้มีการปลูกฝังจินตภาพสมัยใหม่ ซึ่งเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนต่างๆ อันนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม อันเป็นตัวนำความทันสมัยมาสู่สังคม

นิยามสิ่งกับ

มีสิ่งกับหลายสิ่งกับที่ใช้ในทฤษฎีอิทธิพลของการสื่อสารในการสร้างความเป็นสมัยใหม่บางคำอยู่ในประพจน์แต่บางคำอยู่ในคำอธิบายทฤษฎีนอกประพจน์ แต่ก็จะต้องเข้าใจความหมายนี้ใช้ในทฤษฎีนี้จึงจะของนามานิยามความหมายไว้เสียในที่นี้ด้วย

การสื่อสาร (Communication) ตามทฤษฎีนี้หมายถึงทั้งการติดต่อระหว่างบุคคลต่อบุคคลและระหว่างบุคคลต่อกลุ่มคน หรือกลุ่มต่อกลุ่มโดยมีสื่อ (Medium) เข้าช่วย เช่น โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ วิทยุ เป็นต้น ซึ่งอย่างหลังนี้มักเรียกว่า สื่อสารมวลชน (mass media)

ภาวะความเป็นสมัยใหม่ (Modernity) ตามทฤษฎีนี้เน้นความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจในขณะทีกระบวนสร้างภาวะความเป็นสมัยใหม่ (Modernization)^{๑๑} เป็นพลวัติเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกทอดหนึ่ง สิ่งกับนี้ต่างกับสิ่งกับพัฒนา (Development) ที่หมายถึงความเจริญมีคุณภาพของคนและระบบสังคมซึ่งลึกซึ้งกว่า

การขัดเกลาทางสังคม (Socialization) หมายถึง การถ่ายทอดวัฒนธรรมจากคนชั่วอายุหนึ่งไปยังคนอีกชั่วอายุหนึ่ง รวมถึงการเรียนรู้ระหว่างกันของคนชั่วอายุเดียวกันด้วยกระบวนการถ่ายทอดมีทั้งเนื้อหาสาระและการฝึกความชำนาญในการใช้เนื้อหาสาระนั้นด้วย

^{๑๑} Everett M. Rogers, Communication of Innovations (2nd ed) New York Free (1971), p.

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม (Social Change) ตามทฤษฎีนี้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมรวมกันโดยสังกัปแรกหมายถึงเฉพาะการเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) เช่น ขนาด ลักษณะและสถานภาพบทบาททางสังคม ส่วนสังกัปหลังหมายถึงการเปลี่ยนแปลงเฉพาะวัฒนธรรมทางวัตถุและไม่ใช่วัตถุ

จินตภาพใหม่ (New Image) ศัพท์ทางจิตวิทยา จินตภาพ หมายถึงภาพจากความทรงจำ^{๙๒} ในทฤษฎีนี้จินตภาพใหม่ หมายถึง บุคคลและสังคมสมัยใหม่ที่บุคคลในสังคมวาดขึ้นมาในความคิดสืบเนื่องมาจากการได้รับรู้ข่าวสารจากการคมนาคมสื่อสารชนิดใหม่ ทำให้บุคคลพยายามที่จะทำให้ตนและสังคมของตนเป็นเช่นนั้น^{๙๓} ทางหนึ่งที่สังคมทำก็คือ ถ่ายทอดภาพนี้เข้าไปในกระบวนการขัดเกลาทางสังคม ทำให้คนรุ่นใหม่เกิดความปรารถนาารุนแรง

การเคลื่อนที่ทางสังคม (Social Mobility) ในทฤษฎีนี้หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงรวมที่เกิดขึ้นกับประชากรจำนวนมากของสังคมที่อยู่ในภาวะไหลเลื่อนจากสังคมประเพณีไปสู่สังคมสมัยใหม่^{๙๔} การเคลื่อนที่ทางสังคมนี้นี้กับการเคลื่อนไหวทางกายภาพ (Physical Mobility) และการเคลื่อนที่ทางจิต (Psychic Mibility) เกิดจากแรงผลักดันสื่อสารมวลชนสมัยใหม่นั้นเอง

สรุปว่า จากทฤษฎีจะเห็นว่า ตัวทำให้เกิดการพัฒนาสังคมก็คือ การสื่อสารสมัยใหม่ การขัดเกลาทางสังคมสมัยใหม่ จินตภาพสมัยใหม่ การเคลื่อนที่ทางสังคมและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมรวมเป็น ๕ ตัวเหตุ ซึ่งไม่ซ้ำกับตัวเหตุให้ทฤษฎีก่อน ยกเว้นตัวที่ใกล้เคียงกันมากคือ การฝึกอบรมในทฤษฎีก่อนกับการขัดเกลาทางสังคมในทฤษฎีนี้ จึงนับได้ว่า ทฤษฎีนี้ได้ขยายความรู้เรื่องการพัฒนาสังคมออกไปอีกขั้นหนึ่ง

๓. ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม

ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมมีสาระโดยย่อว่า การรับนวัตกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้นอยู่กับบุคคล ระบบสังคม ระบบสื่อสารนวัตกรรม และระยะเวลา

สรุปว่า ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาสังคมจะต้องมีปัจจัยเหตุ ๕ ตัว คือปัจเจกบุคคล ระบบสังคม การสื่อสาร นวัตกรรม และระยะเวลา ซึ่งตัวที่ซ้ำกับทฤษฎีที่เพิ่งพูดกันมาคือ การสื่อสาร ส่วนปัจเจกชนและตัวระบบสังคม ก็จะไปคล้ายกับภาวะผู้นำและองค์การ

^{๙๒}J.P. chaplin, **Dictionary of Psychology**, (New York : Dell Publishing, 1971), p. 231.

^{๙๓}Daryl J. Hobbs, “Some Contemporary Sociological Perspectives Regarding Social Change”, In George M. Beal, R.C. Powers and E.W. Coword, **Sociological Perspectives Dovestic Development**, Ames, (Iowa : Iowa University Press, 1971), p. 27.

^{๙๔}Karl Deusch, “**Social Mobility and Political Development**”, **American Political Science Review** 55 (September 1961), p. 493.

สังคมตามลำดับในทฤษฎีความทันสมัยด้วยการสื่อสาร จึงเป็นอันว่าตัวที่นับว่าใหม่ไม่ช้าใครมีเพียงนวัตกรรมและระยะเวลา ก็ยังนับว่าทำให้ความรู้เรื่องการพัฒนาสังคมกว้างขวางขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง

๒.๒.๕ ระบบการพัฒนาสังคม

สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้สังเคราะห์ระบบการพัฒนาสังคม^{๙๕} ไว้ดังนี้

๑. ระบบครอบครัว

วิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างครอบครัว ประกอบด้วยสมาชิกที่เป็นพ่อแม่และบุตรเป็นเบื้องต้น เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้นมาครอบครัวจะกลายเป็นครอบครัวขยายมีสมาชิกมากขึ้นซึ่งนอกจากพ่อแม่และบุตรแล้วจะมีญาติพี่น้องคนอื่นๆ อาศัยอยู่ด้วยในครอบครัวเดียวกันกลายเป็นครอบครัวขยาย (Extended Family) แต่ถ้ามีสมาชิกที่เป็นเฉพาะพ่อ แม่ และลูกอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขนาดเล็ก ซึ่งเรียกว่าครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ในสังคมไทยพบว่ามีครอบครัวขนาดเล็กหรือครอบครัวเดี่ยว ส่วนในสังคมชนบทครอบครัวส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวขยายและบทบาทของครอบครัวทั้งสองแบบนี้โดยพื้นฐานแล้วมีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่อาจจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามบริบทของสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

โดยครอบครัวมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากที่สุดในการมีชีวิตอยู่รอดของสมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่รวมทั้งบทบาทด้านอื่นๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งสามารถกล่าวได้ ดังต่อไปนี้

๑.๑ การฝึกอบรมให้รู้จักระเบียบกฎเกณฑ์ที่ดีของสังคม ครอบครัวทำหน้าที่ฝึกอบรมสมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่ให้รู้จักกฎเกณฑ์ที่ดีในสังคม (Socialization) และสามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับระเบียบกฎเกณฑ์ที่สังคมมาใช้บังคับ ครอบครัวจึงมีหน้าที่ในการอบรมสมาชิกให้รู้จักบทบาทและปฏิบัติตามบทบาทนั้นๆ อย่างเหมาะสม เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของลูก และที่สำคัญบทบาทของผู้ที่เป็นสามีและภรรยาจะพึงปฏิบัติต่อกันและกันอย่างเหมาะสมรวมทั้ง การพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีกับสมาชิกคนอื่นๆ ในสังคมอีกด้วย

๑.๒ การอบรมสั่งสอนให้สมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่เป็นคนดี โดยการห้ามปรามไม่ให้ทำความชั่วและผิดจากศีลธรรมอันดีงาม พัฒนาให้มีความรู้ ทำแต่ความดีมีทักษะสามารถช่วยเหลือตัวเองและประกอบอาชีพสุจริตเลี้ยงตนเองและคู่ครองของตนเองในอนาคตซึ่งเป็นการพัฒนาคุณธรรมจริยธรรมให้มีคุณสมบัติเป็นพลเมืองดีของสังคมอีกด้วย

๑.๓ การพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว ความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว (Family Solidarity) ทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงและมีความสุข กระบวนการในการพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว ประกอบด้วยเตรียมตัวของคู่สมรสให้มีความพร้อมก่อนมีครอบครัว การ

^{๙๕} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๖-๑๐๕.

เรียนรู้ในบทบาทของสามีภรรยา การมีภาระงานที่มั่นคงและสุจริตเพื่อให้มีรายได้เลี้ยง ครอบครัวย่างพอเพียง การอบรมพัฒนาคู่ครองให้มีความซื่อสัตย์ต่อกัน การรู้จักอดออมทรัพย์ที่หา มาได้และรู้จักใช้สอยอย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด การมีความโอบอ้อมอารีต่อกันมีความ กตัญญูรู้จักคุณของบุพการี และการมีความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ การทำให้ครอบครัวมี ความเป็นปึกแผ่นมั่นคงซึ่งเป็นการพัฒนาสังคมให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน และมีผลทำให้คุณภาพ ชีวิตของสมาชิกในครอบครัวมีความสูงส่งตามมาตรฐานชีวิตที่ดีและที่พึงปรารถนา

๒. ระบบการศึกษา

ระบบการศึกษา หมายถึง แบบแผนบรรทัดฐานเพื่อการศึกษาอบรมโดยเป็นระบบที่ เกี่ยวข้องกับระบบการเรียนการสอน การถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ความคิดต่างๆ การศึกษาเป็น กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสมาชิกให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ ถือเป็นกระบวนการ พื้นฐานที่พบเห็นในทุกสังคมทั้งในชนบทและในเมืองและทุกระดับ ข้อแตกต่างจะอยู่ที่ระบบการเรียน การสอน ลักษณะผู้เรียน ผู้สอน ตำราที่สอน สื่อที่ใช้ในการสอน และวิธีการในการสอนในสังคมไทย ปัจจุบันรูปแบบการศึกษาจะมี ๓ อย่าง คือ การศึกษาอย่างเป็นทางการหรือการศึกษาในระบบ การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการหรือการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ระบบการศึกษา มีบทบาทที่สำคัญมากในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลดังจะกล่าวต่อไปนี้

๒.๑ มุ่งพัฒนาให้เกิดความรู้ (พุทธิศึกษา) ในเรื่องต่างๆ ที่บุคคลปรารถนาจะรู้เพื่อเป็น การพัฒนาโลกทัศน์เกี่ยวกับชีวิตให้กว้างไกลและสามารถรับรู้สภาพการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลกได้ อย่างกว้างขวางอันเป็นการช่วยให้ชีวิตมีความหมายมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การศึกษาช่วยให้บุคคลรู้จัก สังคมที่ตนอยู่อาศัยและสังคมล้อมรอบว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีวัฒนธรรมเป็นอย่างไร ดำรง อยู่ได้อย่างไร มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นอย่างไร มีปัญหาเป็นอย่างไร เมื่อบุคคลมีความรู้ความ เข้าใจในสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมแล้วจะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคม ชุมชน และ สิ่งแวดล้อมรอบชุมชนได้อย่างมีความสุขพอสมควรแก่สถานภาพ

๒.๒ มุ่งพัฒนาให้บุคคลรู้จักใช้ความรู้ในการรักษาสุขภาพอนามัยให้แข็งแรง (พลศึกษา และโภชนาการศึกษา) รู้จักหลีกเลี่ยงและงดเว้นพฤติกรรมที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของตนเอง และของบุคคลอื่น การศึกษาช่วยให้บุคคลรู้จักวิธีการทำตนให้แข็งแรง เช่น การออกกำลังกายและ รู้จักเลือกรับประทานอาหารที่ถูกสุขลักษณะอนามัยและครบหมวดหมู่ของโภชนาการที่จำเป็นต่อการ ดำรงอยู่และการพัฒนาการเจริญเติบโตของชีวิต

๒.๓ มุ่งพัฒนาให้บุคคลใช้ความรู้ในการประกอบสัมมาอาชีพะ สามารถพึ่งตนเองและ เลี้ยงดูรับผิดชอบให้มีความสุขได้ (หัตถศึกษา) โดยไม่สร้างปัญหาและสร้างภาระให้แก่สังคม จุดมุ่งหมายของการศึกษาข้อนี้จะเห็นได้ในการจัดการศึกษาในและนอกระบบการศึกษา เช่น อาชีวศึกษา และการฝึกอบรมวิชาชีพพระยาสัน เป็นต้น แม้กระทั่งการศึกษาในระดับสูง เช่น

อุดมศึกษาก็เป็นการศึกษาเพื่อมุ่งพัฒนาให้บุคคลมีวิชาชีพติดตัวสามารถใช้ความรู้ไปทำงานในหน่วยงานต่างๆ ได้อย่างมีความสุข

๒.๔ มุ่งพัฒนาให้บุคคลมีคุณธรรมและมีจริยธรรม (จริยศึกษา) ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ไม่ฝ่าฝืนขนบธรรมเนียม กฎระเบียบ และบรรทัดฐานทั้งหลายของสังคมซึ่งจะมีผลทำให้สังคมสงบสุขปราศจากการเบียดเบียน นอกจากนี้ การศึกษายังช่วยให้บุคคลมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อรู้จักควบคุมตนเอง รู้จักแยกพิจารณาว่าอะไรผิดอะไรถูก และมีวุฒิภาวะทางอารมณ์สูง การศึกษาที่สมบูรณ์จะต้องประกอบด้วยการอบรม และปลูกฝังให้บุคคลมีจริยธรรมควบคู่ไปด้วย จึงจะทำให้ชีวิตบุคคลมีคุณภาพอย่างแท้จริง

ระบบการศึกษาเป็นระบบที่เชื่อมโยงกับระบบอื่นๆ ในสังคมอย่างใกล้ชิดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ มีทักษะสูงขึ้นและมีอุดมการณ์ในชีวิตที่สูงส่งดีงาม ซึ่งจะทำให้บุคคลพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่การงานในระบบอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม

๓. ระบบเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบที่มีบทบาทสูงมากในสังคมปัจจุบัน และสังคมปัจจุบันจะให้ความสำคัญแก่ระบบเศรษฐกิจมากกว่าระบบสังคมอื่นๆ คนในสังคมปัจจุบันมีความเชื่อว่า หากระบบเศรษฐกิจได้รับการพัฒนาอย่างยั่งยืนดีแล้วระบบอื่นในสังคมจะปรับตัวอย่างมั่นคงตามไปด้วย แต่ความเชื่อดังกล่าวอาจไม่เป็นจริงก็ได้ ในบางสังคมแม้ว่าระบบเศรษฐกิจได้รับการพัฒนาและเจริญรุ่งเรืองสูงแต่ก็เผชิญกับปัญหาอาชญากรรม ปัญหาคอร์รัปชัน บังหลวม ปัญหาการทุจริต ปัญหาสาธารณสุข และปัญหามลภาวะ ดังเช่นในสังคมเมืองขนาดใหญ่ทั้งในโลกตะวันตก และโลกตะวันออก โดยความหมายของระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการดำเนินชีวิต การผลิต การบริโภค และการจำหน่ายสิ่งที่ผลิตไปยังตลาดหรือผู้ที่ต้องการให้ได้รับการตอบสนองอย่างมีประสิทธิภาพและอย่างประหยัดที่สุด ระบบเศรษฐกิจยังเป็นระบบที่สัมพันธ์กับการจัดระเบียบทรัพยากรธรรมชาติ การจัดระเบียบวัฒนธรรมและแรงงานของมนุษย์เพื่อดำรงและส่งเสริมสวัสดิการทางวัตถุของมนุษย์ระบบเศรษฐกิจจึงได้รับการตีค่าในระดับสูงโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่เน้นวัตถุนิยม สังคมใดที่ให้ความสำคัญแก่วัตถุเหนือกว่ามิติด้านอื่น สังคมนั้นจะหมกมุ่นอยู่กับการแสวงหาวัตถุ จะไม่ให้ความสำคัญแก่มิติด้านอื่นของชีวิต ในที่สุดสังคมนั้นจะตกเป็นทาสของวัตถุ สังคมที่ตกเป็นทาสของวัตถุจะวนเวียนไปกับการแข่งขันในการแสวงหาวัตถุอย่างไม่รู้จักเพียงพอพระพุทธศาสนาเรียกสังคมแบบนี้ว่าสังคมแห่งความโลภ คือ สังคมที่ตกอยู่ภายใต้ อำนาจกระแสนิสัยคือความโลภอันเป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ไม่รู้จักพอ

ระบบเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบันพิจารณาตามแบบแผนการผลิต การจำหน่ายและการบริโภคระบบเศรษฐกิจอาจจำแนกได้เป็น ๔ รูปแบบ คือ

๓.๑ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรี สมาชิกในสังคมมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวอย่างชอบธรรมตามกฎหมายและมีเสรีภาพในการประกอบอาชีพตามความสนใจ ความถนัด และความรู้ความสามารถโดยจะต้องเป็นอาชีพสุจริต สมาชิกในสังคม ต้องมีเสรีภาพในการเลือกบริโภคสินค้าและบริการตามรสนิยม ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมนี้เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกันในการผลิตและการจำหน่ายไม่มีการผูกขาดการผลิตและการจำหน่าย รัฐบาลเข้ามาแทรกแซงน้อยมาก โดยรัฐเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและการกำหนดราคาอย่างเป็นธรรมแก่ผู้บริโภค บทบาทของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม มี ๓ ประเด็น ดังนี้

๑) ส่งเสริมความเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งเสริมการเพิ่มผลิตภัณฑืมวลรวมทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น มีการจ้างงานเพิ่มขึ้นทำให้เก็บภาษีได้มากขึ้นและสามารถนำเงินที่ได้จากการเก็บภาษีมาใช้ในการพัฒนาประเทศชาติได้อย่างทั่วถึง

๒) พัฒนาการมีงานทำและพัฒนาศักยภาพของคนทำงานระบบเศรษฐกิจทุนนิยมทำให้มีการลงทุนมากขึ้นและส่งเสริมการแข่งขันเพื่อให้ผู้ประกอบการมีผลกำไร และเพื่อให้เกิดผลกำไรจึงต้องมีการขยายงานซึ่งสามารถจ้างคนทำงานได้มากขึ้นและพัฒนาศักยภาพความรู้ความสามารถของคนงานในระดับสูงขึ้นอีกด้วย

๓) พัฒนาความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน เช่น การผลิตเทคโนโลยี สมัยใหม่ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้คนมากยิ่งขึ้น เทคโนโลยีการคมนาคม การสื่อสาร และการบันเทิง นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาและเครื่องมือทางการแพทย์ทำให้สุขภาพอนามัยของคนที่ได้รับการดูแลอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ระบบทุนนิยมยังส่งเสริมให้มีการแข่งขันนำเสนอข่าวต่างๆ อย่างรวดเร็ว และกว้างขวาง เป็นการเปิดโลกทัศน์ของผู้คนให้กว้างไกลและลึกซึ้งมากขึ้น ทำให้คนมีความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นไปในโลกต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว ถึงแม้ระบบทุนนิยมจะมีบทบาทในการพัฒนาที่ดีและเป็นประโยชน์แก่สังคมหลายอย่างก็ตาม แต่ก็ก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนแก่สังคมหลายประการ เช่น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างค่านิยมในการทำลายวัตถุ การส่งเสริมให้มีความโลภ เห็นแก่ตัว และขาดจิตสำนึกเพื่อส่วนรวมความเครียดทางจิตใจและปัญหาทางสุขภาพกาย ปัญหาดังกล่าวเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบไร้จริยธรรมทางธุรกิจ เศรษฐกิจทุนนิยมจัดเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีอิทธิพลมากในโลกยุคปัจจุบัน

๓.๒ ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยม เป็นระบบเศรษฐกิจที่ไม่ให้เสรีภาพแก่ปัจเจกบุคคลในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รัฐจะเข้ามามีบทบาทในการควบคุมและกำหนดการผลิตการจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภค สมาชิกจะไม่มีกรรมสิทธิ์ในการครอบครองผลผลิตของตนที่หามาได้ทั้งหมด รัฐจะเข้ามาจัดการผลผลิตต่างๆ บุคคลในสังคมจะต้องทำงานแต่จะได้รับผลตอบแทนตามความจำเป็นเท่านั้น

๓.๓ ระบบเศรษฐกิจรัฐสวัสดิการ เป็นระบบเศรษฐกิจผสมที่ดึงเอาส่วนที่ดีของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมมาผสมกันแล้วกลายเป็นระบบเศรษฐกิจ แบบสวัสดิการสังคม ระบบเศรษฐกิจแบบนี้จะทำให้ความสำคัญแก่สวัสดิการด้านการศึกษา สาธารณสุข และดูแลผู้สูงอายุ เด็ก เยาวชน และสตรี รวมทั้งสวัสดิการแก่คนว่างงาน ดังที่ปฏิบัติกันในประเทศแถบสแกนดิเนเวียในยุโรปตะวันตก และประเทศไทยปัจจุบันก็รับเอารัฐสวัสดิการมาใช้เป็นนโยบายต่างประเทศ

๓.๔ ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจที่ริเริ่มตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชของไทย โดยเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีรูปแบบการดำเนินการตามทฤษฎีใหม่ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำริขึ้น ระบบเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นให้คนทำงานเพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัวให้พอเพียงแก่การดำรงชีวิตปราศจากการเป็นหนี้สินมีการอุ้มชูกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำรัสไว้โดย มีการอัญเชิญกระแสพระราชดำรัสมาตีพิมพ์ในธนบัตรใบละหนึ่งพันบาทของไทยว่า “เศรษฐกิจพอเพียง เป็นเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้น หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มี พอเพียงกับตัวเอง” ประเทศไทยปัจจุบันรับเอาระบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นนโยบายการพัฒนา เศรษฐกิจของชุมชนซึ่งจะมีส่วนช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน จากการศึกษาได้พบว่า ชุมชนที่รับเอาเศรษฐกิจพอเพียงจะมีความเข้มแข็งมีเสถียรภาพและมีวิฤติน้อยกว่าชุมชนที่รับเอาเศรษฐกิจทุน นิยมรายละเอียดปรากฏในผลการวิจัยครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏในหน้าถัดไป ในที่นี้จะกล่าวถึงบทบาทระบบเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนา ดังต่อไปนี้

๑) ส่งเสริมให้ประชาชนพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากคนอื่นมากเกินไป

๒) พัฒนาความอบอุ่นอุ้มชูกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งทำให้เกิดพลังความรัก ความสามัคคีและความเอื้ออาทรกัน และเป็นหลักสวัสดิการสังคม

๓) พัฒนาความสัมพันธ์ในเชิงกว้างหรือเชิงเครือข่ายกับสังคมภายนอกให้กว้างขวาง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกันอีกด้วย

ระบบเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักปกครองจากทั่วโลก โดยปรากฏว่ามีคนจากเกือบทั่วโลกมาดูงานตามโครงการในพระราชดำริเป็นประจำขณะนี้

อนึ่ง การที่คนไทยยอมรับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงได้ง่าย และรวดเร็วส่วนหนึ่งก็มาจากคำสอนของพระพุทธศาสนาซึ่งเน้นเรื่องของการพึ่งตนเอง การรู้จักประหยัด การเอื้อเฟื้ออุ้มชูกัน และปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงส่วนใหญ่อิงอยู่กับคำสอนของพระพุทธศาสนาเรื่องการรู้จักประมาณพอเพียง (มัตตัญญูตา) การประกอบอาชีพสุจริต (สัมมาอาชีพ) การไม่ทำลายระบบนิเวศวิทยา ความรักความกรุณาและการไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน จะเห็นได้ว่าพระพุทธศาสนามีบทบาทเด่นชัดมาก

ในการพัฒนาบุคคล สังคม และสิ่งแวดล้อมในสังคมไทยให้มีความมั่นคงและยั่งยืนอย่างเป็นบูรณาการ

๔. ระบบการเมืองการปกครอง

ระบบการเมืองการปกครอง เป็นระบบที่มีความสำคัญของโครงสร้างสังคมไทย โดยเป็นระบบที่ประสานความเชื่อมโยงกับส่วนอื่นๆ ของสังคมให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและทำหน้าที่ป้องกันปราบปรามและแก้ไขปัญหาต่างๆ ในสังคมตามอำนาจหน้าที่ที่กำหนดไว้ในรัฐธรรมนูญ และทำหน้าที่พัฒนาส่งเสริมความก้าวหน้าทุกด้านในสังคม ทั้งนี้ โดยอาศัยกลไกของรัฐ คือ รัฐบาลและรัฐบาลใช้อำนาจตามกฎหมายในเรื่องต่างๆ ระบบการเมืองการปกครอง หมายถึง แบบแผนการปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบสังคม ป้องกันและแก้ไขปัญหาสังคม และพัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ สังคม การศึกษา และทางศีลธรรมของสังคม

รูปแบบการเมืองการปกครองในโลก ประกอบด้วยระบบประชาธิปไตย ระบบเผด็จการ และระบบคอมมิวนิสต์ ในประเทศไทยระบบประชาธิปไตยเป็นระบบการเมืองในอุดมคติของสังคมไทย ประเทศไทยได้ยอมรับระบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ตั้งแต่นั้นที่มีการเปลี่ยนแปลงจากระบบกษัตริย์แบบสมบูรณาญาสิทธิราช ระหว่างนี้ก็มีระบบเผด็จการเกิดขึ้นมาบ้างและยังขาดตอนไปเป็นเวลาหลายปี โดยทั่วไประบบการเมืองการปกครองของไทยมีบทบาทในการพัฒนาสำคัญ ดังต่อไปนี้

- ๑) ส่งเสริมความปรองดองสามัคคีระหว่างกลุ่มบุคคลในชาติ
- ๒) พัฒนาสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เช่น ถนน ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ และการคมนาคม
- ๓) พัฒนาความเจริญทางเศรษฐกิจ การศึกษา สาธารณสุข ศีลธรรมและความปลอดภัยในสังคม
- ๔) พัฒนาอุปกรณ์ป้องกันภัยและอันตรายต่างๆ จากสังคมภายนอกและจากธรรมชาติ
- ๕) พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมของข้าราชการ และลูกจ้างของรัฐและรัฐวิสาหกิจ
- ๖) พัฒนาความยุติธรรม ความเสมอภาค ความก้าวหน้า ความเป็นปึกแผ่น ความร่วมมือกันของผู้คนในสังคม
- ๗) ส่งเสริมสวัสดิการในสังคมอย่างทั่วถึง
- ๘) พัฒนาจิตสำนึกของประชาชนให้มีความรับผิดชอบและรู้จักใช้สิทธิหน้าที่ในการสร้างสรรค์
- ๙) ส่งเสริมการแข่งขันอย่างเป็นธรรมในการประกอบธุรกิจ ควบคุมมิให้มีการเอาเปรียบกันในเชิงธุรกิจและควบคุมมิให้มีการผูกขาดทางธุรกิจ

๑๐) ส่งเสริมการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นเพื่อให้ชุมชนต่างๆ ได้มีสิทธิในการดูแลตนเองอย่างรับผิดชอบและพัฒนาท้องถิ่นตามความต้องการของตน

๑๑) ส่งเสริมการปฏิบัติตามหลักศาสนาอย่างเคร่งครัดเพื่อให้ศาสนิกชนเป็นคนดีแห่งศาสนา และเป็นคนดีของสังคมอีกด้วย

๑๒) ส่งเสริมความสัมพันธ์อันดีงามกับประเทศอื่นๆ ร่วมมือกับประเทศอื่นๆ ในการรักษาสันติภาพของโลกและพัฒนาสังคม ชุมชน สิ่งแวดล้อมของโลกให้คงอยู่ยั่งยืน

นอกจากที่กล่าวมานี้ ระบบการเมืองการปกครองในการพัฒนานั้นครอบคลุมถึงเรื่อง การป้องกันและการแก้ไขปัญหาต่างๆ อีกด้วย

๕. ระบบความเชื่อมั่นและการปฏิบัติทางศีลธรรม

ระบบความเชื่อและการปฏิบัติทางศีลธรรม ก็คือ แบบแผนความเชื่อและการปฏิบัติที่ปรากฏในหลักคำสอนในศาสนา สังคมไทยเป็นสังคมเสรีซึ่งเปิดโอกาสให้ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในการนับถือศาสนาได้ตามความเชื่อของตน แต่โดยที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา (ประมาณ ๙๔% ของคนไทยนับถือพระพุทธศาสนา) ดังนั้น ระบบความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักพระพุทธศาสนาจะได้รับการศึกษาและกล่าวถึงมากที่สุด ในที่นี้จะกล่าวถึงบทบาทขององค์ประกอบพระพุทธศาสนาที่สำคัญ คือ ศาสนธรรม ศาสนบุคคล ศาสนพิธี ศาสนสถาน และศาสนวัตถุ รวมทั้งสิ้น ๖ ประเด็น ดังต่อไปนี้

๕.๑ ส่งเสริมพัฒนาการศึกษา นับตั้งแต่อดีตเป็นต้นมาสถาบันพระพุทธศาสนา คือ วัด และพระสงฆ์ได้มีส่วนช่วยการศึกษาของประเทศไทยเป็นอย่างมาก กล่าวคือ วัดเป็นที่เรียนสำหรับกุลบุตร โดยมีพระภิกษุสงฆ์เป็นครูสอนในสมัยก่อนที่จะมีโรงเรียนของรัฐบาลแบบปัจจุบัน วัดและพระสงฆ์เป็นผู้รับผิดชอบการศึกษาของชุมชน และถึงแม้ในปัจจุบันนี้ทางรัฐบาลจะจัดการศึกษาให้แก่ประชาชนก็ตาม แต่วัดยังมีบทบาทสำคัญในด้านการศึกษา เช่น คณะสงฆ์ได้เปิดสถานศึกษา คือ โรงเรียนพระปริยัติธรรม มหาวิทยาลัยสงฆ์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ตลอดจนการไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในต่างประเทศ

๕.๒ ส่งเสริมและพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของสังคม สังคมไทยมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงและดำรงเอกราชอยู่ได้โดยตลอดส่วนหนึ่งเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งสอนให้คนไทยมีความสามัคคีช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และมีความรักความเมตตาต่อเพื่อนร่วมชาติ

๕.๓ ส่งเสริมและพัฒนาสวัสดิการสังคม พระพุทธศาสนามีหลักคำสอนช่วยในการปลอบโยนจิตใจของบุคคล กล่าวคือ บุคคลที่ได้รับความเดือดร้อนทางจิตใจอันเนื่องมาจากความทุกข์ เพราะความผิดหวังในชีวิตหรือเพราะเหตุอื่นใดก็แล้วแต่ พระพุทธศาสนาจะสอนให้เข้าใจว่าความทุกข์เป็นเรื่องที่จะต้องเกิดมาพร้อมกับชีวิต ดังนั้น ทุกคนจะต้องมีปัญญารู้เท่าทันถึงเหตุของความทุกข์และจะต้องพยายามหาวิธีการที่จะแก้ความทุกข์นั้น ในด้านสวัสดิการสังคมอื่นๆ พระพุทธศาสนามีส่วน

ช่วยส่งเสริมหลายอย่าง อาทิเช่น วัดช่วยสงเคราะห์คนอนาถาไร้ที่พึ่งให้มีอาหารการกินพร้อมกับช่วยคนประสบภัยต่างๆ เช่น ไฟไหม้ น้ำท่วม รวมทั้งคนเดินทางรอนแรม ปกติตามชนบทวัดจะเป็นศูนย์กลางการช่วยเหลือ ประชาชนแทบทุกด้าน แม้แต่การทะเลาะวิวาทกันระหว่างชาวบ้าน พระก็มีบทบาทในการระงับการทะเลาะเบาะแว้ง นอกจากนี้ เวลาชาวบ้านจัดงานทำบุญก็มักจะยืมเครื่องใช้จากวัดไปใช้ในการทำบุญหรือการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น ถ้วยชาม อาสนะ เสื่อ หมอน โต๊ะหมู่บูชา เป็นต้น

๕.๔ ส่งเสริมและควบคุมสังคมให้มีความเป็นปกติสุข คำสอนของพระพุทธศาสนาช่วยให้สังคมมีความเป็นปกติสุขและปราศจากปัญหาวุ่นวายทางสังคมได้เป็นอย่างดี เช่น ศีล ๕ เป็นต้น การรักษาศีลช่วยให้เรามีความรักและความเมตตาต่อบุคคลอื่นไม่เห็นแก่ตัว ข้อนี้จะมีผลทำให้อาชญากรรมลดน้อยลงซึ่งเป็นการควบคุมสังคมไปในตัว

๕.๕ ส่งเสริมและอบรมบุคคลให้มีความรู้ระเบียบกฎเกณฑ์และประเพณีในสังคม สถาบันพระพุทธศาสนามีบทบาทสำคัญมากในการฝึกอบรมบุคคลให้รู้จักระเบียบกฎเกณฑ์ และประเพณีต่างๆ ในสังคมทำให้บุคคลรู้จักปรับตัวเข้ากับสังคมได้เป็นสมาชิกที่ดีของสังคม เช่น สอนให้รู้จักผิดชอบต่อชีวิต สอนให้ปฏิบัติตนโดยถูกต้องต่อหน้าที่โดยไม่ให้เกิดความสับสนต่อบทบาทและหน้าที่ นอกจากนี้ พิธีกรรมและประเพณีต่างๆ ในสังคมมักจะได้รับการรักษาไว้เป็นอย่างดีในวัด เช่น พิธีกรรมเวียนเทียน พิธีกรรมทอดกฐิน พิธีกรรมการบวช ประเพณีลอยกระทง เป็นต้น

๖) ส่งเสริมและพัฒนาวัฒนธรรมอันดีงามของสังคม พระพุทธศาสนามีบทบาทสูงมากในการพัฒนาวัฒนธรรมไทย เอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของชาติไทยส่วนใหญ่เป็นผลมาจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนา วัฒนธรรมของไทยอันเป็นผลมาจากการยอมรับและปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธศาสนามีหลายอย่าง ทั้งที่เป็นวัฒนธรรมทางรูปธรรมและนามธรรม เช่น สถาปัตยกรรมและประติมากรรมซึ่งปรากฏในการสร้างวัด โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป ซึ่งมีลักษณะสวยงามเป็นจุดเด่นทางวัฒนธรรมอันทรงคุณค่า และเป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ภายในประเทศนำเงินตราจากต่างประเทศมาสู่ประเทศไทยปีละหลายแสนล้าน อิทธิพลที่มีต่อวรรณกรรมไทยซึ่งปรากฏว่ามีวรรณคดีที่สำคัญหลายเรื่องที่เรียบเรียงจากพระพุทธประวัติ นิทาน ชาดก และตำนานความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และอิทธิพลที่สำคัญมากทางพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง ก็คือ อิทธิพลของคำสอนพระพุทธศาสนาที่ช่วยกล่อมเกล้าให้คนไทยเชื่อในผลของการทำความดี มีจิตใจเมตตาและโอบอ้อมอารีต่อผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก มีความเคารพเชื่อถือผู้อาวุโส มีความกตัญญูรู้คุณของบุพการี มีความสงบเสถียรอ่อนน้อมถ่อมตน มีจิตใจไม่ผูกพยาบาทและรู้จักให้อภัย

สรุปได้ว่า ระบบการพัฒนาสังคมคือ ระเบียบวิธีการปฏิบัติเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมเป็นการส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีระหว่างบุคคลในครอบครัวและชุมชน ขจัดปัญหาความขัดแย้งในชุมชน สร้างสังคมให้เข้มแข็ง มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย มีความยุติธรรมซึ่งครอบคลุมระบบย่อย

ต่างๆ ในสังคม ได้แก่ระบบครอบครัว ระบบการศึกษา ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง การปกครอง ระบบความเชื่อและการปฏิบัติทางศีลธรรม

ระบบการพัฒนา	กระบวนการ	ผลลัพธ์	ผลกระทบ
ตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง	พึ่งตนเองตามทฤษฎีใหม่ พัฒนาแบบองค์รวม	ชุมชนเข้มแข็ง สัมพันธภาพที่ดี	ความเอื้ออาทร ความสามัคคี
ตามกระแสทฤษฎีความทันสมัยภายใต้อำนาจทุนนิยม	การแข่งขัน การแยกส่วน การกระตุ้น Demand และการบริโภค	ความสำเร็จส่วนบุคคลผลกำไร รายได้	ขาดจิตสำนึกสาธารณะ ภาวะหนี้สิน ศีลธรรมตกต่ำ ชุมชนอ่อนแอ

แผนภูมิที่ ๒.๒ : ระบบการพัฒนาสังคม

๒.๒.๖ รูปแบบกลยุทธ์การพัฒนาสังคม

กลยุทธ์หรือยุทธศาสตร์ (Strategy) เป็นคำที่มีความหมายกว้าง และจะใช้ในความหมายที่แตกต่างกันไป ตามวัตถุประสงค์และบทบาทหน้าที่องค์กร โดยมีความหมายทั่วไป ดังนี้^{๙๖}

ยุทธศาสตร์ หมายถึง การมองไปสู่อนาคต ภายใต้การพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการใช้ความสามารถขององค์กรเพื่อระดมทรัพยากรมาใช้ และการพิจารณาถึงความเป็นไปได้ในการพิจารณาทางเลือกต่างๆ อย่างรอบคอบ และชัดเจนว่าจะสามารถนำองค์กรไปสู่ภารกิจและเป้าหมายที่วางไว้

ยุทธศาสตร์ หมายถึง การวิเคราะห์เพื่อวางกลยุทธ์ที่วิเคราะห์ทุกปัจจัยที่เกี่ยวข้องที่คาดว่าจะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในอนาคตที่จะมีผลกระทบต่อองค์กรทั้งในแง่โอกาสและอุปสรรค

ยุทธศาสตร์ หมายถึง ทิศทางที่ชัดเจนขององค์กรกำหนดขึ้นเพื่อขึ้นนำการปฏิบัติในอนาคต

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ ได้นำเสนอรูปแบบกลยุทธ์การพัฒนาสังคม ไว้ดังนี้^{๙๗}

๑. การสร้างความร่วมมือ หมายถึง การชักนำบุคคลและองค์กรต่างๆ เข้าร่วมในกิจกรรมพัฒนาสังคมอย่างหลากหลาย

^{๙๖}นโยบายและแผนการพัฒนาเทคโนโลยีสารสนเทศของประเทศไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.kmitl.ac.th>, [๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

^{๙๗}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, *ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม*, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓๑-๑๓๘.

๒. การร่วมมือกับองค์กรเอกชน คือ การมองเห็นความสำคัญและสร้างความร่วมมือกับองค์กรเอกชนไม่ว่าจะเป็นประเภทแสวงหากำไรและไม่แสวงหากำไร ซึ่งองค์กรเหล่านี้มีกำลังเงินกำลังคน มีความรู้ความสามารถและมีวิธีการทำงานที่แตกต่างไปจากของทางราชการ

๓. การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน หมายถึง ความรู้พื้นบ้านต่างๆ เช่น การรักษาโรค การช่าง การคมนาคมขนส่ง การศึกษา นันทนาการ ภาษา เป็นต้น

๔. การมองปัญหาการพัฒนาสังคม หมายถึง หลักการมองว่าเมื่อมีการพัฒนาสังคมในรูปแบบต่างๆ แล้ว ปัญหาจะเกิดจากสิ่งใดบ้าง เพื่อจะได้ระมัดระวังหรือหาทางป้องกันไว้ก่อน

๕. ผลเชิงลบของการพัฒนาสังคม หมายถึง ผลเสียหรือผลลบอันเกิดจากการพัฒนาสังคมทั้งที่ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้าและไม่ได้คาดการณ์ไว้ล่วงหน้า

๖. กลวิธีการพัฒนาสังคม หมายถึง รูปแบบวิธีการในการพัฒนาที่มีอยู่อย่างหลากหลาย เช่น การพัฒนาแบบสมดุล, การพัฒนาแบบเชิงรุก, การพัฒนาแบบครบวงจร, การพัฒนาแบบไร้ณาสวนผสม, การพัฒนาแบบผู้นำพื้นบ้าน เป็นต้น

๗. การบำรุงรักษาสิ่งที่ได้พัฒนาขึ้นมาแล้ว หมายถึง สิ่งที่เป็นวัตถุหรือไม่ใช่วัตถุก็ตาม เมื่อพัฒนาขึ้นมาแล้ว มีการรักษาไว้ให้คงสภาพไว้ให้นานที่สุด

สรุปได้ว่า กลยุทธ์การพัฒนาสังคม คือกลวิธีการการเปลี่ยนแปลงที่ดีเพื่อให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ทั้งด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย การศึกษา สุขภาพ อนามัย มีความพึงพอใจในชีวิตของตน และมีความเสมอภาคเท่าเทียมกัน

๒.๒.๗ เป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

การพัฒนาควรมาจากรากฐานของตัวเองคือจากวัฒนธรรม ซึ่งเป็นวิถีชีวิตของสังคมทั้งหมด ถ้าพัฒนาโดยทุบรากฐานของตัวเองทิ้ง เอาแบบอย่างของคนอื่นมาเป็นฐานการพัฒนานั้นย่อมโยกคลอน ไม่มีความมั่นคงและก่อให้เกิดความวุ่นวายในที่สุด นอกจากนั้นการพัฒนาจะต้องเชื่อมโยงธรรมชาติแวดล้อม มนุษย์ สังคมเข้าด้วยกัน ไม่ใช่การพัฒนาเฉพาะอย่าง เช่น การพัฒนาสมัยใหม่ที่จับเฉพาะอย่างเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ด้านเศรษฐกิจ ก็มุ่งเน้นเฉพาะตัวเลขที่เติบโต ถ้าเติบโตมากก็เป็นสิ่งที่ดี โดยไม่คำนึงถึงผลกระทบทางด้านมนุษย์และสังคม หรือต่อสิ่งแวดล้อมว่าจะเป็นอย่างไรบ้าง ได้มีนักวิชาการให้ความหมายเกี่ยวกับเป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทไว้ดังต่อไปนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ อธิบายความหมายคำว่าเป้าหมายไว้ว่า เป็นศูนย์กลางแห่งความใส่ใจหรือสังเกต ความมุ่งหมายเจาะจงให้ได้ตามเจตนา^{๙๘}

จากคำอธิบายดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าในการทำกิจกรรมต่างๆ เป้าหมายเป็นสิ่งที่มีความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะว่ามันนอกจากจะเป็นเครื่องวัดผลสำเร็จของกิจกรรมนั้นๆ ได้เป็นอย่างดี

^{๙๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๑๓.

แล้ว ยังเป็นทั้งแนวทางและเครื่องมือซึ่งทำให้กิจกรรมดำเนินไปสู่ผลสำเร็จอีกด้วยเป้าหมายจึงเป็นสาระสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งจะต้องถูกกำหนดไว้เป็นขั้นตอนแรกก่อนการทำการกิจกรรมต่างๆ

ดังนั้นแม้ว่าในสมัยพุทธกาลจะยังไม่มี การนำคำว่า การพัฒนาสังคมมาใช้ แต่ในภาคปฏิบัติสังคมมนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้เจริญก้าวหน้ามาโดยลำดับ นับตั้งแต่มนุษย์ก่อนประวัติศาสตร์จนหลังประวัติศาสตร์ และกระทั่งในปัจจุบัน^{๙๙} ดังที่ปรากฏหลักฐานทางวิชาการว่าการประกาศพระศาสนาของพระพุทธเจ้า ทำให้มีการพัฒนาสังคมอย่างเป็นรูปธรรมเกิดขึ้นหลายด้าน เช่น ด้านการศึกษา ทำให้เกิดความเสมอภาคทางการศึกษา เพราะว่าทรงเปิดโอกาสให้คนทุกระดับสามารถบวชและศึกษาหลักธรรมในพระพุทธศาสนาได้เท่าเทียมกัน หรือด้านสิทธิสตรี ทำให้สตรีมีสิทธิในการปฏิบัติศาสนกิจได้เท่าเทียมบุรุษ เพราะว่าการที่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระพุทธศาสนา จัดเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในสมัยพุทธกาล เนื่องจากศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นศาสนาที่คนส่วนใหญ่นับถือในสมัยนั้น มีข้อกำหนดว่าคัมภีร์พระเวทจะศึกษาได้เฉพาะชนชั้นสูง คือ กษัตริย์และพราหมณ์เท่านั้นสำหรับสตรีนั้นแม้ว่าจะเป็นชนชั้นสูงก็ห้ามศึกษาพระเวทและประกอบพิธีกรรม^{๑๐๐} เป็นต้น

อนึ่งเนื่องจากเป้าหมายเป็นสาระสำคัญประการหนึ่ง ซึ่งจะต้องถูกกำหนดไว้เป็นขั้นตอนแรกก่อนการทำการกิจกรรมต่างๆ ดังนั้นเมื่อพิจารณาพุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้าจากพระดำรัสของพระองค์ ในคราวส่งสาวกออกไปประกาศพระศาสนาครั้งแรกว่า “ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์”^{๑๐๑} จึงทำให้ทราบเป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า คือ อนุเคราะห์ชาวโลกให้ได้รับประโยชน์และความสุข ซึ่งประโยชน์และความสุขดังกล่าว มีเนื้อหาสาระที่แตกต่างจากประโยชน์และความสุขทั่วไปอยู่หลายประการ

เพื่อให้เข้าใจเป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงนำเป้าหมายดังกล่าวมาขยายความเพิ่มเติมไว้ ดังนี้

^{๙๙} พิชัย ผกาทอง, เอกสารประกอบการสอนรายวิชามนุษย์กับสังคม, (ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๑๘.

^{๑๐๐} วิโรจน์ นาคชาตรี, พุทธปรัชญาเถรวาท, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๔๔), หน้า ๕.

^{๑๐๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

๑. เพื่อสร้างประโยชน์สูงสุดแก่สังคม

ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทประโยชน์ คือ สิ่งที่ต้องการได้มาเกื้อกูลให้เกิดความสุข^{๑๐๒} ซึ่งสัมพันธ์กับระดับความเป็นอยู่ การครองชีพ สภาพแวดล้อม และความพร้อมหรือความแก่กล้าสุขงอมแห่งอินทรีย์ของบุคคล^{๑๐๓} พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงแสดงประโยชน์ที่บุคคลพึงแสวงหาไว้ ๓ ระดับ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ)^{๑๐๔} ประโยชน์เบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) และประโยชน์สูงสุด (ปรมาตถะ)^{๑๐๕} ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๑) ประโยชน์ปัจจุบัน (ทิฏฐธัมมิกัตถะ) คือ สิ่งที่ต้องการได้มาเกื้อกูลให้เกิดสุขสำหรับเวลาที่เกิดขึ้นเฉพาะหน้า^{๑๐๖} ได้แก่การตั้งตัวได้ทางโลกเป็นหลักฐาน^{๑๐๗} เป็นจุดหมายขั้นต้นหรือจุดหมายเฉพาะหน้าเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน หรือเรื่องธรรมดาสามัญที่มุ่งหมายกันในโลกนี้^{๑๐๘} ได้แก่ การมีสุขภาพดี ร่างกายแข็งแรง ไร้โรค งามสง่า อายุยืนยาว มีเงินมีงาน มีทรัพย์สินจากอาชีพสุจริต พึ่งตนได้ทางเศรษฐกิจ มีสถานภาพดี ทรงยศ เกียรติ ไม้ตรี เป็นที่ยอมรับในสังคม มีครอบครัวผาสุก ทำวงศ์ตระกูลให้เป็นที่น่าถือ^{๑๐๙} รวมถึงการแสวงหาสิ่งเหล่านี้โดยทางชอบธรรม การปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านี้โดยทางที่ถูกต้อง การใช้สิ่งเหล่านี้ทำตนและคนที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข การอยู่ร่วมกันด้วยดี ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างมนุษย์เพื่อความสุขร่วมกัน^{๑๑๐}

๒) ประโยชน์เบื้องหน้า (สัมปรายิกัตถะ) คือ ความดีที่ทำให้เกิดประโยชน์สุขทั้งแก่ตนเองและแก่คนอื่น ตั้งแต่บัดนี้สืบไปจนถึงภายหน้า^{๑๑๑} ได้แก่การตั้งตัวได้ทางศีลธรรมเป็นเหตุช่วยให้

^{๑๐๒} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **หลักพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๒๙๕.

^{๑๐๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๕๙๕.

^{๑๐๔} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๗๔๑/๔๖๔.

^{๑๐๕} ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๘๗.

^{๑๐๖} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **หลักพระพุทธศาสนา**, หน้า ๒๙๕-๒๙๘.

^{๑๐๗} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๑๘.

^{๑๐๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๙๔.

^{๑๐๙} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **ธรรมานุชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๒), หน้า ๓๑.

^{๑๑๐} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๙๔.

^{๑๑๑} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **หลักพระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๐๘.

การตั้งตัวทางโลกเป็นไปโดยราบรื่นไม่ลุ่มจมน ทำให้อนาคตแจ่มใสและได้หลักศีลธรรมเข้าคำจูน^{๑๑๒} เป็นคุณค่าของชีวิต ซึ่งทำให้เกิดความสุขล้าลึกภายในโดยเฉพาะ คือความอบอุ่นซาบซึ้งใจด้วยศรัทธา มีหลักใจ ความภูมิใจในชีวิตสะอาดที่ได้ประพุดแต่การดิงามสุจริต ความอึดใจในชีวิตมีคุณค่าที่ได้เสียสละบำเพ็ญประโยชน์ ความแคล้วคล้ามั่นใจด้วยมีปัญญาที่จะแก้ปัญหานำพาชีวิตไป ความโปร่งโล่งมั่นใจว่าได้ทำกรรมดี มีหลักประกันวิถีชีวิตสู่ภพใหม่^{๑๑๓} เป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไป ซึ่งจะเป็นหลักประกันชีวิตเมื่อละโลกนี้ไป หรือเป็นเครื่องประกันการได้คุณค่าที่สูงล้ำเลิศยิ่งกว่าสิ่งที่จะพึงได้กันตามปกติในโลกนี้ เป็นขั้นที่ผ่อนคลายความยึดติดผูกพันในวัตถุ ทำให้ไม่ยอมตีค่าผลประโยชน์ด้านอามิสสูงเกินไป จนจะต้องมุงไขว่คว้ายอมสยบให้ หรือเป็นเหตุต้องกระทำความชั่วร้าย หันมาให้คุณค่าแก่คุณธรรมความดีงาม รู้จักทำการด้วยความไม่ธรรม รักความดีงาม รักคุณภาพของชีวิตและความเจริญงอกงามของจิตใจ^{๑๑๔}

๓) ประโยชน์สูงสุด (ปรมาตมะ) หมายถึง ประโยชน์ที่เป็นยอดของประโยชน์ทั้งปวง เป็นประโยชน์ที่เกื้อกูลให้เกิดความสุขอย่างยิ่ง โดยไม่จำกัดกาลเวลาว่า จะเป็นปัจจุบันหรือภายหน้า^{๑๑๕} หรือประโยชน์ที่เป็นสาระแท้จริงของชีวิต เป็นจุดหมายสูงสุด หรือที่หมายขั้นสุดท้าย^{๑๑๖} ได้แก่ การมีปัญญารู้เท่าทันความจริง เข้าถึงธรรมชาติของโลกและชีวิต อันทำให้จิตใจเป็นอิสระ ไม่หวั่นไหวหรือถูกรบกวนด้วยความผันผวนปรวนแปรต่างๆ ไม่ผิดหวังโศกเศร้าบีบคั้นจิตเพราะความยึดติดถือมั่นในสิ่งใด ปลอดโปร่ง สงบ ผ่องใส สดชื่น เบิกบานใจตลอดเวลา เป็นอยู่และทำการด้วยปัญญาซึ่งมองที่เหตุปัจจัย^{๑๑๗} ทำให้รู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง รู้เท่าทันคติธรรมดาของสังขารธรรม ไม่ตกเป็นทาสของโลกและชีวิต มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งโล่งผ่องใส ไม่ถูกบีบคั้นคับข้องจำกัดด้วยความยึดติดถือมั่นหวั่นหวาดของตนเอง ปราศจากกิเลสเผาลนที่ทำให้เศร้าหมอง ขุ่นมัว อยู่อย่างไร้ทุกข์ ประจักษ์แจ้งความสุขประณีตภายในที่สะอาดบริสุทธิ์สิ้นเชิง อันประกอบพร้อมด้วยความสงบเยือกเย็นสว่างไสวเบิกบานโดยสมบูรณ์^{๑๑๘} สามารถดับเพลิงกิเลสเพลิงทุกข์ได้โดยเด็ดขาด ไม่ต้องตกอยู่ภายใต้อำนาจของความชั่วทางจิตใจ และความทุกข์ร้อนกลัดกลุ้มอีกต่อไป^{๑๑๙} ดังคำอธิบายในชัคควิสาณสูตรตนิทเทศ คัมภีร์จูฬนิทเทศว่า “ธรรมเป็นที่ระงับสังขารทั้งปวง เป็นที่สละ

^{๑๑๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๑๙.

^{๑๑๓} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, หน้า ๓๒.

^{๑๑๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๙๕.

^{๑๑๕} สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร), **หลักพระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๑๓.

^{๑๑๖} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๙๕.

^{๑๑๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **ธรรมบุญชีวิต**, หน้า ๓๒.

^{๑๑๘} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), **พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ**, หน้า ๕๙๕.

^{๑๑๙} สุชีพ ปุญญานุภาพ, **คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา**, หน้า ๓๑๙.

ทั้งอุปนิสัยทั้งหมด เป็นที่สันตติมหา เป็นที่คล้ายกำหนด เป็นที่ดับกิเลส เป็นที่เย็นสนิท เรียกว่าประโยชน์อย่างยิ่ง”^{๑๒๐}

เนื่องจากประโยชน์ที่บุคคลพึงแสวงหาทั้ง ๓ ระดับนี้จะต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบ หรือความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ พระพุทธศาสนาจึงได้มีการจำแนกประโยชน์ไว้ อีกแนวทางหนึ่ง โดยแบ่งเป็น ๓ อย่าง เช่นกัน คือ อัตตัตถะ ประโยชน์ตนปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น และ อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย^{๑๒๑} เพื่อให้เข้าใจประโยชน์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงนำคำอธิบายของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) เกี่ยวกับประโยชน์ดังกล่าว มาแสดงไว้ ดังนี้^{๑๒๒}

๑) อัตตัตถะ ประโยชน์ตน คือ การบรรลุจุดหมายแห่งชีวิตของตน ได้แก่ประโยชน์ ๓ อย่างในหมวดก่อน ที่เกี่ยวข้องกัตนเอง ซึ่งเป็นผลเกิดขึ้นแก่ตนโดยเฉพาะ เน้นการพึ่งตนได้ในทุกระดับเพื่อความไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่น หรือถ่วงหมู่คณะ และเพื่อความเป็นผู้พร้อมที่จะช่วยเหลือผู้อื่นบำเพ็ญกิจต่างๆ อย่างได้ผลดี โดยมีคุณธรรมที่เป็นแกนนำเพื่อการบรรลุประโยชน์ตนนี้ คือ ปัญญา

๒) ปรัตถะ ประโยชน์ผู้อื่น หรือประโยชน์ท่าน คือ การช่วยเหลือเกื้อกูลสนับสนุนผู้อื่นให้บรรลุประโยชน์ หรือเข้าถึงจุดหมายแห่งชีวิตของเขาในระดับต่างๆ ประคับประคองให้เขาสามารถพึ่งตนเองได้ หมายถึงประโยชน์ ๓ อย่างในหมวดก่อนที่เกี่ยวข้องกับคนอื่น เป็นผลเกิดขึ้นแก่คนอื่น นอกจากตัวเราโดยมีคุณธรรมที่เป็นแกนนำที่จะให้บรรลุผลข้อนี้ คือ กรุณา

๓) อุภยัตถะ ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย หรือประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ประโยชน์ ๓ อย่างในหมวดก่อนที่เป็นผลเกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและคนอื่นๆ หรือแก่สังคม แก่ชุมชนอันเป็นส่วนรวม เช่น ประโยชน์ที่เกิดจากของกลางและกิจส่วนรวม เป็นต้น โดยเฉพาะสภาพแวดล้อมและความเป็นอยู่อันเอื้ออำนวยแก่การปฏิบัติเพื่อบรรลุอัตตัตถะ และการบำเพ็ญปรัตถะของทุกๆ คน คุณธรรมที่เป็นแกนนำที่จะให้บรรลุจุดหมายนี้ คือ วินัยและสามัคคี

จากข้อมูลเกี่ยวกับประโยชน์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ที่นำเสนอไปข้างต้น แสดงให้เห็นว่า พระพุทธศาสนาเถรวาทแสดงประโยชน์ที่บุคคลพึงแสวงหาไว้ ๓ ระดับ คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เบื้องต้น และประโยชน์สูงสุด ซึ่งประโยชน์ที่บุคคลพึงแสวงหาทั้ง ๓ ระดับนี้ สัมพันธ์กับระดับความเป็นอยู่การครองชีพ สภาพแวดล้อม และความพร้อมหรือความแก่กล้าสุขงามแห่งอินทรีย์ของบุคคล และต้องมีส่วนเกี่ยวข้องกับความรับผิดชอบ หรือความเกี่ยวข้องสัมพันธ์

^{๑๒๐} ชุ.จุ. (ไทย) ๓๐/๑๕๔/๔๘๗.

^{๑๒๑} อ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๔๕,๔๖,๕๕,๗๒/๘,๙,๒๑๘,๒๙๑-๒๙๒.

^{๑๒๒} พระธรรมปิฎก (ป. อ.ปยุตโต), *พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ*, หน้า ๕๙๙-๖๐๐.

ระหว่างมนุษย์ พระพุทธศาสนาจึงมีการจำแนกประโยชน์ไว้อีกแนวหนึ่ง โดยแบ่งเป็น ๓ อย่าง เช่นกัน คือ ประโยชน์ตน ประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย

ดังนั้นเป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทในประเด็นที่ว่า เพื่อบุคคลให้ชาวโลกให้ได้รับประโยชน์ จึงครอบคลุมประโยชน์ในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทข้างต้นทั้งหมด เพราะว่าเมื่อบุคคลแสวงหาประโยชน์ไปตามลำดับขั้น คือ ประโยชน์ปัจจุบัน ประโยชน์เบื้องหน้าจนกระทั่งบรรลุประโยชน์สูงสุดแล้ว การกระทำของเขาย่อมสามารถสร้างประโยชน์อีก ๓ อย่างไปพร้อมๆ กันด้วย คือ ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น และประโยชน์ทั้งสองฝ่าย จึงทำให้สามารถสร้างประโยชน์สูงสุดให้แก่สังคมได้

๒. เพื่อความสงบสุขของสังคม

ความสุขเป็นสิ่งที่พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากการที่จุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาหรือนิพพานนั้นเป็นบรมสุขคือ สุขสูงสุด ดังปรากฏในมคฺคณฺทียสูตรว่า “นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๑๒๓} และจุดหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่เป็นบรมสุขนั้น ก็พึงบรรลุได้ด้วยความสุข หรือด้วยข้อปฏิบัติที่มีความสุข มิใช่บรรลุด้วยความทุกข์หรือด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นทุกข์ เนื่องจากพระพุทธศาสนายอมรับความสุขตามที่เป็นจริงสอนให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุความสุข^{๑๒๔} จึงมีการแสดงความสุขไว้อย่างละเอียดแตกต่างกันเป็นขั้นเป็นระดับปรากฏอยู่หลายแห่งในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เช่น ในสุขวรรค มีการแสดงความสุขเป็นคู่ไว้ ๑๓ คู่^{๑๒๕} ในพหุเวทนิยสูตรแสดงความสุขเป็นขั้นไว้ ๑๐ ขั้น โดยจัดตามสุขคือ ความสุขที่เกิดขึ้นโดยอาศัยกามคุณ ๕ ไว้เป็นความสุขขั้นแรก ตามมาด้วยฉานสุข คือความสุขเนื่องด้วยฉานหรือความสุขเนื่องด้วยสมาบัติ ๘ ซึ่งประกอบด้วย ความสุขในรูปฉานหรือความสุขเนื่องด้วยรูปฉาน ๔ ขั้น ความสุขในอรูปฉาน หรือความสุขเนื่องด้วยอรูปฉาน ๔ ขั้น และนิโรธสมาปัตติสุข คือ ความสุขเนื่องด้วยนิโรธสมาบัติ เป็นขั้นสุดท้าย^{๑๒๖} เป็นต้น

ความสุขซึ่งเป็นขั้นเป็นระดับข้างต้นนี้ เป็นความสุขที่ดีกว่าประณตลักซึ่งยิ่งกว่ากันขึ้นไปตามลำดับขั้นเพราะว่าความสุขขั้นต้นๆ มีส่วนเสียหรือแง่ที่เป็นทุกข์แทรกอยู่ด้วยมากพระพุทธศาสนาจึงสอนให้มองความสุขเหล่านี้ตามความเป็นจริง ทั้งด้านที่เป็นสุขและด้านที่มีทุกข์เข้ามาปน คือ มองทั้งส่วนดีและส่วนเสีย หรือทั้งแง่ที่เป็นคุณและแง่ที่เป็นโทษนอกจากนั้นยังสอนให้รู้จักภาวะเป็นอิสระที่ดีกว่า ซึ่งไม่ขึ้นต่อส่วนดีส่วนเสียนั้นด้วยเพราะว่าเมื่อเห็นโทษของความสุขที่หยาบ ก็จะเกิดความเบื่อหน่ายคลายความยึดติด โน้มใจไปหาความสุขที่ประณีตยิ่งกว่า สามารถละความสุขที่หยาบกว่าได้

^{๑๒๓} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕-๒๑๗/๒๕๔-๒๕๖.

^{๑๒๔} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า๕๒๙-๕๓๐.

^{๑๒๕} อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๖๕-๗๗/๑๐๒-๑๐๕,

^{๑๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๙๐/๙๒-๙๔, ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๒๖๗/๒๙๖-๒๙๘.

จนกระทั่งจิตหลุดพ้นเด็ดขาด ไม่วกกลับมาหาความสุขที่หยาบอีกต่อไปคงเสวยแต่ความสุขที่ประณีตสำหรับจิตที่เป็นอิสระอย่างเดียว^{๑๒๗}

จากรายละเอียดของความสุขที่นำเสนอไปข้างต้น แสดงให้เห็นว่าความสุขที่ปัจเจกบุคคลพึงได้รับจากการปฏิบัติตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท เป็นความสุขที่ทำให้เกิดความสงบสุขของสังคมไปพร้อมๆ กันด้วย เพราะว่าพระพุทธศาสนาสอนให้เห็นโทษของความสุขที่หยาบ เพื่อที่จะได้เกิดความเบื่อหน่ายคลายความยึดติด และโน้มใจไปหาความสุขที่ประณีตยิ่งกว่า ดังนั้นการที่บุคคลได้รับความสุขที่ประณีตสำหรับจิตที่เป็นอิสระอย่างเดียวในพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ นิพพาน จึงสามารถทำให้สังคมมีความสงบสุข ดังจะเห็นตัวอย่างได้จากพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นผู้ที่มีจิตหลุดพ้นเด็ดขาด ไม่มีกิจส่วนตัวที่จะต้องกระทำอีก การกระทำต่างๆ ของท่านจึงเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง ทำให้สามารถสร้างความสงบสุขให้แก่สังคมได้เป็นอย่างมาก

สรุปได้ว่า เป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การทำให้มนุษย์ได้รับประโยชน์และความสุขไปตามลำดับ จากขั้นที่หยาบไปสู่ขั้นที่ละเอียดยิ่งขึ้น จนกระทั่งบรรลุประโยชน์และความสุขสูงสุด คือ นิพพาน

๒.๒.๘ หลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

หลังจากทราบเป้าหมายการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทไปแล้ว การที่จะทำให้เป้าหมายดังกล่าวบรรลุผลสำเร็จตามที่ต้องการได้ ก็ต้องทราบหลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นลำดับถัดไป เพราะว่าหลักการพัฒนาสังคม คือ แนวปฏิบัติที่จะต้องยึดถือในการดำเนินการพัฒนาสังคมให้ไปสู่เป้าหมายที่วางไว้^{๑๒๘} ซึ่งหลักการพัฒนาสังคมดังกล่าว สามารถทราบได้จากพระดำรัสในคราวส่งสาวกออกไปประกาศพระศาสนาครั้งแรกเช่นกัน เพราะว่าเมื่อพระพุทธองค์ทรงแสดงเป้าหมายไว้ ก็จะต้องทรงแสดงหลักการปฏิบัติไปสู่เป้าหมายนั้นไว้ด้วย มิฉะนั้นการพัฒนาสังคมของพระองค์ก็คงไม่ประสบผลสำเร็จ จนกระทั่งปรากฏเป็นหลักฐานทางวิชาการมาถึงยุคปัจจุบัน และเมื่อนำพระดำรัสดังกล่าวมาพิจารณา ทำให้สามารถทราบหลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทว่า ต้องเริ่มจากการพัฒนาตนเองเป็นอันดับแรก ดังพระดำรัสว่า “ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้ว จากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์”^{๑๒๙} ซึ่งหมายความว่า พระองค์และภิกษุทั้งหลายนั้นได้ผ่านการพัฒนาตนเองมาแล้วทั้งสิ้น จากนั้นจึงตรัสถึงเป้าหมายการ

^{๑๒๗} พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, หน้า ๕๓๑-๕๓๒.

^{๑๒๘} สัญญา สัญญาวิวัฒน์, ทฤษฎีและกลยุทธ์การพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๑.

^{๑๒๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

พัฒนาสังคม ดังข้อมูลที่ได้นำเสนอไปแล้ว และตรัสให้นำหลักธรรมซึ่งใช้พัฒนาตนเองจนประสบผลสำเร็จแล้วนั้นไปเผยแผ่พัฒนาสังคมต่อไป ดังพระดำรัสว่า “จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน”^{๑๓๐}

ดังนั้นหลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงได้แก่ การทำให้มนุษย์รู้จักพัฒนาตนเองด้วยหลักธรรม และนำหลักธรรมไปเผยแผ่เพื่อพัฒนาสังคมต่อไป

อนึ่งเพื่อให้เข้าใจหลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงนำหลักการดังกล่าวมาขยายความเพิ่มเติมไว้ ดังนี้

๑ หลักการพัฒนาตนเอง

เนื่องจากในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท มนุษย์เป็นสัตว์ที่สามารถฝึกฝนพัฒนาได้ ดังปรากฏในคำกล่าวสรรเสริญคุณของพระพุทธเจ้าว่า “เป็นสารถิฝึกผู้ที่ควรฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม”^{๑๓๑} ซึ่งการฝึกในที่นี้หมายถึงการให้คำแนะนำที่ถูกต้องเหมาะสมกับอุปนิสัยของแต่ละบุคคลเท่านั้น เพราะในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท บุคคลจะต้องเป็นผู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง ผู้อื่นสามารถทำได้เพียงชี้แนะเท่านั้นดังพุทธพจน์ว่า “เธอทั้งหลายควรทำความเพียรเองเถิด ตถาคตเป็นเพียงผู้ชี้บอกเท่านั้น”^{๑๓๒} และบุคคลควรฝึกฝนพัฒนาตนเองก่อนที่จะไปอบรมสั่งสอนหรือพัฒนาคนอื่นดังพุทธพจน์ว่า “บัณฑิตพึงตั้งตนไว้ในคุณธรรมที่เหมาะสมก่อนแล้วสอนคนอื่นในภายหลังจึงจะไม่หมอง”^{๑๓๓} เนื่องจากการฝึกฝนพัฒนาตนเองเป็นสิ่งที่ทำได้ยากดังพุทธพจน์ว่า “บุคคลสอนผู้อื่นอย่างไร ก็พึงทำตนอย่างนั้น ผู้ฝึกตนดีแล้ว จึงควรฝึก (ผู้อื่น) เพราะตนนั้นแลฝึกได้ยากยิ่ง”^{๑๓๔} พระพุทธศาสนาเถรวาทจึงยกย่องผู้ฝึกฝนพัฒนาตนเองดังพุทธพจน์ว่า “ผู้ฝึกตนได้แล้ว เป็นผู้ประเสริฐที่สุด”^{๑๓๕} เพราะไม่มีใครที่จะเป็นที่พึ่งแก่บุคคล ได้ดีเท่าตนเอง ดังนั้นเมื่อบุคคลฝึกฝนพัฒนาตนเองได้ดีแล้ว ก็ย่อมจะทำให้เกิดที่พึ่งที่ดีที่สุดขึ้นได้ ดังพุทธพจน์ว่า “ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้ เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”^{๑๓๖}

อย่างไรก็ตามการพัฒนาตนเองในที่นี้ จะต้องเป็นการพัฒนาตนเองซึ่งตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ เพราะถ้าบุคคลใดในตั้งอยู่ในมิจฉาทิฐิ และยังเป็นคนที่เก่งกาจ มีปัญญา มีความสามารถมากเท่าใด

^{๑๓๐} วิ. ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๓๑} ม. มุ. (ไทย) ๑๒/๔๑๑/๔๔๖, อง.ปณจก. (ไทย) ๒๒/๒/๓.

^{๑๓๒} ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๖/๑๑๗.

^{๑๓๓} ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๘/๘๑.

^{๑๓๔} ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๕๙/๘๒.

^{๑๓๕} ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๑๓๖} ขุ. ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

ก็ยังเป็นอันตรายต่อสังคมมากเท่านั้น เนื่องจากจะทำให้เกิดทัศนคติและค่านิยมที่ผิดขึ้นในสังคม ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เกื้อกูลแก่คนหม่มมากเพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหม่มมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย บุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือ บุคคลผู้เป็นมิจฉาทิฐิ มีความเห็นวิปริต บุคคลนั้นทำให้คนหม่มมากออกจากสัทธรรม ให้ตั้งอยู่ในอสังกรรมบุคคลผู้เป็นเอกนี้แล เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เกื้อกูลแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่สุขแก่คนหม่มมาก เพื่อไม่ใช่ประโยชน์แก่คนหม่มมาก เพื่อไม่เกื้อกูล เพื่อทุกข์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๓๗}

การพัฒนาตนเองในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงหมายถึง การพัฒนาตนเองให้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิไปตามลำดับขั้น^{๑๓๘} จนกระทั่งบรรลุประโยชน์และความสุขสูงสุด คือ นิพพาน ซึ่งผลลัพธ์จากการกระทำดังกล่าว นอกจากจะก่อให้เกิดประโยชน์ต่อบุคคลนั้นโดยตรงแล้ว ยังทำให้เกิดการพัฒนาส่วนรวม คือ สังคมด้วย เพราะว่าการที่บุคคลใดตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิ การพัฒนาตนเองของเขา ก็เท่ากับการพัฒนาผู้อื่น คือ สังคมด้วย เพราะการพัฒนาหรือรักษาตนเองในทัศนะของพระพุทธศาสนา คือ การศึกษาพัฒนาคุณธรรมให้มีขึ้นในตนเอง ดังพุทธพจน์ในเสกขสูตรว่า

“บุคคลเมื่อรักษาดน ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เมื่อรักษาผู้อื่น ก็ชื่อว่ารักษาดน บุคคลเมื่อรักษาดน ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เป็นอย่างไร คือบุคคลเมื่อรักษาดนด้วยการปฏิบัติ ด้วยการเจริญด้วยการทำให้มาก ชื่อว่ารักษาผู้อื่น บุคคลเมื่อรักษาดน ชื่อว่ารักษาผู้อื่น เป็นอย่างนี้แลบุคคลเมื่อรักษาผู้อื่นชื่อว่ารักษาดน เป็นอย่างไร คือบุคคลเมื่อรักษาผู้อื่นด้วยความอดทนด้วยความไม่เบียดเบียนด้วยจิตเมตตา ด้วยความเอ็นดู ชื่อว่ารักษาดน บุคคลเมื่อรักษาผู้อื่น ชื่อว่ารักษาดน เป็นอย่างนี้แล”^{๑๓๙}

ดังนั้นเมื่อบุคคลมีการพัฒนาคุณธรรมของตนเองให้เจริญองงามขึ้น ก็เท่ากับเป็นการพัฒนาผู้อื่น คือ สังคมด้วย ดังพุทธพจน์ว่า

“บุคคลผู้เป็นเอก เมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหม่มมาก เพื่อสุขแก่คนหม่มมากเพื่อประโยชน์แก่คนหม่มมาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายบุคคลผู้เป็นเอกคือใคร คือบุคคลผู้เป็นสัมมาทิฐิ มีความเห็นไม่วิปริต บุคคลนั้นทำให้คนหม่มมากออกจากอสังกรรม (อกุศลกรรมบถ ๑๐) ให้ตั้งอยู่ในสัทธรรม (กุศลกรรมบถ ๑๐) บุคคลผู้เป็นเอก

^{๑๓๗} อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๘/๔๐.

^{๑๓๘} โดยทั่วไปสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) ในพระพุทธศาสนา สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ระดับ คือ โลกียสัมมาทิฐิ และโลกุตระสัมมาทิฐิ ดูรายละเอียดใน ม.อ. (ไทย) ๑๔/๑๓๖/๑๗๖.

^{๑๓๙} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๘๕/๒๔๒.

นี้แลเมื่อเกิดขึ้นในโลก ย่อมเกิดขึ้นเพื่อเกื้อกูลแก่คนหมู่มาก เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย”^{๑๔๐}

จากข้อมูลซึ่งนำเสนอไปข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาตนเองในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การพัฒนาตนเองให้ตั้งอยู่ในสัมมาทิฐิปฏิบัติตามลำดับขั้นจนกระทั่งบรรลุประโยชน์และความสุขสูงสุด คือ นิพพาน ซึ่งเป็นการพัฒนาตนเองที่ทำให้เกิดการพัฒนาสังคมไปพร้อมๆ กัน เพราะเมื่อบุคคลพัฒนาคุณธรรมของตนเองให้องงามขึ้นย่อมจะทำให้เกิดประโยชน์แก่คนหมู่มาก คือ สังคมเป็นอย่างยิ่ง

๒. หลักธรรมเพื่อพัฒนาสังคม

หลังจากบุคคลพัฒนาตนเองจนบรรลุประโยชน์และความสุขสูงสุดแล้ว ลำดับต่อไปของหลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท คือ การนำหลักธรรมซึ่งบุคคลได้ใช้พัฒนาตนเองจนประสบผลสำเร็จแล้วนั้น ไปเผยแผ่เพื่อพัฒนาสังคมต่อไปเพราะว่าผลจากการพัฒนาตนเองตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท แม้ว่าจะสามารถทำให้เกิดประโยชน์และความสุขในสังคม แต่ก็ทำให้เกิดประโยชน์และความสุขได้เพียงระดับหนึ่งเท่านั้น เพราะในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท บุคคลจะต้องเป็นผู้ฝึกฝนพัฒนาตนเองไม่สามารถให้คนอื่นมาทำแทนได้ดังพุทธพจน์ว่า “ตนทำบาปกรรมเอง ก็เศร้าหมองเอง ตนไม่ทำบาปกรรมเอง ก็บริสุทธิ์เอง ความบริสุทธิ์ และไม่บริสุทธิ์เป็นของเฉพาะตน คนอื่นจะทำคนอื่นให้บริสุทธิ์ไม่ได้”^{๑๔๑}

ประโยชน์และความสุขที่เกิดจากการพัฒนาตนเองของบุคคลอื่น จึงเป็นประโยชน์และความสุขเพียงระดับหนึ่งเท่านั้น ยังไม่ใช่ประโยชน์และความสุขในขั้นสูงสุดที่บุคคลจะพึงแสวงหาได้จากการเกิดเป็นมนุษย์ กล่าวคือ ยังไม่ก่อให้เกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลอย่างสมบูรณ์ ดังนั้นหลังจากพัฒนาตนเองแล้วจึงต้องนำหลักธรรมซึ่งผ่านการพิสูจน์ด้วยการปฏิบัติจนประสบผลสำเร็จด้วยตนเองนั้น ไปเผยแผ่เพื่อให้คนอื่นนำไปเป็นหลักปฏิบัติ ซึ่งเท่ากับการพัฒนาสังคมต่อไป

อย่างไรก็ตามแม้ว่าพระพุทธศาสนาจะมีหลักธรรมคำสอนเป็นจำนวนมาก แต่กุศลธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาทั้งหมดสามารถสรุปรวมลงได้ในอริยสัจ ๔ ดังปรากฏในมหาหัตถิปโทปมสูตรว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายผู้เที่ยวไปบนแผ่นดิน รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดรวมลงในรอยเท้าช้าง รอยเท้าช้างชาวโลกกล่าวว่า “เป็นยอดของรอยเท้าเหล่านั้น เพราะรอยเท้าช้างเป็นรอยเท้าขนาดใหญ่” แม้ฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็ฉันนั้นเหมือนกัน

^{๑๔๐} อก.เอกก. (ไทย) ๒๐/๓๐๘/๔๐.

^{๑๔๑} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๖/๘๔.

นับเข้าในอริยสัจ ๔”^{๑๔๒} คือ ความจริงอันประเสริฐ ความจริงของพระอริยะ ความจริงที่ทำให้ผู้เข้าถึงกลายเป็นอริยะ^{๑๔๓} มี ๔ ประการ ดังนี้^{๑๔๔}

(๑) ทุกขอริยสัจ คือ ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก สภาพที่บีบคั้น ชัดแย้งบกพร่อง ขาดแก่นสารและความเที่ยงแท้ ไม่ให้ความพึงพอใจแท้จริง ได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย ความประสบกับสิ่งอันไม่เป็นที่รัก ความพลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก ความไม่ได้สิ่งที่ปรารถนา โดยย่อว่า อุปาทานชั้น ๕ เป็นทุกข์

(๒) ทุกขสมุทัยอริยสัจ คือ เหตุเกิดแห่งทุกข์ สาเหตุให้ทุกข์เกิด ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา

(๓) ทุกขนิโรธอริยสัจ คือ ความดับทุกข์ ได้แก่ ภาวะที่ตัณหาดับสิ้นไป ภาวะที่เข้าถึงเมื่อกำจัดอวิชชาสำรอกตัณหาสิ้นแล้ว ความปล่อยวางไม่ติดข้อง หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่ง เป็นอิสระ คือ นิพพาน

(๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทาอริยสัจ คือ ปฏิปทาที่นำไปสู่ความดับแห่งทุกข์ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า มัชฌิมาปฏิปทาแปลว่า ทางสายกลาง ประกอบด้วยสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะสัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ

ดังนั้นหลักธรรมที่ใช้พัฒนาตนเองและสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาทจึง ได้แก่ อริยสัจ ๔ เพราะว่าอริยสัจ ๔ คือ กุศลธรรมซึ่งเป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนาทั้งหมดที่สามารถทำให้ผู้เข้าถึงได้รับประโยชน์และความสุขสูงสุด คือนิพพาน กลายเป็นอริยบุคคล

๒.๒.๙ ข้อควรคำนึงในการพัฒนาสังคม

การพัฒนาสังคมเป็นการช่วยเหลือบุคคล ครอบครัวและชุมชน โดยมุ่งให้ความช่วยเหลือเพื่อไม่ให้เกิดปัญหาในสังคม เป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน โดยการให้การสงเคราะห์ และการจัดระบบชุมชน รวมถึงการแก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนในลักษณะของการพัฒนาระบบสังคมให้คนในชุมชนมีความเท่าเทียมกัน ใช้ความรู้ในสาขาวิชาต่างๆ มาพัฒนาสังคมก่อนการพัฒนาควรหาข้อเท็จจริงเพื่อพัฒนาได้ตรงความต้องการของสังคม การพัฒนาสังคมมีข้อควรคำนึงถึง ดังนี้^{๑๔๕}

๑. การเชื่อว่าทุกสิ่งที่เป็นอยู่ รวมทั้งระเบียบกฎหมาย แบบอย่างประเพณีของสังคมไม่มีอะไรดีพร้อมย่อมต้องปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้นและพึงกระทำ

^{๑๔๒} ม. มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๐/๓๒๙.

^{๑๔๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๕๕.

^{๑๔๔} อภิ. วิ. (ไทย) ๓๕/๑๙๐-๒๐๕/๑๖๓-๑๗๓.

^{๑๔๕} พัทยา สายหู, กลไกของสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๑.

๒. การกระทำให้ระเบียบสังคมดีขึ้นคือการทำให้เกิดประโยชน์สุขแก่สมาชิกของสังคมอย่างทั่วถึงและยุติธรรมที่สุด

๓. การเปลี่ยนแปลงจะต้องทำ ด้วยวิธีการที่นุ่มนวล ไม่ใช้ความรุนแรง

๒.๒.๑๐ การวิเคราะห์ทิศทางและรูปแบบการพัฒนาสังคมของประเทศไทย

การพัฒนามีแนวคิดที่สำคัญ ๕ อย่าง กล่าวคือ การพัฒนาเศรษฐกิจ และสวัสดิการทางสังคม การพัฒนาคุณภาพชีวิตและสิ่งแวดล้อม การผสมผสานระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สวัสดิการคุณภาพชีวิต และสิ่งแวดล้อม การพัฒนาการมีส่วนร่วมของประชาชน และการพัฒนาความเสมอภาคและความยุติธรรมในสังคม ทิศทางการพัฒนาสังคมจะต้องมุ่งไปสู่เป้าหมาย คือ ปังเจกบุคคลสงบสุข ครอบคลุมอบอุ่น ชุมชนเข้มแข็ง สังคมยั่งยืน การจะบรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าวจะต้องมีทิศทางการพัฒนาสังคม ดังนี้^{๑๔๖}

๑. การพัฒนาจิตสำนึกและการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมเป็นความจำเป็นอันเร่งด่วนเท่าที่วิเคราะห์โดยภาพรวมสังคมไทยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาด้านนี้น้อยมาก จึงจำเป็นต้องถือเป็นนโยบายเร่งด่วน และกระตุ้นให้สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา สื่อมวลชน การเมืองการปกครองและสถาบันการศึกษารับผิดชอบเรื่องนี้ให้มากขึ้น

๒. ทิศทางการพัฒนาควรมุ่งไปเพื่อตอบสนองความต้องการที่จำเป็นอย่างแท้จริงของประชาชนในแต่ละพื้นที่อย่างเป็นธรรมและเท่าเทียมกัน และจะต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนของประชาชนในทุกระดับ

๓. มุ่งเน้นการพัฒนามนุษย์ในฐานะเป็นทรัพยากรขององค์กรและของประเทศชาติโดยการให้ความรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม และการให้การศึกษาโดยมีศูนย์การเรียนรู้ในชุมชนเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง ประชาชนในชุมชนที่มีการพัฒนาจะมีศูนย์การเรียนรู้และฐานข้อมูลของชุมชนอย่างน้อยทุกคนในชุมชนจะได้รับรู้ถึงสภาพความเป็นจริงเกี่ยวกับชีวิต สังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน

๔. ทิศทางการพัฒนาจะต้องมุ่งไปเพื่อให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ โดยยึดหลักการเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีวิต ภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรการพัฒนาต่างๆ ควรสนับสนุนให้ประชาชนคิดเอง ทำเอง แก้ปัญหาเอง และรับผิดชอบต่อทุกมิติของการดำรงชีวิต การให้ประชาชนพึ่งตนเองได้จะส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็ง และครอบคลุมอบอุ่น ปราศจากภาวะหนี้สิน

๕. การเร่งฟื้นฟูคุณค่าความสัมพันธ์แบบปฐมภูมิ ซึ่งตั้งอยู่บนพื้นฐานของความรักความเห็นอกเห็นใจกัน ความเอื้ออาทรกัน เป็นสิ่งที่ต้องทำควบคู่กับการฟื้นฟูประเพณี ความเชื่อ

^{๑๔๖} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๕.

ศาสนาและวัฒนธรรมชุมชนอันดีงามซึ่งเป็นแกนกลางสำคัญในการยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชนให้เป็นเพียงหนึ่งใจเดียวกัน

๖. นอกจากนี้จะต้องกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์ พัฒนา และส่งเสริมความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติในชุมชน เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติมีความอุดมสมบูรณ์เป็นที่พึ่งและเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวทางการพัฒนาสังคมเพื่อนำไปสู่เป้าหมายและทิศทางการพัฒนาสังคมไทยควรประกอบด้วย ๑) การปรับปรุงประสิทธิภาพกลไกการพัฒนาของรัฐและองค์กรการพัฒนาต่างๆ โดยจะต้องมีการจัดระบบใหม่ให้มีการประสานและความร่วมมือกันมากขึ้น ๒) การพัฒนามุ่งสนับสนุนให้บุคคลรู้จักดำรงชีวิตอย่างพอเพียงพึ่งตนเองได้ ๓) จะต้องมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ให้ชัดเจนระหว่างหน่วยงานของรัฐและของเอกชน พร้อมกับนำศักยภาพและกำลังความสามารถของภาคเอกชนเข้าสู่การพัฒนาให้มากยิ่งขึ้น ๔) มุ่งพัฒนาอย่างยุติธรรมและปราศจากความลำเอียง ช่วยเหลือผู้ที่ด้อยโอกาสและอ่อนแอกว่าให้มีโอกาสเข้าถึงบริการต่างๆ ของรัฐและของเอกชนอย่างทั่วถึงการจะบรรลุถึงเป้าหมายของการพัฒนาต้องยึดกระบวนการพัฒนาแบบองค์รวมและแบบอื่นๆ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้นซึ่งรวมอยู่ในระบบการพัฒนาตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

รูปแบบการพัฒนาสังคมที่พบจากการศึกษามี ๓ รูปแบบ คือ ๑) การพัฒนาโดยองค์กรบริหารของรัฐ ๒) การพัฒนาตามแนวองค์กรชุมชน และองค์กรพัฒนาเอกชน ๓) การพัฒนาแบบผสมผสานระหว่าง ๒ รูปแบบ^{๑๔๗}

การพัฒนาโดยองค์กรบริหารของรัฐ โดยรัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายและวางแผนการพัฒนาและดำเนินผลการพัฒนาตามรูปแบบนี้ รัฐเป็นผู้ปฏิบัติ ประชาชนเป็นผู้รับผลจากการปฏิบัติของรัฐ โดยส่วนใหญ่การพัฒนาแบบนี้ดำเนินไปตามเศรษฐกิจกระแสหลัก คือ ทุนนิยม ซึ่งมุ่งเน้นการแข่งขันและลงทุนสูงหวังผลกำไรมาก และรัฐมีนโยบายส่งเสริมการพัฒนาโดยผ่านกลไกตลาดเสรี และเน้นการผลิตตามความต้องการของตลาด นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการพัฒนาระดับมหภาคมีจุดมุ่งหมายเพื่ออยู่ดี มีสุข ของประชาชนทั่วประเทศ และมุ่งเพื่อยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้สูงขึ้นตามมาตรฐานสากลและมาตรฐานของระบบทุนนิยม

การพัฒนาตามแนวองค์กรชุมชนและองค์กรพัฒนาเอกชนจะเน้นการพัฒนาตามความต้องการของประชาชนในชุมชน และยึดเอาการพัฒนาตามแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งเน้นการพึ่งตนเองระดับครอบครัว การโอบอ้อมช่วยเหลือกันระดับชุมชน และความเข้มแข็งของชุมชน องค์กรชุมชน ผู้นำชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน และประชาคม มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาแบบนี้ การพัฒนาแบบผสมผสาน เป็นการรวมเอาข้อดีของการพัฒนาทั้ง

^{๑๔๗} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๖.

สองแบบข้างต้นเข้าด้วยกัน และมีการเสริมต่อยอดซึ่งกันและกัน โดยไม่มีการปฏิเสธแบบใดแบบหนึ่ง การพัฒนาแบบผสมผสานจะพบในรูปแบบความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานของรัฐ และเอกชน และเป็นไปตามความต้องการของชุมชน

สรุปได้ว่า เมื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของบุคคลในชุมชนเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งสามรูปแบบ ได้พบว่า รูปแบบการพัฒนาโดยองค์กรบริหารของรัฐ จะมีค่าเฉลี่ยของการมีส่วนร่วมของประชาชนน้อยกว่าที่ปฏิบัติกันในรูปแบบการพัฒนาตามแนวองค์กรชุมชนและองค์กรการพัฒนาเอกชน และรูปแบบผสมผสาน เป็นที่น่าสังเกตว่า การพัฒนาตามแนวองค์กรชุมชนซึ่งยึดเอาปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นหลัก และแบบผสมผสานจะมีการบูรณาการพัฒนาระบบย่อยต่างๆ ดีกว่า และมีความสัมพันธ์กับสมาชิกของครอบครัว ชุมชน ข้าราชการ และกับธรรมชาติสิ่งแวดล้อมดีกว่ารูปแบบแรก

๒.๒.๑๑ ปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาสังคมไทย

จากแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาระบบสังคม สามารถสรุปไว้ในผังมโนทัศน์หรือกรอบแนวคิดการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์ โดยแนวคิดและทฤษฎีหลักที่นำมาเป็นกรอบของผังมโนทัศน์ คือ ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงสังคมทฤษฎีความทันสมัย ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียง ทฤษฎีความขัดแย้งของชุมชน ทฤษฎีการพัฒนาที่ยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารบ้านเมืองและสังคมที่ดี^{๑๔๘}

ซึ่งจากผังมโนทัศน์นี้เราสามารถกล่าวถึงปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาสังคมได้ดังต่อไปนี้

๑. บทบาทของสถาบันสังคม
๒. สื่อสารมวลชน
๓. การยอมรับวัฒนธรรมอื่น
๔. เศรษฐกิจทุนนิยมโลก
๕. ระบบการค้าเสรี
๖. อำนาจทหาร
๗. องค์กรเอกชนระหว่างประเทศ
๘. ทุนทางสังคม
๙. บทบาทองค์กรชุมชน
๑๐. นโยบายรัฐ

^{๑๔๘} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพพิญยานิสัย, ๒๕๔๙), หน้า ๗๑-๗๗.

๑. บทบาทสถาบันสังคม

สถาบันสังคม คือ องค์ประกอบที่รวมตัวกันก่อให้เกิดระบบสังคมที่มีความสัมพันธ์เชิงเครือข่าย โดยมีบทบาทหน้าที่ธรรมเนียมปฏิบัติ กฎเกณฑ์ และหน้าที่ สถาบันสังคมเกิดขึ้นมาปฏิบัติหน้าที่เพื่อสนองความต้องการที่สำคัญทางสังคม และสถาบันทางสังคมที่รับรู้ทั่วไป คือ ครอบครัว สถานศึกษา ศาสนา การเมือง การปกครอง และเศรษฐกิจสถาบันสังคมดังกล่าวล้วนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคม รายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันสังคมในการพัฒนาสังคมจักได้กล่าวถึงในระบบย่อยและบทบาทของระบบย่อยในการพัฒนาในตอนต่อไป

๒. สื่อสารมวลชน

สื่อสารมวลชน (Mass Media) คือองค์กรในสังคมองค์กรหนึ่งที่ทำหน้าที่ในการนำเสนอหรือเรื่องราวต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมผ่านช่องทางต่างๆ ไปสู่ผู้รับสาร ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไป ซึ่งสื่อสารมวลชนมีหลายประเภทโดยสามารถจำแนกสรุปได้ตามลักษณะของการส่งสาร เช่น เป็นสื่อทางอิเล็กทรอนิกส์ สื่อทางสิ่งตีพิมพ์และสื่อบุคคล เป็นต้นสื่อสารมวลชนทุกประเภทมีบทบาทสำคัญในการเสนอความรู้ หรือสาระทางวิชาการเสนอข่าวสารเกี่ยวกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในที่ต่างๆ ให้เป็นที่รับรู้ทั่วไป สร้างค่านิยมความชอบในวัฒนธรรมแบบต่างๆ และนำความบันเทิงมาสู่ประชาชนผู้รับสื่อ เป็นต้นบทบาทของสื่อสารมวลชนในปัจจุบันมีสูงมาก โดยเฉพาะในเรื่องการสร้างค่านิยมใหม่ๆ ขณะเดียวกันสื่อสารมวลชนก็ได้เป็นช่องทางในการนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการพัฒนาสังคมไปยังองค์กรที่รับผิดชอบต่อการพัฒนาสังคม การกำหนดนโยบายและการวางแผนพัฒนาสังคมของรัฐส่วนหนึ่งก็ดำเนินการไปตามการสะท้อนความคิดเห็นของประชาชนผ่านสื่อสารมวลชน

๓. การยอมรับวัฒนธรรมอื่น

การยอมรับวัฒนธรรมอื่น เป็นกระบวนการทางจิตใจของบุคคลซึ่งเริ่มต้นด้วยการเริ่มรับรู้หรือได้ยิวัฒนธรรมใหม่ และความเชื่อที่ว่าวัฒนธรรมใหม่หรือวัฒนธรรมอื่นนั้นน่าจะสนองประโยชน์ของบุคคลได้ดีกว่าวัฒนธรรมเดิม จึงตัดสินใจยอมรับไปปฏิบัติ แต่การยอมรับวัฒนธรรมใหม่หรือวัฒนธรรมอื่นของบุคคลนั้นมีลักษณะแตกต่างกันออกไป ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น ผู้ที่ทำการเผยแพร่ลักษณะของเทคโนโลยีการสื่อสารและลักษณะของผู้รับ และเป็นที่ยอมรับว่าวัฒนธรรมใหม่ หรือวัฒนธรรมอื่นที่แปลกแยกจากวัฒนธรรมไทยดั้งเดิมได้เผยแพร่เข้าสู่สังคมไทยอย่างรวดเร็วและส่งผลให้วัฒนธรรมเดิมของไทยมีความอ่อนแอไม่เข้มแข็ง การยอมรับวัฒนธรรมอื่นเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ผลักดันให้เกิดการพัฒนาตามแบบอย่างของวัฒนธรรมอื่นนั้น และวัฒนธรรมอื่นที่มีอิทธิพลมากในสังคมไทยขณะนี้คือวัฒนธรรมแบบอเมริกาและแบบยุโรปตะวันตก ด้วยเหตุนี้การพัฒนาในรูปแบบความทันสมัยก็ดีหรือแบบอุตสาหกรรมก็ดี ล้วนแต่ได้รับแรงกระตุ้นจากวัฒนธรรมและค่านิยมที่แพร่มาจากอเมริกาและยุโรปตะวันตก

๔. เศรษฐกิจทุนนิยมโลก

ทุนนิยม เป็นรูปแบบเศรษฐกิจโลกที่มีกระแสทุนแรงครอบคลุมทั่วโลกขณะนี้และทุนนิยมนี้เป็นกระบวนการโลกาภิวัตน์ทางเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง (economic globalization) ซึ่งกำลังมีอิทธิพลเหนือรูปแบบเศรษฐกิจอย่างอื่นของโลก โดยหลักการทุนนิยมเป็นระบบเศรษฐกิจที่ให้อิสรภาพแก่ปัจเจกบุคคล ในการลงทุนดำเนินธุรกิจและเก็บเกี่ยวผลกำไรจากการประกอบธุรกิจนั้นๆ ระบบเศรษฐกิจแบบนี้ส่งเสริมให้เกิดการแข่งขัน และก่อให้เกิดการผลิตและการบริโภคอย่างขนานใหญ่เพื่อให้มีผลกำไรสูงสุดแก่ผู้ลงทุน

ประเทศไทยเป็นประเทศหนึ่งที่รับเอาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมเข้ามาเป็นกลไกการพัฒนาประเทศ รัฐบาลส่งเสริมปัจเจกบุคคลให้มีบทบาทมากขึ้นในการพัฒนาประเทศโดยเฉพาะทางด้านการประกอบธุรกิจ รัฐจึงได้ส่งเสริมให้เกิดระบบตลาดหลักทรัพย์ฯ เพื่อลงทุนสำหรับการประกอบกิจการของเอกชน และมีนโยบายให้ประชาชนเข้าถึงแหล่งเงินทุนที่จำเป็นต้องนำมาใช้ในการลงทุนประกอบอาชีพ และกิจการทางธุรกิจหลายอย่างรัฐเป็นผู้ดำเนินการ เช่น กิจการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐาน เป็นต้น รวมทั้งกิจการวิสาหกิจชุมชน และกิจกรรมการส่งเสริมชาวบ้านผลิตสินค้าในรูปแบบของหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ ล้วนแต่อยู่ในขอบข่ายของทุนนิยม เป็นต้น เพราะฉะนั้นการยอมรับเอารูปแบบเศรษฐกิจทุนนิยม ซึ่งเป็นปัจจัยที่นำไปสู่การพัฒนาสังคมอย่างหนึ่ง

๖. ระบบการค้าเสรี

ระบบการค้าเสรี (Free Trade) เป็นระบบการค้าที่ประเทศไทยกำลังดำเนินการใช้อยู่กับหลายประเทศในขณะนี้ การค้าเสรี คือ ระบบการค้าที่อนุญาตให้มีการนำเข้าหรือส่งออกซึ่งสินค้าจากประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่งโดยไม่มีการกีดกันทางการค้า เช่น การเก็บภาษีในอัตราสูงเกินไป เป็นต้น การตกลงระบบการค้าในรูปแบบของการค้าเสรีระหว่างประเทศนี้ เป็นไปตามเงื่อนไขที่แต่ละประเทศกระทำระหว่างกัน ซึ่งจะต้องเป็นที่ยอมรับกันได้ทั้งสองฝ่ายในระบบการค้านี้ประเทศต่างๆ จะต้องมีการแข่งขันกันพัฒนาระบบการผลิตซึ่งส่งผลให้มีการพัฒนาระบบสังคมทั้งระบบเพื่อส่งเสริมประสิทธิภาพการผลิต ระบบการค้าเสรีนี้ถือว่าเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งในการกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาระบบสังคม

๗. อำนาจทหาร

อำนาจทหาร (Military Power) มีความเด่นชัดมากในยุคที่ทหารมีบทบาทสูงทางการเมืองการปกครองของประเทศ ข้อนี้เห็นได้ชัดก็คือว่า แผนพัฒนาประเทศเกิดขึ้นครั้งแรกในยุคที่ทหารมีบทบาทสูงทางการเมืองการปกครอง (แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ พ.ศ.๒๕๐๔ - พ.ศ.๒๕๐๙) กล่าวคือ ในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีบทบาทของทหารในการพัฒนาประเทศครอบคลุมเกือบทุกมิติของการพัฒนา ไม่ว่าจะเป็นมิติทางสังคม เศรษฐกิจ

และวัฒนธรรม ยกเว้นการพัฒนาทางการเมืองการปกครอง แนวคิดการพัฒนาประเทศไปสู่ความทันสมัย (Modernization) ก็เกิดขึ้นครั้งแรกในสมัยที่ทหารมีอำนาจสูงสุดเช่นกัน

ปัจจุบันนี้แม้ว่าทหารจะมีบทบาทลดน้อยลงทางการเมืองการปกครอง แต่บทบาททางด้านการพัฒนาก็ยังคงมีอยู่โดยเฉพาะตามชายแดนที่มีความกันดารห่างไกลจากความเจริญ สมัยใหม่ทหารยังคงมีบทบาทสูงในการนำความเจริญความก้าวหน้าสู่ชุมชน

๘. องค์กรเอกชนระหว่างประเทศ

องค์กรเอกชนระหว่างประเทศ เป็นปัจจัยอีกข้อหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาสังคม เช่น ในการพัฒนาการศึกษาและวิทยาศาสตร์ องค์การสหประชาชาติ (UNESCO) เป็นองค์กรระหว่างประเทศที่มีส่วนสำคัญในการพัฒนาความรู้ ทางการศึกษาและทางวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ มีองค์กรระหว่างประเทศหลายองค์กรที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาสังคมไทย เช่น JICA อันเป็นองค์กรความช่วยเหลือระหว่างประเทศของญี่ปุ่น USIS องค์กรช่วยเหลือของประเทศสหรัฐอเมริกา รวมทั้งมูลนิธิของเอกชนที่มีชื่อเสียงระหว่างประเทศหลายมูลนิธิ เช่น มูลนิธิ Full bright เป็นต้น มูลนิธิดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณภาพชีวิตและประสิทธิภาพของประชาชนในรูปของการให้ทุนการศึกษา เป็นต้น การพัฒนาสิ่งแวดล้อมก็ได้รับแรงกระตุ้นจากองค์กรระหว่างประเทศ เช่น องค์กร Green Peace และองค์กรธุรกิจ ISO เป็นต้น

๙. ทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมตามนักคิดและนักปราชญ์ในสังคมไทย หมายถึง ระบบคุณค่าใหม่ของปัจเจกชนและชุมชน และหมายถึงลักษณะต่างๆ ทางสังคมที่ทำให้สังคมอยู่ร่วมกันได้อย่างสันติเป็นต้นว่า บรรทัดฐานทางสังคม ศีลธรรม ความเอื้ออาทร ความเป็นเครือญาติ สมบัติมีค่าในชุมชน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) ความสามัคคีร่วมมือร่วมใจกัน ความรักใคร่กลมเกลียวกันการรวมกลุ่มเป็นองค์กรชุมชน ประเพณีวัฒนธรรม ปราชญ์ชาวบ้าน และประเพณีวัฒนธรรมต่างๆ ทุนทางสังคมมีบทบาทสำคัญยิ่งต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่น บทบาทของทุนสังคมเป็นองค์กรชุมชน จะช่วยให้สังคมคำนึงถึงผลกระทบจากนโยบายสาธารณะที่มีต่อทุนทางสังคม เช่น การทำลายชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ ทุนทางสังคมช่วยในการลดความรุนแรงทางสังคม ช่วยในการพัฒนาการศึกษา การรักษาสุขภาพอนามัยและการบริการสาธารณสุขดีขึ้น

๑๐. บทบาทขององค์กรชุมชน

องค์กรชุมชน หมายถึง หมายถึง กลุ่มบุคคลในชุมชนที่รวมตัวกันเป็นองค์กรมีลักษณะสำคัญ ๒ ประการคือ

องค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม และองค์กรชุมชนเฉพาะวัตถุประสงค์องค์กรชุมชนเชิงวัฒนธรรม มีลักษณะเด่นคือ มีการรวมตัวกันเหนียวแน่น มีพลังในการแก้ปัญหาสูง มีการรวมตัวกันเมื่อเกิดปัญหาวิกฤติ เช่น กลุ่มคนที่จจะรวมตัวกันในหมู่บ้านเพื่อประท้วงหรือคัดค้านการตั้งโรงงานใน

ชุมชนซึ่งจะปล่อยน้ำเสียสู่ชุมชน การรวมตัวกันของกลุ่มชนในลักษณะดังกล่าวจะมีพลังในการแก้ปัญหาสูง

องค์กรชุมชนเฉพาะวัตถุประสงค์ มีลักษณะเด่น คือ มีโครงสร้างและวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนในการรวมตัวกัน มีการทำกิจกรรมของสมาชิกร่วมกันอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ตัวอย่างขององค์กรชุมชนเฉพาะวัตถุประสงค์ ได้แก่ องค์กรชาวบ้าน องค์กรธุรกิจชุมชน กลุ่มแม่บ้าน คณะกรรมการพัฒนาหมู่บ้าน กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรกรทางเลือกกลุ่มเลี้ยงวัว กลุ่มประมงพื้นบ้าน องค์กรชุมชนทั้งสองรูปแบบหากสามารถรวมตัวกันได้จะมีพลังในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งได้สูงมากและมีโอกาสประสบความสำเร็จสูงเช่นกัน องค์กรชุมชนที่เกิดขึ้นมาโดยธรรมชาติและโดยการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ องค์กรชุมชนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชน เพิ่มพลังทางสติปัญญาแก่ชุมชนและเพิ่มอำนาจในการต่อรองชุมชน

๑๑. นโยบายของรัฐ

กล่าวโดยบทบาทและหน้าที่รัฐ เป็นกลไกที่สำคัญที่สุดในการผลักดันให้สังคมมีการพัฒนาทุกด้าน ไม่ว่าจะเป็นการพัฒนาชุมชน พัฒนาเด็ก พัฒนาครอบครัว และพัฒนาเศรษฐกิจ ดังปรากฏในมาตรา ๗๑-๘๗ แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๔๐ ซึ่งบัญญัติให้รัฐส่งเสริมและพัฒนาความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์และพัฒนาความเจริญก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ การศึกษา การสังคมสงเคราะห์ และสวัสดิการสังคม การพัฒนาสาธารณสุขและศีลธรรมอันดีของสังคม เป็นต้น

นโยบายการพัฒนาของรัฐบาลชุดปัจจุบัน ก็ได้เน้นแนวทางการแก้ปัญหาความยากจน การพัฒนาคนและสังคมให้มีคุณภาพ การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ การพัฒนากฎหมายและส่งเสริมการบริหารจัดการการบ้านการเมืองที่ดี การส่งเสริมประชาธิปไตย และการพัฒนาระบบป้องกันประเทศตามแนวทางการเมือง เป็นต้น

โดยคำนึงถึงภารกิจและนโยบายดังกล่าว รัฐบาลจึงผลักดันให้เกิดกิจกรรมการพัฒนาอย่างกว้างขวาง เช่น การพัฒนาเศรษฐกิจ เป็นต้น และขณะเดียวกันก็ส่งเสริมบทบาทของเอกชนให้มีส่วนร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนาการศึกษาและพัฒนาอาชีพดังเช่นนโยบายของรัฐ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดปัจจัยหนึ่งที่น่าไปสู่การพัฒนาสังคม

๒.๒.๑๒ ระบบย่อยและบทบาทของระบบย่อยในการพัฒนาสังคม

จากการศึกษาโดยนักวิชาการทางสังคมวิทยาและนักวิชาการทางสังคมศาสตร์สาขาต่างๆ สามารถสรุปได้ ๕ ประเด็นของบทบาทของระบบย่อยในการพัฒนาสังคม มีดังนี้^{๑๔๙}

^{๑๔๙} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๙๖-๑๐๑.

๑. ระบบครอบครัว

วิเคราะห์ในเชิงโครงสร้างครอบครัว ประกอบด้วย สมาชิกที่เป็นพ่อแม่และบุตรเป็นเบื้องต้น เมื่อมีสมาชิกเพิ่มขึ้นมาครอบครัวจะกลายเป็นครอบครัวขยายมีสมาชิกมากขึ้น ซึ่งนอกจากพ่อแม่และบุตรแล้ว จะมีญาติพี่น้องคนอื่นๆ อาศัยอยู่ด้วยในครอบครัวเดียวกันกลายเป็นครอบครัวขยาย (Extended Family) แต่ถ้ามีสมาชิกที่เป็นเฉพาะพ่อ แม่ และลูกอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวขนาดเล็ก ซึ่งเรียกว่าครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) ในสังคมไทยพบว่ามีครอบครัวทั้งสองแบบข้างต้น ในสังคมเมืองส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวขนาดเล็กหรือครอบครัวเดี่ยว ส่วนในสังคมชนบทครอบครัวส่วนใหญ่จะเป็นครอบครัวขยาย และบทบาทของครอบครัวทั้งสองแบบนี้โดยพื้นฐานแล้วมีลักษณะคล้ายคลึงกันแต่อาจจะเปลี่ยนแปลงไปบ้างตามบริบทของสังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม โดยครอบครัวมีบทบาทในการพัฒนาสังคมมากที่สุดในการมีชีวิตอยู่รอดของสมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่รวมทั้งบทบาทด้านอื่นๆ อีกหลายอย่าง ซึ่งสามารถกล่าวได้ ดังต่อไปนี้

(๑) การฝึกอบรมให้รู้จักระเบียบกฎเกณฑ์ที่ดีของสังคม ครอบครัวทำหน้าที่ฝึกอบรมสมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่ให้รู้จักกฎเกณฑ์ที่ดีของสังคม (Socialization) และสามารถปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับระเบียบกฎเกณฑ์ที่สังคมมาใช้บังคับ ครอบครัวจึงมีหน้าที่ในการอบรมสมาชิกให้รู้จักบทบาทและปฏิบัติตามบทบาทนั้นๆ อย่างเหมาะสม เช่น บทบาทของพ่อแม่ บทบาทของลูก และที่สำคัญบทบาทของผู้ที่เป็นสามีและภรรยาจะพึงปฏิบัติต่อกันและกันอย่างเหมาะสมและรวมทั้งการพัฒนาความสัมพันธ์ที่ดีกับสมาชิกคนอื่นๆ ในสังคมอีกด้วย

(๒) การอบรมสั่งสอนให้สมาชิกที่เกิดขึ้นใหม่เป็นคนดี โดยการห้ามปรามไม่ให้ทำ ความชั่วและผิดจากศีลธรรมอันดีงาม พัฒนาให้มีความรู้ ทำแต่ความดี มีทักษะสามารถช่วยเหลือตัวเอง และประกอบอาชีพสุจริตเลี้ยงตนเองและคู่ครองของตนเองในอนาคตซึ่งเป็นการพัฒนาคุณธรรม จริยธรรมให้มีคุณสมบัติเป็นพลเมืองดีของสังคมอีกด้วย

(๓) การพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว ความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว (Family Solidarity) ทำให้ครอบครัวมีความมั่นคงและมีความสุข กระบวนการในการพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของครอบครัว ประกอบด้วย การเตรียมตัวของคู่สมรสให้มีความพร้อมก่อนจะมีครอบครัว การเรียนรู้ในบทบาทของสามีภรรยา การมีภาระงานที่มั่นคงและสุจริตเพื่อให้มีรายได้เลี้ยงดูสมาชิกในครอบครัวอย่างพอเพียง การอบรมพัฒนาคู่ครองให้มีความซื่อสัตย์ต่อกัน การรู้จักอดออมทรัพย์ที่หา มาได้และรู้จักใช้สอยอย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด การมีความโอบอ้อมอารีต่อกัน มีความกตัญญูรู้จักคุณของบุพการี และการมีความร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาต่างๆ การทำให้ครอบครัวมีความเป็นปึกแผ่นมั่นคงซึ่งเป็นการพัฒนาสังคมให้มีความเข้มแข็งและยั่งยืน และมีผลทำให้คุณภาพชีวิตของสมาชิกในครอบครัวมีความสูงส่งตามมาตรฐานชีวิตที่ดีและที่พึงปรารถนา

๒. ระบบการศึกษา

ระบบการศึกษา หมายถึง แบบแผนบรรทัดฐานเพื่อการศึกษาอบรมโดยเป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับระบบการเรียนการสอน การถ่ายทอดวัฒนธรรม ความรู้ความคิดต่างๆ การศึกษาเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสมาชิกให้เป็นไปตามที่สังคมต้องการ ถือเป็นกระบวนการพื้นฐานที่พบเห็นในทุกสังคมทั้งในชนบทและในเมืองและทุกระดับ ข้อแตกต่างจะอยู่ที่ระบบการเรียนการสอน ลักษณะผู้เรียน ผู้สอน ตำราที่สอน สื่อที่ใช้ในการสอน และวิธีการในการสอนในสังคมไทย ปัจจุบันรูปแบบการศึกษาจะมี ๓ อย่าง คือ การศึกษาอย่างเป็นทางการหรือการศึกษาในระบบ การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการหรือการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยระบบการศึกษามีบทบาทที่สำคัญมากในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของบุคคลดังจะกล่าวต่อไปนี้

(๑) มุ่งพัฒนาให้เกิดความรู้ (พุทธิศึกษา) ในเรื่องต่างๆ ที่บุคคลปรารถนาจะรู้เพื่อเป็นการพัฒนาโลกทัศน์เกี่ยวกับชีวิตให้กว้างไกลและสามารถรับรู้สภาพการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในโลกได้อย่างกว้างขวางอันเป็นการช่วยให้ชีวิตมีความหมายมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ การศึกษาช่วยให้บุคคลรู้จักสังคมที่ตนอยู่อาศัยและสังคมล้อมรอบว่ามีประวัติความเป็นมาอย่างไร มีวัฒนธรรมเป็นอย่างไร ดำรงอยู่ได้อย่างไร มีสภาพแวดล้อมทางกายภาพเป็นอย่างไร มีปัญหาเป็นอย่างไร เมื่อบุคคลมีความรู้ความเข้าใจในสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมแล้วจะสามารถปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมรอบชุมชนได้อย่างมีความสุขพอสมควรแก่สถานภาพ

(๒) มุ่งพัฒนาให้บุคคลรู้จักใช้ความรู้ในการรักษาสุขภาพอนามัยให้แข็งแรง (พลศึกษาและโภชนาการศึกษา) รู้จักหลีกเลี่ยงและงดเว้นพฤติกรรมที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของตนเองและของบุคคลอื่น การศึกษาช่วยให้บุคคลรู้จักวิธีการทำตนให้แข็งแรง เช่นการออกกำลังกาย และรู้จักเลือกรับประทานอาหารที่ถูกสุขลักษณะอนามัยและครบหมวดหมู่ของโภชนาการที่จำเป็นต่อการดำรงอยู่และการพัฒนาการเจริญเติบโตของชีวิต

(๓) มุ่งพัฒนาให้บุคคลใช้ความรู้ในการประกอบสัมมาอาชีพะ สามารถพึ่งตนเองและเลี้ยงดูผู้รับผิดชอบให้มีความสุขได้ (หัตถศึกษา) โดยไม่สร้างปัญหาและสร้างภาระให้แก่สังคม จุดมุ่งหมายของการศึกษาข้อนี้จะเห็นได้ในการจัดการศึกษาในและนอกระบบการศึกษาเช่น อาชีวศึกษา และการฝึกอบรมวิชาชีพพระยาสัน เป็นต้น แม้กระทั่งการศึกษาในระดับสูงเช่น อุดมศึกษาก็เป็นการศึกษาเพื่อมุ่งพัฒนาให้บุคคลมีวิชาชีพติดตัวสามารถใช้ความรู้ไปทำงานในหน่วยงานต่างๆ ได้อย่างมีความสุข

(๔) มุ่งพัฒนาให้บุคคลมีคุณธรรมและมีจริยธรรม (จริยศึกษา) ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคม ไม่ฝ่าฝืนขนบธรรมเนียม กฎระเบียบ และบรรทัดฐานทั้งหลายของสังคมซึ่งจะมีผลทำให้สังคมสงบสุขปราศจากการเบียดเบียน นอกจากนี้ การศึกษายังช่วยให้บุคคลมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อรู้จักควบคุมตนเอง รู้จักแยกพิจารณาว่าอะไรผิดอะไรถูก และมีวุฒิภาวะทางอารมณ์สูง การศึกษาที่

สมบูรณ์จะต้องประกอบด้วย การอบรม และปลูกฝังให้บุคคลมีจริยธรรมควบคู่ไปด้วยจึงจะทำให้ชีวิตบุคคลมีคุณภาพอย่างแท้จริงระบบการศึกษาเป็นระบบที่เชื่อมโยงกับระบบอื่นๆ ในสังคมอย่างใกล้ชิด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ มีทักษะสูงขึ้นและมีอุดมการณ์ในชีวิตที่สูงส่งดีงาม ซึ่งจะทำให้บุคคลพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่การทำงานในระบบอื่นๆ ได้อย่างเหมาะสม

๓. ระบบเศรษฐกิจ

ระบบเศรษฐกิจ เป็นระบบที่มีบทบาทสูงมากในสังคมปัจจุบัน และสังคมปัจจุบันจะให้ความสำคัญแก่ระบบเศรษฐกิจมากกว่าระบบสังคมอื่นๆ คนในสังคมปัจจุบันมีความเชื่อว่า หากระบบเศรษฐกิจได้รับการพัฒนาอย่างยั่งยืนดีแล้วระบบอื่นในสังคมจะปรับตัวอย่างมั่นคงตามไปด้วย แต่ความเชื่อดังกล่าวอาจจะเป็นจริงก็ได้ ในบางสังคมแม้ว่าระบบเศรษฐกิจได้รับการพัฒนาและเจริญรุ่งเรืองสูงแต่ก็เผชิญกับปัญหาอาชญากรรม ปัญหาคอร์รัปชัน บังหลวง ปัญหาการทุจริต ปัญหาสาธารณสุข และปัญหามลภาวะ ดังเช่นในสังคมเมืองขนาดใหญ่ทั้งในโลกตะวันตกและโลกตะวันออก โดยความหมายของระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่เกี่ยวข้องกับแบบแผนการดำเนินชีวิต การผลิต การบริโภค และการจำหน่ายสิ่งทีผลิตไปยังตลาดหรือผู้ที่ต้องการให้ได้รับการตอบสนองอย่างมีประสิทธิภาพและอย่างประหยัดที่สุด ระบบเศรษฐกิจยังเป็นระบบที่สัมพันธ์กับการจัดระเบียบทรัพยากรธรรมชาติ การจัดระเบียบวัฒนธรรมและแรงงานของมนุษย์เพื่อดำรงและส่งเสริมสวัสดิการทางวัตถุของมนุษย์ระบบเศรษฐกิจจึงได้รับการตีค่าในระดับสูง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่เน้นวัตถุนิยม สังคมใดที่ให้ความสำคัญแก่วัตถุเหนือกว่ามิติด้านอื่น สังคมนั้นจะหมกมุ่นอยู่กับการแสวงหาวัตถุ จะไม่ให้ความสำคัญแก่มิติด้านอื่นของชีวิต ในที่สุดสังคมนั้นจะตกเป็นทาสของวัตถุ สังคมที่ตกเป็นทาสของวัตถุจะวนวายเป็นการแข่งขันในการแสวงหาวัตถุอย่างไม่รู้จักเพียงพอ พระพุทธศาสนาเรียกสังคมแบบนี้ว่า สังคมแห่งความโลภ คือ สังคมที่ตกอยู่ภายใต้อำนาจกระแสวิเลส คือ ความโลภอันเป็นตัวผลักดันให้มนุษย์ไม่รู้จักพอ

ระบบเศรษฐกิจในสังคมปัจจุบันพิจารณาตามแบบแผนการผลิต การจำหน่ายและการบริโภคระบบเศรษฐกิจอาจจำแนกได้เป็น ๔ รูปแบบ

๓.๑ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม

๓.๒ ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยม

๓.๓ ระบบเศรษฐกิจรัฐสวัสดิการ

๓.๔ ระบบเศรษฐกิจพอเพียง

๓.๑ ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม เป็นระบบเศรษฐกิจแบบเสรี สมาชิกในสังคมมีกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนตัวอย่างชอบธรรมตามกฎหมายและมีเสรีภาพในการประกอบอาชีพตามความสนใจ ความถนัด และความรู้ความสามารถโดยจะต้องเป็นอาชีพสุจริต สมาชิกในสังคมต้องมีเสรีภาพในการเลือกบริโภคสินค้าและบริการตามรสนิยม ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมนี้เปิดโอกาสให้มีการแข่งขันกัน

การผลิตและการจำหน่ายไม่มีการผูกขาดการผลิตและการจำหน่ายรัฐบาลเข้ามาแทรกแซงน้อยมาก โดยรัฐเข้ามาควบคุมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและการกำหนดราคาอย่างเป็นธรรมแก่ผู้บริโภค บทบาทของระบบเศรษฐกิจทุนนิยม มี ๓ ประเด็น ดังนี้

๑) ส่งเสริมความเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งส่งเสริมการเพิ่มผลิตภัณฑมวลรวมทำให้มีรายได้เพิ่มขึ้น มีการจ้างงานเพิ่มขึ้น ทำให้เก็บภาษีได้มากขึ้นและสามารถนำเงินที่ได้จากการเก็บภาษีมาใช้ในการพัฒนาประเทศชาติได้อย่างทั่วถึง

๒) พัฒนาการมีงานทำและพัฒนาศักยภาพของคนทำงาน ระบบเศรษฐกิจทุนนิยมทำให้มีการลงทุนมากขึ้นและส่งเสริมการแข่งขันเพื่อให้ผู้ประกอบการมีผลกำไร และเพื่อให้เกิดผลกำไรจึงต้องมีการขยายงานซึ่งสามารถจ้างคนทำงานได้มากขึ้นและพัฒนาศักยภาพ ความรู้ความสามารถของคนงานในระดับสูงขึ้นมาอีกด้วย

๓) พัฒนาความสะดวกสบายในชีวิตประจำวัน เช่น การผลิตเทคโนโลยีสมัยใหม่ซึ่งช่วยอำนวยความสะดวกแก่ผู้คนมากยิ่งขึ้น เทคโนโลยี การคมนาคม การสื่อสาร และการบันเทิง นอกจากนี้ ยังมีการพัฒนาและเครื่องมือทางการแพทย์ทำให้สุขภาพอนามัยของคนได้รับการดูแลอย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ระบบทุนนิยมยังส่งเสริมให้มีการแข่งขันนำเสนอข่าวสารต่างๆ อย่างรวดเร็วและกว้างขวางเป็นการเปิดโลกทัศน์ของผู้คนให้ก้าวไกลและลึกซึ้งมากขึ้น ทำให้คนมีความรู้มีข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นไปในโลกต่างๆ ได้อย่างรวดเร็ว ถึงแม้ระบบทุนนิยมจะมีบทบาทในการพัฒนาที่ดีและเป็นประโยชน์แก่สังคมหลายอย่างก็ตาม แต่ก็ก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนแก่สังคมหลายประการ เช่น การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างค่านิยมในการทำลายวัตถุการส่งเสริมให้มีความโลภ เห็นแก่ตัว และขาดจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม ความเครียดทางจิตใจและปัญหาทางสุขภาพกาย ปัญหาดังกล่าวเป็นผลมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบไร้จริยธรรมทางธุรกิจ เศรษฐกิจทุนนิยมจัดเป็นกระแสโลกาภิวัตน์ที่มีอิทธิพลสูงมากในโลกยุคปัจจุบัน

๓.๒ ระบบเศรษฐกิจสังคมนิยม เป็นระบบเศรษฐกิจที่ไม่ให้เสรีภาพแก่ปัจเจกบุคคลในการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ รัฐจะเข้ามามีบทบาทในการควบคุมและกำหนดการผลิต การจำหน่ายจ่ายแจก และการบริโภค สมาชิกจะไม่มีกรรมสิทธิ์ในการครอบครองผลผลิตของตนที่หามาได้ทั้งหมด รัฐจะเข้ามามีจัดการผลผลิตต่างๆ บุคคลในสังคมจะต้องทำงานแต่จะได้รับผลตอบแทนตามความจำเป็นเท่านั้น

๓.๓ ระบบเศรษฐกิจรัฐสวัสดิการ เป็นระบบเศรษฐกิจผสมที่ดึงเอาส่วนที่ดีของระบบเศรษฐกิจทุนนิยมและระบบเศรษฐกิจสังคมนิยมมาผสมกันแล้วกลายเป็นระบบเศรษฐกิจแบบสวัสดิการสังคม ระบบเศรษฐกิจแบบนี้จะให้ความสำคัญแก่สวัสดิการด้านการศึกษาสาธารณสุข และดูแลผู้สูงอายุ เด็ก เยาวชน และสตรี รวมทั้งสวัสดิการแก่คนว่างงาน ดังที่ปฏิบัติกันในประเทศแถบ

สแกนดิเนเวียในยุโรปตะวันตก และประเทศไทยปัจจุบันก็รับเอารัฐสวัสดิการมาใช้เป็นนโยบายของประเทศ

๓.๔ ระบบเศรษฐกิจพอเพียง เป็นระบบเศรษฐกิจที่ริเริ่มตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชของไทย โดยเป็นระบบเศรษฐกิจที่มีรูปแบบการดำเนินการตามทฤษฎีใหม่ ที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงดำริขึ้น ระบบเศรษฐกิจพอเพียงมุ่งเน้นให้คนทำงานเพื่อเลี้ยงตัวเองและครอบครัวให้พอเพียงแก่การดำรงชีวิตปราศจากการเป็นหนี้สิน มีการอุ้มชูกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ดังที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชดำรัสไว้โดยมีการอัญเชิญกระแสพระราชดำรัสมาตีพิมพ์ในธนบัตรใบละหนึ่งพันบาทของไทยว่า “เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจแบบพอมีพอกิน แบบพอมีพอกินนั้น หมายความว่า อุ้มชูตัวเองได้ให้มีพอกินกับตัวเอง” ประเทศไทยปัจจุบันรับเอาระบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นนโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชนซึ่งจะมีส่วนช่วยให้ชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน ซึ่งระบบเศรษฐกิจพอเพียงเป็นระบบเศรษฐกิจที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็งและยั่งยืน จากการศึกษาได้พบว่า ชุมชนที่รับเอาเศรษฐกิจพอเพียงจะมีความเข้มแข็ง มีเสถียรภาพและมีวิกฤติน้อยกว่าชุมชนที่รับเอาเศรษฐกิจทุนนิยมรายละเอียดปรากฏในผลการวิจัยครั้งนี้ด้วย ดังปรากฏในหน้าถัดไปในที่นี้จะกล่าวถึง บทบาทระบบเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนาดังต่อไปนี้

๑) ส่งเสริมให้ประชาชนพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ต้องพึ่งพาการช่วยเหลือจากคนอื่นมากเกินไป

๒) พัฒนาความอบอุ่นอุ้มชูกันช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ซึ่งทำให้เกิดพลังความรักความสามัคคีและความเอื้ออาทรกัน และเป็นหลักสวัสดิการสังคม

๓) พัฒนาความสัมพันธ์ในเชิงกว้างหรือเชิงเครือข่ายกับสังคมภายนอกให้กว้างขวาง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันและช่วยเหลือซึ่งกันและกันอีกด้วยระบบเศรษฐกิจพอเพียงได้รับความสนใจจากนักวิชาการและนักปกครองจากทั่วโลก โดยปรากฏว่ามีคนจากเกือบทั่วโลกมาดูงานตามโครงการในพระราชดำริเป็นประจำขณะนี้

๒.๒.๑๓ ทิศทางการพัฒนาสังคม

ทิศทางการพัฒนาสังคมไทยที่ควรจะเป็นในอนาคตควรมุ่งเพื่อเป้าหมาย คือ การอยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืนของบุคคลรวมทั้งสัมพันธภาพอันอบอุ่นในครอบครัวและชุมชนที่เข้มแข็งอย่างยั่งยืนถาวร โดยมีตัวชี้วัด คือ สุขภาวะด้านต่างๆ ซึ่งนำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์ โดยคำนึงถึงเป้าหมายดังกล่าวทิศทางการพัฒนาสังคมไทย มีดังนี้^{๑๕๐}

^{๑๕๐} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๔-๑๒๕.

๑. การพัฒนาจิตสำนึกและการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม เป็นความจำเป็นอันรีบด่วน ซึ่งจะทำให้สังคมดำรงอยู่อย่างอยู่เย็นเป็นสุขทั้งในปัจจุบันและอนาคต บทบาทของสถาบันสังคมจะต้องเน้นการพัฒนาสมาชิกของสถาบันให้มีวินัยและมีจริยธรรม โดยรัฐจะต้องเป็นผู้นำร่องผ่านสื่อของรัฐอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมจะต้องกำหนดเป็นนโยบายโดยเร่งด่วน และกระตุ้นให้ครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันการศึกษา แสดงบทบาทในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมให้มากขึ้น ขณะเดียวกันสื่อสารมวลชนก็ควรมีส่วนร่วมรับผิดชอบในการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมเพื่อสังคมให้มากขึ้น กระบวนการในการพัฒนาจิตสำนึกจะต้องเริ่มต้นที่ผู้นำทางสังคม ซึ่งจะต้องมีวุฒิภาวะและเป็นตัวอย่างให้บุคคลในสังคมได้ถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างในทางที่ดี การจะบรรลุถึงเป้าหมายดังกล่าวได้ หน่วยงานที่รับผิดชอบทั้งภาครัฐและเอกชนจะต้องกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ร่วมกัน และมีแนวทางในการดำเนินการอย่างเป็นรูปธรรม

๒. การพัฒนาสังคมจะต้องดำเนินไปในทิศทางที่เป็นความต้องการของประชาชนในแต่ละพื้นที่ โดยที่ความต้องการนั้นอยู่บนพื้นฐานของผลประโยชน์สาธารณะ ซึ่งประชาชนทุกคนได้รับอย่างเป็นธรรมเท่าเทียมกัน สิ่งที่ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นต้องการย่อมไม่เหมือนกัน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องความต้องการความมั่นคงในอาชีพ ความต้องการสวัสดิการ ความต้องการแก้ไขปัญหา ความต้องการสาธารณสุขโลก ความต้องการเข้าถึงบริการจากรัฐ และความต้องการเกียรติยศและศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์ ดังนั้น การกำหนดทิศทางการพัฒนาควรคำนึงถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชนเป็นหลัก และควรให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการพัฒนา รวมทั้งกระบวนการหรือขั้นตอนการพัฒนาด้วย

๓. แนวทางการพัฒนาสังคมที่สำคัญอย่างหนึ่ง คือ การพัฒนามนุษย์ทั้งในฐานะเป็นทรัพยากรขององค์กรและทรัพยากรของประเทศ การพัฒนามนุษย์ให้มีความรู้หรือมีสติปัญญา รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคม รู้และเข้าใจสิทธิและหน้าที่ของตนเองตามกรอบรัฐธรรมนูญ และมีทักษะในการประกอบอาชีพ สามารถทำงานเลี้ยงตนเองและครอบครัวได้อย่างมีความสุขพอสมควร แก่อดัภาพ จัดเป็นภารกิจอันเร่งด่วน เพราะฉะนั้นทิศทางการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในอนาคตจึงอยู่ที่การให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยเฉพาะประชาชนในชนบทอย่างจริงจัง เพื่อประชาชนจะได้มีวิจรรณญาณการเลือกทางเดินของชีวิตได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม และไม่สร้างปัญหาแก่สังคมด้วย

๔. ในการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็ง จะต้องมุ่งไปในทิศทางที่จะให้ประชาชนพึ่งตนเอง โดยยึดเอาหลักการเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริเป็นฐานสำคัญของการดำรงชีวิต การให้ประชาชนพึ่งตนเองได้ ก็คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนคิดเอง ทำเองแก้ปัญหาเอง และรับผิดชอบต่อตนเองในทุกมิติที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิต หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนควรเป็นผู้สนับสนุนและสัมพันธภาพอันอบอุ่นในครอบครัว เป็นผลมาจากประชาชนมีความมั่นคงในชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม กล่าวคือ การดำรงชีวิตโดยการประกอบอาชีพการงานสุจริต มีรายได้พอเลี้ยงตนเองและ

ครอบครัว ปราศจากภาวะหนี้สิน และขณะเดียวกันสภาพทางสังคมก็ควรมีความมั่นคงและปลอดภัยจากภัยคุกคาม

๕. ทิศทางสำคัญอีกประการหนึ่งของการพัฒนาสังคม ก็คือ เติบโตขึ้นคุณค่าของสัมพันธภาพแบบปฐมภูมิในสังคมให้กลับคืนมา พัฒนาและฟื้นฟูประเพณี ศาสนา ความเชื่อและวัฒนธรรมที่ดีงามต่างๆ ในสังคมให้กลับคืนมา ประเพณี ศาสนา และวัฒนธรรมอันดีงามจัดเป็นทุนทางสังคมที่มีความสำคัญยิ่ง และเป็นองค์ประกอบสำคัญที่สุดที่จะทำให้ชุมชนเข้มแข็งการปล่อยให้ประเพณี และวัฒนธรรมแบบเมือง ซึ่งเป็นแบบตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลครอบงำเหนือประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนนั้นส่งผลให้ชุมชนอ่อนแอ และประสบปัญหาต่างๆ มากมายซึ่งมีส่วนในการทำลายความเข้มแข็งของประเทศชาติได้ในที่สุด

๖. การพัฒนาสังคมจำเป็นต้องอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ ดังนั้น จึงต้องมีทิศทางในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้มีความสมบูรณ์ สามารถนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตหรือนำผลผลิตตามธรรมชาติมาบริโภคในชีวิตประจำวันได้โดยไม่ขาดแคลนการปลูกป่า การขุดสระน้ำ การบำบัดน้ำเสีย และการปรับสภาพชายฝั่งทะเลให้มีความสมบูรณ์และสะอาดจึงต้องทำควบคู่กับการพัฒนาสังคม เท่าที่กล่าวมานี้ คือ ทิศทางในการพัฒนาสังคมที่สำคัญและเร่งด่วน บางอย่างอาจต้องใช้เวลาจึงจะสามารถเป็นประโยชน์ต่อมนุษย์ แต่ก็ต้องทำอย่างต่อเนื่อง เช่น การปลูกป่าไม้ เป็นต้น

๒.๒.๑๔ แนวโน้มของการพัฒนาสังคมในอนาคต

แนวโน้มของการพัฒนาสังคมในอนาคตจะเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่เป็นตัวกำหนด ซึ่งประกอบด้วย ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายใน ก็คือ ความต้องการของประชาชนและแนวนโยบายของรัฐ ส่วนปัจจัยภายนอก ได้แก่ การเปิดรับแนวคิดและแนวทางการพัฒนาจากภายนอก การไหลเข้าของกระแสเศรษฐกิจทุนนิยม การตกลงกับต่างประเทศในเรื่องเศรษฐกิจและสังคม และการบีบคั้นจากภัยก่อการร้ายระหว่างประเทศจากปัจจัยตัวกำหนดดังกล่าวมา เราอาจจะกล่าวถึงทิศทางและแนวโน้มของการพัฒนาสังคมในอนาคต ดังต่อไปนี้^{๑๕๑}

๑) การพัฒนาจะมีลักษณะเป็นบูรณาการ กล่าวคือ จะมีการกำหนดเป้าหมายการพัฒนาที่เป็นองค์รวม ซึ่งประกอบด้วยความมั่นคงของมนุษย์ ความอบอุ่นของครอบครัวและความเข้มแข็งของชุมชน กำหนดกระบวนการพัฒนาจากหลายมิติพร้อมๆ กัน เพื่อความสมบูรณ์สัมฤทธิ์ผลในการพัฒนา

๒) รัฐยังคงมีบทบาทที่สำคัญที่สุดในการพัฒนา โดยเป็นผู้ประสานงานหน่วยงานทั้งหลายที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมเข้าด้วยกัน และกำหนดนโยบายการพัฒนาดังนั้น ทิศทางการ

^{๑๕๑} กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทพเพ็ญวานิชย์, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

พัฒนาจึงเป็นไปตามนโยบายของรัฐ ทิศทางการพัฒนาตามนโยบายของรัฐ จะเป็นไปทั้งในการพัฒนาโครงสร้างองค์กรและกลไกการพัฒนา และเป็นไปในการส่งเสริมให้องค์กรพัฒนามีบทบาทเพิ่มมากขึ้น โดยการพัฒนานโยบายของรัฐนี้จะให้ความสำคัญแก่บทบาทภาคเอกชน ภาคประชาชน และองค์กรชุมชนมากขึ้น ในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาในขณะเดียวกัน รัฐจะปรับปรุงหรือปฏิรูปกลไกของรัฐ คือ ระบบราชการให้มีศักยภาพเพิ่มมากขึ้นเพื่อสามารถปฏิบัติงานราชการได้อย่างมีประสิทธิภาพ พร้อมทั้งส่งเสริมกลไกภาคเอกชน ประชาชนและองค์กรชุมชนให้มีศักยภาพ สามารถรองรับภารกิจการพัฒนาได้อย่างมีประสิทธิภาพหากกลไกการพัฒนาที่รัฐส่งเสริม และมอบหมายภารกิจการพัฒนาไม่มีประสิทธิภาพ ก็ย่อมจะส่งผลเสียต่อระบบราชการด้วย เป็นต้น

๓) กระบวนการพัฒนาสังคมจะมีลักษณะเป็นกระบวนการแบบพหุภาคี กล่าวคือ ในการพัฒนาเมืององค์กรเกี่ยวกับการพัฒนาทั้งภาครัฐ และมีใช้รัฐเข้ามามีส่วนร่วมรับผิดชอบการพัฒนาสังคมมากขึ้น บทบาทภาครัฐจะเป็นไปในลักษณะการประสานงาน เพื่ออำนวยความสะดวกในการดำเนินการ และสนับสนุนสิ่งจำเป็นต่อการพัฒนา แต่การจะมอบหมายให้กลุ่มใดหรือองค์กรใดมีส่วนร่วมรับผิดชอบต่อการพัฒนา จำเป็นต้องพิจารณาอย่างละเอียดรอบคอบและต้องมีรายละเอียดองค์ประกอบขององค์กรนั้นๆ ประกอบการพิจารณา ดังนั้น องค์กรต่างๆ ที่มีบทบาทต่อการพัฒนาจะต้องมีการพัฒนาประสิทธิภาพขององค์กรพัฒนาความสามารถของบุคลากร และพัฒนาจิตสำนึกรับผิดชอบต่อในการปฏิบัติตนของบุคลากร กลไกการพัฒนาจะเน้นกลุ่มบุคคล องค์กรชาวบ้าน หรือองค์กรธุรกิจเอกชนก็ตาม จะได้รับการส่งเสริมให้รับผิดชอบภารกิจการพัฒนาจะต้องรวมกลุ่มเป็นองค์กร หรือเป็นกลุ่มซึ่งจะเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการก็ได้

๔) การพัฒนาครอบครัวเป็นภารกิจอันเร่งด่วน เพราะครอบครัวเป็นหน่วยสำคัญที่สุดของสังคม ไม่ว่าจะเป็นสังคมเมืองหรือสังคมชนบท ครอบครัวที่จะต้องได้รับการพัฒนา ก็คือครอบครัวในชุมชนชนบท และในชุมชนแออัดในเมือง ครอบครัวในชุมชนชนบทมีความอ่อนแอลงทุกขณะ เพราะการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชาติตามนโยบายการพัฒนาแบบทุนนิยมหรือแบบทันสมัย มีผลเช่นการดึงเอากำลังสำคัญของครอบครัวในชนบทให้อพยพออกจากครอบครัวของตนไปเป็นกำลังเสริมการผลิตและการบริการต่างๆ ตามระบบทุนนิยมในเมือง ทิศทางการพัฒนาครอบครัวที่ควรจะต้องทำอย่างรีบด่วน ก็คือ การสร้างงานในชนบทการพัฒนางานในคนมีงานทำอย่างมีความมั่นคงจะช่วยป้องกันมิให้มีการอพยพออกจากชุมชนรัฐในฐานะผู้กำหนดนโยบายการพัฒนาจะต้องมีมาตรการรองรับการพัฒนาในชนบทให้มีคุณภาพ และเป็นที่ดึงดูดใจของผู้คนในชนบท โดยเฉพาะดึงดูดผู้คนวัยแรงงานให้มีความรู้สึกภาคภูมิใจ มองจากพื้นฐานที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน การพัฒนาครอบครัวจะได้รับการพัฒนามากขึ้นความอบอุ่นของครอบครัว คือ เป้าหมายการพัฒนาครอบครัว แต่กระบวนการที่ควรจะเป็นในการพัฒนาครอบครัวนั้น จะต้องมึลักษณะเป็นกระบวนการพัฒนาแบบองค์รวม

เมื่อมีทิศทางการพัฒนา มีเป้าหมายการพัฒนาที่เด่นชัด เพื่อให้เกิดแนวทางการพัฒนาไปในทิศทางเดียวกัน รูปแบบการพัฒนาจึงควรมีความสอดคล้องสัมพันธ์กับทิศทางการพัฒนา ดังนั้น คณะนักวิจัยจึงทำการศึกษาและเสนอรูปแบบการพัฒนาที่มีความสอดคล้องกับทิศทางการพัฒนาสังคม เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยใช้ฐานของทิศทางการพัฒนาจากฐานสี่เหลี่ยม ซึ่งเป็นรูปแบบการพัฒนาที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์

สรุปได้ว่า หลักการพัฒนาสังคมในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท ได้แก่ การพัฒนาตนเองให้อยู่ในสัมมาทิฐิเพื่อบรรลุประโยชน์และความสุขไปตามลำดับขั้นจนกระทั่งบรรลุประโยชน์และความสุขสูงสุด คือ นิพพาน ด้วยการปฏิบัติตามหลักอริยสัจ ๔ ต่อจากนั้นจึงนำหลักธรรมดังกล่าวไปเผยแผ่เพื่อเป็นการพัฒนาสังคมต่อไป

๒.๓ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม

จากการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนา ผู้วิจัยได้ทบทวนจากงานวิชาการแล้วพบว่ามีนักวิชาการที่กล่าวถึงบทบาทพระสงฆ์ในการพัฒนา และสาระสำคัญไว้มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๒.๓.๑ บทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์ในสังคมไทย

ปัจจุบันปัญหาสำคัญของสังคมเขมรอยู่ที่เวียตนามใต้ คือ ปัญหาความทุกข์ยากของประชาชนในชนบทอันเนื่องมาจากความล้มเหลวในการพัฒนาชนบท ถึงแม้จะประสบความสำเร็จก็เป็นเพียงด้านวัตถุ แต่ขาดมิติทางด้านจิตใจ เป็นผลให้พระสงฆ์ในเขตชนบทได้มีโอกาสทำหน้าที่ของการเป็นผู้นำการพัฒนา นำพาชาวบ้านร่วมกันดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อการพัฒนาชุมชนของตนเอง

พระสงฆ์และวัดเป็นแหล่งรวมความรู้ภูมิปัญญาเก่า พระและวัดเป็นศูนย์กลางของการศึกษาความรู้ และภูมิปัญญาตามประเพณีที่ดีของชาวเขมรอยู่ที่เวียตนามใต้ พระและวัดสามารถมีบทบาทและตอบสนองความต้องการความเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมเขมรได้เป็นอย่างดี เพียงแต่ว่าพระต้องมีความปรารถนาที่จะทำเช่นนั้น จำเป็นต้องสร้างเงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่เป็นจริงเกิดขึ้นแก่องค์กรคณะสงฆ์ กล่าวคือ พระและวัดต้องไม่ถูกกันออกไปจากเป็นสมบัติของรัฐแต่เพียงอย่างเดียวชาวบ้านต้องรู้สึกได้ว่า พระและวัดมีบทบาทสำคัญในชีวิตของตน เพราะชีวิตของชาวบ้านไม่ว่าอยู่ในเขตชนบทหรือเขตเมือง ก็ล้วนเกี่ยวพันอยู่กับพระและวัดเสมอ ไม่ว่าแสวงหาความสบายใจจากพิธีกรรมเท่านั้น แต่เกี่ยวข้องไปถึงด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม^{๑๕๒} พระภิกษุกับวัดยังต้องรับภาระหน้าที่ในการช่วยเหลือสังคมเขมรตลอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังจะเห็นได้ว่า เหตุการณ์ที่สำคัญในการดำเนินชีวิตประจำวันเกือบทั้งหมดของคนเขมร มีส่วนเกี่ยวข้องกักิจกรรม

^{๑๕๒} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “มองอนาคต”, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิภูมิปัญญา, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๘ - ๑๑๙.

และพิธีกรรมทางพุทธศาสนา วัดและพระภิกษุสงฆ์ เป็นสถาบันที่สำคัญในการให้ความช่วยเหลือ ให้การบริการตามความจำเป็น ตามความต้องการของประชาชนอยู่เสมอ นับได้ว่าสถาบันนี้มีส่วนช่วยแก้ปัญหาสังคมโดยตลอด วัดเป็นแหล่งสำคัญในชีวิตทางศาสนาและสังคม เป็นแหล่งการสมาคม เป็นที่มาแห่งวัฒนธรรม เป็นศูนย์กลางของการดำเนินชีวิตประจำวัน เป็นสถาบันที่ช่วยแก้ปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนเขมรโบราณ^{๑๕๓} นอกจากนั้น “บทบาทของพระสงฆ์นั้นจะต้องมองเห็นวัตถุประสงค์ และหน้าที่ของตนเองให้ชัดเจนจะต้องสร้างชุมชนสงฆ์ให้เป็นแหล่งการเรียนรู้ ชี้นำทิศทางการพัฒนาที่ถูกต้อง ให้แก่สังคมส่งเสริมการเข้มแข็งของชุมชน แก้ไขความขัดแย้งด้วยสันติวิธีอันรุกรักษ์สิ่งแวดล้อม”^{๑๕๔}

พระสงฆ์ในชนบทมีพื้นฐานได้รับความศรัทธาเคารพของชาวบ้าน เป็นแกนนำในการเข้าไปมีบทบาทพัฒนาชนบท ซึ่งเมื่อพระสงฆ์นำพาชาวบ้านพัฒนาจิตใจ หรือวัดอยู่ในกิจกรรมใดกิจกรรมนั้นมักจะได้รับความร่วมมือช่วยเหลือจากชาวบ้าน อย่างมีจิตศรัทธาสามารถประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตได้โดยง่ายและเสียค่าใช้จ่ายน้อย แต่บทบาทพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ยังไม่จำกัดอยู่ในแวดวงเฉพาะพระสงฆ์ในบางพื้นที่ ยังไม่กว้างขวางนักและยังมีกิจกรรมลักษณะต่างคนต่างทำไม่ประสานกันอย่างเป็นกระบวนการหรือองค์กร หรือแนวทางการดำเนินการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์จึงยังไม่เด่นชัด ดังนั้นพระสงฆ์ในชนบทจำเป็นต้องพยายามเข้าช่วยพัฒนาชุมชนชนบทให้ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยจะต้องพัฒนาควบคู่ไปทั้งด้านวัตถุและจิตใจ แต่จะเน้นในด้านใดมากกว่ากัน ควรจะพิจารณาให้เหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของโครงสร้างสังคมและเศรษฐกิจในแต่ละชุมชน การดำเนินงานพัฒนาชนบทให้บรรลุวัตถุประสงค์ จะต้องได้รับความร่วมมือจากประชาชนจึงจะสำเร็จได้ เนื่องจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป บทบาทของพระสงฆ์ต่อชุมชนถูกลดทอนลงไปมาก ทำให้บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาชนบทจะไม่ค่อยได้รับการยอมรับจากหลายฝ่ายทั้งประชาชนบางกลุ่มและข้าราชการ พระสงฆ์ที่เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาชนบทจึงต้องต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ มากมาย ทั้งจากประชาชนในชุมชนและข้าราชการจากภายนอก เพื่อให้ได้มาซึ่งการยอมรับและเชื่อถือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากประชาชน เพื่อให้ประชาชนเข้าร่วมในการพัฒนาอันเป็นกลยุทธ์ที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนาชนบท พระสงฆ์จึงมีความสำคัญและจำเป็นต่อการพัฒนาสังคม และต้องพยายามสร้างการยอมรับจากประชาชน เพื่อเป็นสื่อกลางในการชักจูงประชาชนเข้าร่วมในการพัฒนาชุมชนของตนเองด้วยความเต็มใจ

^{๑๕๓} Ethnic Groups, [http://www. Vietnamembassy.org.uk/](http://www.Vietnamembassy.org.uk/) the role of the Sangha in Vietnam on October 11. 2014.

^{๑๕๔} ประเวศ วะสี, หลักการบริหารและการจัดการวัดในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิซีเมนต์ไทย, ๒๕๓๙), หน้า ๗๙.

อภิชัย พันธเสน ได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในปัจจุบันว่า ต้องอาศัยคุณสมบัติของวัดและพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นศูนย์รวมความศรัทธาอันถ่องแท้ของประชาชนมาประยุกต์ใช้ในการชักนำประชาชนร่วมกันพัฒนาสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน และยังเสนอแนวคิดที่ว่า พระสงฆ์ต้องปรับเปลี่ยนประสบการณ์และอุดมการณ์ในลักษณะที่ตอบสนองปัญหา ความต้องการของชุมชนในลักษณะประสานประสานกับการทำงานของกลุ่มต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้าราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน และผู้นำชุมชนรวมทั้งประชาชนในชนบท ๖ ประการ ดังนี้^{๑๕๕}

๑. การพัฒนาชุมชน คือ กระบวนการที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงไปสู่สิ่งที่ดีขึ้น โดยเป็นกระบวนการที่มีความต่อเนื่องและเกี่ยวข้องกับทุก ๆ ฝ่ายทั้งพุทธจักร (วัดและพระสงฆ์) และอาณาจักร (ข้าราชการ ผู้นำชุมชน และประชาชน) การพัฒนาจึงต้องดำเนินการให้ทั่วถึงครอบคลุมประชาชนทุก ๆ กลุ่ม ไม่ใช่เฉพาะกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง และจะต้องประสานงาน ร่วมมือกันทำงาน โดยพระสงฆ์ควรสำนึกอยู่เสมอว่า ถ้าอาณาจักรเสื่อมลงพุทธจักรจะเจริญอยู่ได้อย่างไร พระสงฆ์จึงควรจะต้องถือเป็นบทบาทหน้าที่ที่ควรจะต้องเข้าไปดำเนินการ

๒. การพัฒนาจะต้องเน้นการพัฒนาบุคคล เพื่อสร้างความพร้อมของประชาชนที่จะเข้าร่วมการดำเนินงานเพื่อการพัฒนาแก้ไขปัญหของตนเอง โดยจะต้องพัฒนาประชาชนให้พร้อมทั้งทางด้านคุณภาพและคุณธรรม ทั้งทางด้านรูปธรรมหรือด้านวัตถุ ได้แก่ การพัฒนาด้านจิตใจให้ประชาชนได้เข้าใจถึงความหมาย และคุณค่าของการพัฒนาชนบท

๓. การพัฒนาชุมชนควรจะเกิดขึ้นจากความคิดริเริ่มของประชาชนในชุมชน โดยอาศัยความรู้ ความสามารถ ทักษะและสติปัญญาของประชาชนในการคิดค้น และริเริ่มโครงการพัฒนาต่าง ๆ เอง อันจะนำผลสำเร็จมาสู่ชุมชนได้มากกว่าการพึ่งพิงบุคคลจากภายนอก ชุมชนที่ไม่รู้ซึ่งถึงปัญหาและความต้องการของประชาชนในชุมชน

๔. การพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนจะเกิดขึ้นได้ จะต้องตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชนได้ จะต้องตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานได้ในทุก ๆ ด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม การตอบสนองแต่เพียงด้านใดด้านหนึ่งเท่านั้นจะไม่ก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตที่สมบูรณ์

๕. การพัฒนาชนบทที่จะสามารถตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของประชาชนได้ควรจะเป็นการพัฒนาโดยประชาชน และเพื่อประชาชนเองคือการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในทุกขั้นตอน มิใช่ให้ประชาชนเข้าร่วมเฉพาะการใช้แรงงานเท่านั้น เพราะจะไม่ก่อให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของในผลผลิตของงานพัฒนาชนบท

^{๑๕๕} อภิชัย พันธเสน, **พัฒนาชนบทไทย : สมุทัยและมรรคตอน** ที่ ๓ ความหวังทางออกและทางเลือกใหม่, หน้า ๒๐๕ - ๒๐๖.

๖. การพัฒนาชุมชนที่จะประสบผล สามารถทดลองหรือจัดปัญหาของประชาชนได้อย่างแท้จริง ควรมุ่งเน้นให้เกิดการพึ่งตนเองของประชาชนซึ่งวิถีทางที่จะเป็นไปต่อสภาพการพึ่งตนเองในปัจจุบัน คือ การให้การศึกษาแก่ประชาชนในด้านต่าง ๆ เพื่อการนำไปปรับปรุงคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและครอบครัวให้สุขสบาย มีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นในทุก ๆ ด้าน ควรจะพึงพาจากภายนอกเฉพาะเทคโนโลยีและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นและหาไม่ได้ อย่างไรก็ตามในการพัฒนาที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาใน ๒ ลักษณะที่พระสงฆ์ต้องเข้าไปมีบทบาทคือ การพัฒนาภายนอกกับพัฒนาภายใน ในการพัฒนาภายนอกได้รวมเอาการพัฒนาทางด้านร่างกาย ด้านปัจจัย ๔ การอยู่ดีกินดี และการอยู่ร่วมกันอย่างมีระเบียบวินัยและการเคารพกฎหมาย เป็นต้น

ส่วนการพัฒนาความคิดสติปัญญาต่าง ๆ ให้มีคุณภาพที่ดี ซึ่งเขียนเป็นรูปได้ดังนี้

พัฒนาภายนอก	- สุขภาพร่างกายดี - ปัจจัย ๔ สมบูรณ์ ครอบครัวมั่นคง - เคารพกฎหมาย จารีตประเพณี
พัฒนาภายใน	- มีคุณธรรม - จิตใจมั่นคง เยือกเย็น - มีสติปัญญาตลอดไป

แผนภูมิที่ ๒.๓: การพัฒนาภายนอกและภายใน^{๑๕๖}

ดังนั้นการพัฒนาพระสงฆ์จำเป็นต้องมีบทบาทที่จะชักนำประชาชน โดยพยายามสร้างความเจริญให้เกิดขึ้นทั้งความเจริญภายในและความเจริญภายนอกของคนในครอบครัว ในสังคมในประเทศชาติและต่อชาวโลกต่อไป

อภิชัย พันธเสน ยังได้กล่าวถึงบทบาทของพระสงฆ์ในรูปแบบของการพัฒนาหมู่บ้านว่าในการพัฒนาหมู่บ้านของพระสงฆ์ถึงแม้จะมีการร่วมมือกับทางราชการ แต่จะกระทำในลักษณะไม่เป็นทางการ คือไม่ยึดติดอยู่กับแบบแผนทางราชการ หรือแบบแผนดั้งเดิมของวัดแต่จะพัฒนาหมู่บ้านไปตามสภาพแวดล้อมของหมู่บ้านที่เป็นจริง ๆ จึงทำให้รูปแบบของการพัฒนาหมู่บ้านของพระสงฆ์ที่เกี่ยวข้องหลายรูปแบบ ดังต่อไปนี้

๑. พระสงฆ์ - ชาวบ้าน คือ พระสงฆ์จะเข้าไปร่วมกับชาวบ้านในการพัฒนาท้องถิ่นโดยไม่อาศัยกลไกของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนันหรือข้าราชการอื่น ๆ พระสงฆ์ที่ใช้รูปแบบการ

^{๑๕๖} พระกิตติพงษ์ นาควโร (ทองไผ่), “บทบาทของพระอุปัชฌาย์ในการพัฒนาชุมชนในจังหวัดเลย”, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, ๒๕๔๙, หน้า ๒๑๕.

พัฒนาดังกล่าวพบที่จังหวัดเลย โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีอิทธิพลของคอมมิวนิสต์เคยปรากฏในอดีต เมื่อทางราชการไม่สามารถเข้าไปพัฒนาพื้นที่เหล่านี้ได้พระสงฆ์จึงเข้าไปแทนโดยไม่อาศัยข้าราชการ เนื่องจากเป็นการเหมาะสมที่พระสงฆ์จะเข้าป่าเพื่อไปพัฒนากับชาวบ้านเพื่อป้องกันการใส่ร้ายป้ายสี ถ้าฆราวาสเข้าไปมักถูกเจ้าหน้าที่เพ่งเล็งว่าเป็นผู้นิยมคอมมิวนิสต์

๒. เป็นการพัฒนาแบบพระสงฆ์ - ผู้ใหญ่บ้าน - ชาวบ้าน การพัฒนาท้องถิ่นแบบนี้เกิดขึ้นจากสองลักษณะ คือ ลักษณะแรกเกิดจากสภาพแวดล้อมที่ผู้ใหญ่บ้านมีความเห็นสอดคล้องกับพระสงฆ์ในการพัฒนาหมู่บ้าน จึงให้ความร่วมมืออย่างเต็มที่ ซึ่งได้จากการศึกษาในจังหวัดสกลนคร และลักษณะที่สองเกิดจากสภาพแวดล้อมที่ผู้ใหญ่บ้านมีความเห็นต่อการพัฒนาของพระสงฆ์ เพราะตนเองต้องเสียผลประโยชน์ต่อมาเมื่อทำใจได้ว่า เหตุการณ์ภายในหมู่บ้านย่อมเปลี่ยนแปลงไปเป็นธรรมดา หรือมีความเข้าใจพระสงฆ์ผู้นำท้องถิ่นมากขึ้นจึงอาสาเข้าช่วยเหลือพระสงฆ์ในการพัฒนาชนบทได้มาก ตัวอย่างดังกล่าวศึกษาจากประสบการณ์การทำโครงการพัฒนาของพระเทพกวี แห่งวัดป่าดาราภิรมย์ จังหวัดเชียงใหม่

๓. เป็นการพัฒนาแบบพระสงฆ์ - กำนัน - ชาวบ้าน ได้จากการศึกษาในจังหวัดร้อยเอ็ด ในระยะแรกพระสงฆ์ได้ร่วมมือกับชาวบ้านในการพัฒนาหมู่บ้าน โดยที่กำนันคอยอยู่ห่าง ๆ เพราะไม่แน่ใจว่าจะประสบความสำเร็จหรือไม่ เมื่อพระสงฆ์กับชาวบ้านสามารถพัฒนาไปได้อย่างมีประสิทธิภาพกำนันจะเข้าร่วมกับพระสงฆ์ด้วย เพราะมิฉะนั้นกำนันจะถูกพระสงฆ์แย่งชิงบทบาทในการช่วยเหลือชาวบ้านไปด้วย

๔. เป็นการพัฒนาแบบพระสงฆ์ - ข้าราชการ - ชาวบ้าน รูปแบบของการพัฒนาหมู่บ้านลักษณะนี้มีตัวอย่างอยู่สามลักษณะ ลักษณะแรกเป็นการร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ครูใหญ่ ชาวบ้าน โดยเฉพาะครูใหญ่ที่เคยเป็นพระสงฆ์ในหมู่บ้านนั้นมาก่อนมีความสนิทสนมกับพระสงฆ์ จึงมาช่วยพระสงฆ์ทำงานพัฒนาท้องถิ่น ลักษณะที่สอง เป็นความร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ ข้าราชการฝ่ายปกครอง - ชาวบ้าน ลักษณะของการร่วมมือพัฒนา และการพัฒนาลักษณะสุดท้าย เป็นการร่วมมือระหว่างพระสงฆ์ - ข้าราชการ - ชาวบ้าน ข้าราชการในที่นี้หมายถึงข้าราชการในสังกัดกระทรวงต่าง ๆ นอกเหนือจากกระทรวงมหาดไทย ยังมีข้าราชการของศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนเข้ามาร่วมช่วยเหลือให้ความอุปถัมภ์พระสงฆ์ เป็นต้น^{๑๕๗}

ดังนั้นพระสงฆ์ในฐานะที่เป็นผู้มีบทบาทในการพัฒนา มีสาเหตุที่ต้องเป็นผู้นำด้านพัฒนาจิตวิญญาณของมนุษย์ ให้การศึกษาแก่ประชาชนและเป็นผู้นำทางด้านการพัฒนาชนบทจึงมีพระสงฆ์หลายรูปรวมกลุ่มกันพัฒนาองค์กรหรือชุมชนขึ้น ได้แก่^{๑๕๘}

^{๑๕๗} อภิชัย พันธเสน, **พัฒนาชนบทไทย**, อ่างแล้ว หน้า ๔๑.

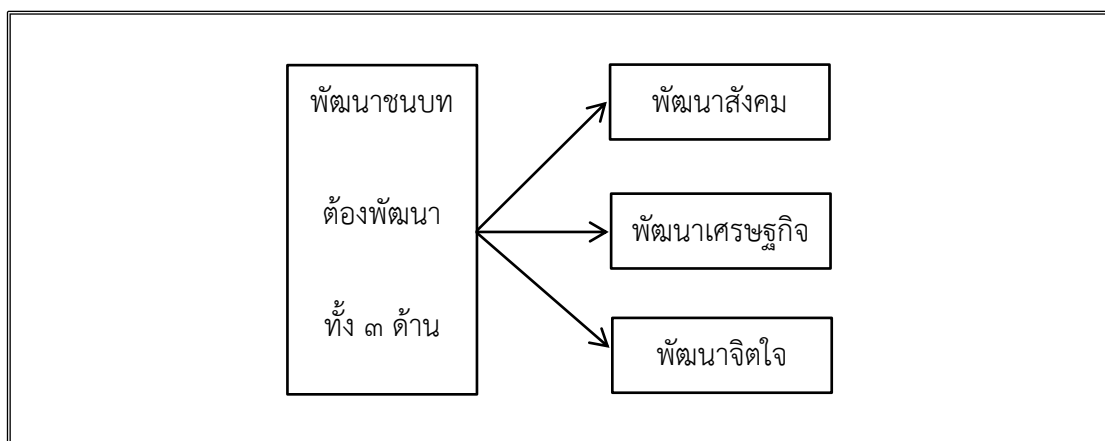
^{๑๕๘} ดูรายละเอียดใน พระปิ่นสุทธเสถียร สุทธิธรรมโม (เจ้า), “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์”, **วิทยานิพนธ์**, (ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, ๒๕๕๖), หน้า ๒๘.

๑. กลุ่มเพื่องานพัฒนาชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของพระสงฆ์ระดับเจ้าคณะจังหวัดทั้ง ๑๗ จังหวัด เพื่อร่วมมือกันด้านการปกครอง การศึกษาและการพัฒนาชนบท

๒. กลุ่มพระสงฆ์พัฒนา เป็นพระสงฆ์นักพัฒนาในจังหวัดนครราชสีมา โดยมีพระราชสีมาภรณ์ เป็นแกนนำพระสงฆ์ มีการร่วมกันสร้างนิคมเกษตร หมู่บ้านปลอดอบายมุขการสร้างชุมชนชาวพุทธที่วัด การสร้างระบบบุญสหกรณ์และบุญพัฒนา

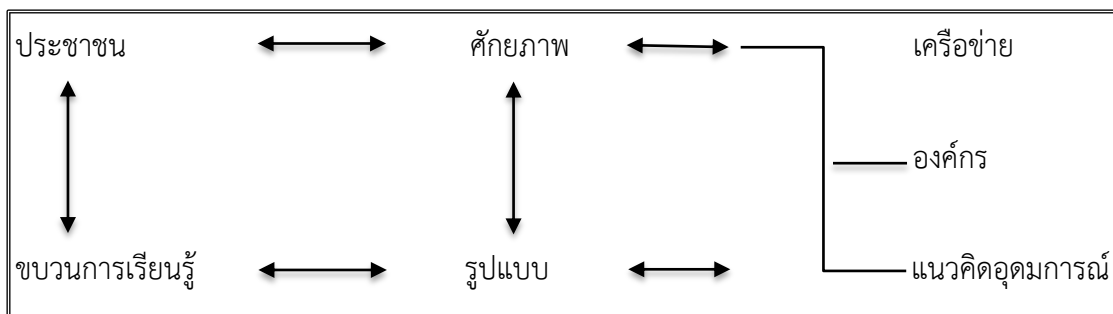
๓. กลุ่มสหธรรมเพื่อการพัฒนา เป็นกลุ่มพระสงฆ์ในเขตจังหวัดสุรินทร์และการอบรมจิตใจคู่ไปกับการพัฒนาท้องถิ่น อบรมเยาวชนเพื่อเป็นฐานในการพัฒนาตั้งสหกรณ์ร้านค้าธนาคารข้าวและเกษตรแบบผสมผสาน

๔. กลุ่มวิทยาการแผ่นดินธรรมแผ่นดินทองมีศูนย์ที่วัดเทพสถิตย์อำเภออำนาจเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี (ช่วงที่ยังไม่ได้จัดตั้งจังหวัดอำนาจเจริญ) โดยมีพระครูมงคลวรรัตน์เป็นแกนนำ มีคณาจารย์ภาควิชาปรัชญาและศาสนา วิทยาลัยครูอุบลราชธานี ซึ่งทำหน้าที่ให้ความรู้ด้านคุณธรรมเพื่อพัฒนาจิตใจ ตามอุดมการณ์แผ่นดินธรรมแผ่นดินทองที่ว่าพัฒนาชนบทต้องพัฒนาทั้ง ๓ คือ สังคม เศรษฐกิจ และจิตใจ ดังแผนภูมิที่ ๓

แผนภูมิที่ ๒.๔: การพัฒนาชนบทต้องทำทั้งสามด้าน

การพัฒนาทั้งหลายทั้งภาครัฐและองค์กรเอกชนได้ยอมรับแล้วว่า รูปแบบการพัฒนาที่ถูกต้องมีคำตอบที่หมู่บ้าน และในหมู่บ้านมีภูมิปัญญาชาวบ้าน พระสงฆ์ก็เป็นส่วนหนึ่งของภูมิปัญญา พระสงฆ์ก็มีกระบวนการเรียนรู้งานพัฒนาจนเป็นองค์กรประชาชน มีพระเถระนักพัฒนาหลายรูปที่มีบทบาทต่อการพัฒนาและช่วยเหลือชุมชน เพราะพระสงฆ์ทำให้พุทธศาสนิกชนมีความมั่นใจเพราะว่าพระสงฆ์ช่วยประชาชนได้จริง เป็นที่พึ่งอันปลอดภัยของประชาชน เพราะพระสงฆ์สอนให้รู้ว่กระบวนการเรียนรู้มีศักยภาพมีรูปแบบการทำงาน มีเครือข่าย มีความคิดและอุดมการณ์ในการทำงานการพัฒนา จึงเป็นไปตามหลักการขององค์กรประชาชนอย่างแท้จริง

แผนภูมิที่ ๒.๕: แสดงหลักการพัฒนาขององค์กรประชาชน^{๑๕๙}

จากที่กล่าวมาบทบาทของพระสงฆ์ที่เข้าไปมีบทบาทต่อชุมชนอย่างได้ชัดเจน ซึ่งต่างบทบาทที่ผ่านมาในอดีต จึงพอสรุปไว้ ๓ ประการ คือ^{๑๖๐}

๑. การได้รับการสนับสนุนและส่งเสริม ทั้งด้านแนวคิดและทรัพยากรต่าง ๆ จากรัฐบาล
๒. สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ประชาชนในชนบททางด้านเศรษฐกิจ สังคมสิ่งแวดล้อม การศึกษา
๓. การได้รับการสนับสนุนและส่งเสริม ทั้งด้านแนวคิดและทรัพยากรจากประชาชน ท้องถิ่น นักวิชาการ และองค์กรเอกชนต่าง ๆ

๒.๓.๒ บทบาทของพระสงฆ์ต่อการพัฒนาด้านต่าง ๆ ของชุมชน

พระสงฆ์ถือว่าเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อชุมชน ท้องถิ่นและสังคมที่พระสงฆ์อาศัยอยู่ และมีบทบาทที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ของชุมชน เป็นผู้ใกล้ชิดและเข้าใจความทุกข์ยาก ปัญหา อุปสรรคที่เกิดขึ้นกับชุมชน แต่ด้านการพัฒนาพระสงฆ์ในฐานะเป็นผู้ที่เคารพศรัทธาของประชาชน และเป็นที่น่าไว้วางใจ มีวัดเป็นศูนย์กลางในการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน สามารถชักจูงประชาชนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่นหรือองค์กรทางราชการ ในการพัฒนาชุมชนที่พระสงฆ์อาศัยอยู่ได้พัฒนาไม่ว่า ด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและการปกครองวัฒนธรรม สาธารณสุข และการอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จากการศึกษาค้นคว้าที่สอดคล้องกับการวิจัย จึงสรุป บทบาทของพระสงฆ์ในแต่ละด้านได้ดังนี้

๑. การพัฒนาชุมชนด้านสังคม

พระสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในด้านการอบรมคุณธรรม จริยธรรมให้แก่ ชุมชน นักเรียน นักศึกษา เผยแผ่ธรรมะ สงเคราะห์ผู้ยากไร้ พัฒนาถาวรวัตถุให้กับชุมชนมีการรับเลี้ยงดูเด็กกำพร้า การเปิดโรงเรียนสอนเด็กก่อนเกณฑ์ และโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรมและบาลีพร้อมกับพระ

^{๑๕๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๙.

^{๑๖๐} พระมหาสุภา อุทโท, “บทบาทของพระสงฆ์ในสองทศวรรษหน้า”, วิทยานิพนธ์พัฒนาชุมชน มหามบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑).

ปรียัติธรรมสามัญ เป็นผู้ดำเนินงานบทบาทนักสังคมสงเคราะห์ และยังเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและผู้นำชาวบ้านทำให้เกิดความสามัคคีเป็นระเบียบเรียบร้อยแก่ชุมชนและสังคมในท้องถิ่น^{๑๖๑}

ปัจจุบันพระสงฆ์เขมรอยู่ที่เวียตนามได้ มีบทบาทสำคัญมากในชุมชนซึ่งพระสงฆ์แต่ละรูปก็มีวิธีการต่าง ๆ ที่แตกต่างกันในการพัฒนา โดยเฉพาะด้านสังคมพระสงฆ์จะทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดี โดยตั้งมั่นในวัดทำการเทศนาสั่งสอนในลักษณะกลุ่มย่อย โดยเปิดโอกาสให้ประชาชนได้เลือกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อนำหลักการไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การรู้จักการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่การเห็นอกเห็นใจผู้อื่น การรู้จักการให้ทานและการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และได้พัฒนาระดับความคิดทางสังคมสงเคราะห์มาก อย่างเช่น พระเดชพระคุณ ลำเพา วิภทฺทญาณ (หลวงพ่อลำเพา วิภทฺทญาณ) วัดโทะหัง ตำบลจวนเตียง อำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ พระเดชพระคุณ เล็งชวน สิทธิปาโล วัดมุนีสาคร ตำบลแพรตามมู อำเภอชะโรยญ จังหวัดคลึง พระครูถังทรวง สัจจะมุนี วัดกำพงนิโครธ (กำพงชะไร) อำเภอจวนถัญ จังหวัดตราวิญ พระเดชพระคุณ ตรึงยัน เกสรวินโย วัดเลียวจันทะราราม อำเภอตรากู จังหวัดตราวิญ พระองค์ได้ทำเป็นประโยชน์มากแก่คนเขมรอยู่ที่จังหวัดตราวิญในด้านสังคม ส่วนพระเดชพระคุณลำเพาเจ้าคณะอำเภอโกวแก พระองค์มีบทบาทมากในการพัฒนาชนบท ท่านได้ร่วมมือกับพุทธบริษัทและคนเขมรอยู่ที่ตำบลจวนเตียง อำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ เพื่อให้ประชาชนอยู่ที่นี่มีการพัฒนาขึ้น^{๑๖๒}

นอกจากกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา พระองค์ก็มีการเข้าร่วมในกิจกรรมทางสังคมโดยการช่วยให้คำแนะนำแก่ประชาชนเขมรอยู่ที่ชุมชน ให้สร้างชีวิตใหม่ด้วยความขยันหมั่นเพียรรู้จักการใช้จ่าย พระองค์มีบทบาทมากในด้านการพัฒนาสังคม ไม่ว่าจะเป็นการสอนให้ประชาชนลดอบายมุข อบรมจิตใจ ฝึกวิปัสสนากัมมัฏฐาน ทำให้จิตใจสะอาดบริสุทธิ์ ซึ่งท่านจะมุ่งการพัฒนาจิตใจหรือคนก่อนสิ่งใด ยังมีการชักชวนประชาชนรวมพลังเพื่อการพัฒนา^{๑๖๓} และมีการระดมพลังสมอง เพื่อแก้ปัญหาให้เห็นพ้องต้องกันว่า ควรจะพัฒนาถนนหนทางเพื่อการคมนาคมที่สะดวก โดยหลวงพ่อลำเพากับพระสงฆ์ในวัดและชาวบ้านร่วมมือกันก่อสร้างวัดวาอาราม สร้างสะพาน สร้างถนนให้ชาวบ้านและพุทธบริษัทมีการสะดวกสบายในการเดินทางเข้าวัด และช่วยสงเคราะห์แก่ชาวบ้านที่ยากจนและช่วยเหลือผู้สูงอายุอยู่ในชุมชน

^{๑๖๑} พระครูสุวรรณวรการ, ศึกษาบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในจังหวัดปทุมธานี, อ้างแล้ว.

^{๑๖๒} KIM CUONG, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในอำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ ประเทศเวียตนาม”, วิทยานิพนธ์, (พุทธศาสนมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๖๓} เรื่องเดียวกัน, หน้าที่ ๕๔.

ดังนั้นพระสงฆ์จึงมีบทบาทในการพัฒนาชุมชน จากการศึกษาพบว่าพระสงฆ์เกือบทุกรูปได้มีบทบาทไม่ว่าการตัดถนน การปรับปรุงถนนเดิม การประปา การพัฒนาแหล่งน้ำ การปรับปรุงรั้วบ้าน การลอกคลอง การสร้างถังเก็บน้ำฝน และการพัฒนาพื้นที่บริเวณวัดการพัฒนาดังกล่าวส่วนใหญ่เป็นการร่วมมือระหว่างวัด ชาวบ้านและทางราชการโดยทางวัดมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ เป็นศูนย์รวมของความสามัคคี มีชาวบ้านเป็นแรงและมีทางราชการเป็นอุปกรณ์เครื่องมือ

๒. การพัฒนาชุมชนด้านเศรษฐกิจ

ประชาชนเขมรอยู่ที่เวียดนามใต้ เนื่องจากปัญหาส่วนใหญ่ของชุมชนมีฐานะยากจน อาศัยแต่เพียงประกอบอาชีพหลักคือการทำเกษตรและเลี้ยงปศุสัตว์เลี้ยงปลา นอกจากนั้นทำงานฝีมือแบบดั้งเดิม^{๑๖๔} เพราะจังหวัดตราวิญตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำโขงและขยายไปถึงทิศตะวันออก เป็นดินที่อุดมสมบูรณ์มีปุ๋ยและทรัพยากรธรรมชาติเออะเอะ ทำให้เศรษฐกิจอยู่ที่จังหวัดตราวิญมีความเจริญ^{๑๖๕} โดยเฉพาะอำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ ประชาชนทำนาได้สามฤดูโดยอาศัยน้ำฝนและน้ำตามธรรมชาติและอาศัยปุ๋ยเคมี ผลผลิตไม่แน่นอน ขาดอำนาจต่อรองในระบบตลาดทำให้เกิดความอดอยากยากแค้น และยังขาดความรู้ความสามารถในอันที่หันไปประกอบอาชีพอื่น

พิธีภูฏ บัญไชย และทรงคุณ จันทจร ได้ศึกษาจากงานวิจัยภาคสนามพบว่า “พระสงฆ์ส่วนใหญ่ที่มีบทบาทในสังคม จะเป็นผู้ที่มีภูมิปัญญาในพื้นที่นั้น ๆ จึงเข้าใจและทราบสาเหตุของปัญหา ความรุนแรงของปัญหาเป็นอย่างดี พระสงฆ์หลายรูปได้หาทางช่วยเหลือสังคมทางด้านเศรษฐกิจในหลายรูปแบบโดยร่วมมือกับหน่วยราชการ” จึงได้สรุปบทบาทของพระสงฆ์ ดังนี้^{๑๖๖}

พระครูถัจจทรง สัจจะมณี แห่งวัดกำแพงนิโครธ (กำแพงชะไร) อำเภอจุลัญญ จังหวัดตราวิญ ได้ทำการตั้งกลุ่มอาชีพให้กับประชาชน โดยการเชิญผู้เชี่ยวชาญมาเป็นผู้ฝึกสอนอาชีพแก่ประชาชนและพระภิกษุสามเณร เช่น แกะสลัก การร่วมมือกับหน่วยงานพัฒนาชุมชนช่วยเหลือและให้ความรู้แก่ประชาชนและพระสงฆ์สามเณรในการแกะสลัก โดยการเอาโคนไม้มาทำเป็นรูปต่าง ๆ และพระครูถัจจสุเกีย จันทสโร วัดปิฎกตยาราม (กะนุงสุรก) อำเภอจุลัญญ จังหวัดตราวิญ เป็นผู้ฝึกสอนอาชีพแก่พระสงฆ์สามเณรและประชาชนให้รู้เป็นวิศวกร ท่านบอกพระสงฆ์สามเณรเสมอว่า เมื่อเรามีความรู้แล้วถ้าอยากลาสิกขาบทไม่กลัวความอดอยาก

พระครูถัจจ หนี (รัตนปณฺโณ) วัดมงคลเทพอุทยาน (กัญชาง) อำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ ได้ดำเนินงานพัฒนาเศรษฐกิจ ให้แก่ประชาชนที่อยู่ในชุมชนประสบความสำเร็จไม่ว่าการตั้ง

^{๑๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้าที่ ๕๕.

^{๑๖๕} เรื่องเดียวกัน, หน้าที่ ๕๕.

^{๑๖๖} พิธีภูฏ บัญไชย และทรงคุณ จันทจร, “ศาสนาพุทธ : สถานภาพบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมอีสาน”, รายงานการวิจัย, (สถาบันวิจัยศิลปและวัฒนธรรมอีสาน มหาวิทยาลัยมหาสารคาม, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๘.

สหบาลข้าว คือการให้ประชาชนที่ขาดแคลนสามารถกู้ยืมข้าวไปบริโภค หลักดังกล่าวสอดคล้องกับหลักทางพุทธศาสนาที่มีการเกื้อกูลเผื่อแผ่ซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีข้าวมากก็จะนำข้าวมาฝากให้ผู้ทุกข์ยากกว่านำไปกินไปใช้ตามการขาดแคลน ไม่ต้องไปกู้เงินดอกเบี้ยแพง ๆ นับเป็นการช่วยเหลือกันและกันเป็นหลักในการพัฒนาที่ยั่งยืน และมีการจัดตั้งกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าที่มีหลักการขายถูกเอากำไรพอควรหรือกลุ่มสัจจะออมทรัพย์เพื่อฝึกชาวบ้าน การทำเกษตรธรรมชาติ เกษตรครบวงจร เพื่อแก้ปัญหาการเกษตร เป็นต้น วัดอยู่ที่อำเภอโกวแกส่วนมากวัดต้องทำนา เพื่อเอาข้าวมาเลี้ยงพระสงฆ์และสามเณรที่ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยและบาลี นอกจากนี้ก็เอาไปขายเพื่อการก่อสร้างวัดวาอาราม และช่วยเหลือประชาชนที่ยากจน เพราะวัดจึงเป็นช่องทางแห่งความหวังของประชาชนที่อยู่ในชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุมชนอยู่ที่อำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ^{๑๖๗}

๓. การพัฒนาชุมชนด้านการศึกษา

การศึกษานั้น ได้มีมาพร้อม ๆ กับมนุษย์ที่ได้อุบัติขึ้นมาในโลกโดยรู้จักการแก้ปัญหา รู้จักรับผิดชอบต่อตนเอง และสังคมตลอดทั้งแก้ปัญหาขัดแย้งด้วยเหตุและผล รู้จักสำนึกและเข้าใจในคุณค่าของสิ่งที่เป็นนามธรรมและรูปธรรมที่ปรากฏให้เราได้เรียนรู้ในแง่ต่าง ๆ ตลอดทั้งสิ่งแวดล้อมสมัยนั้น ๆ ด้วย ทั้งนี้เพราะการศึกษาหรือการค้นคว้าทำให้รับรู้เรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และสามารถรู้และคาดการณ์ล่วงหน้าในอนาคตได้ นอกจากนั้น การศึกษาไม่ว่าจะเป็นคติโลกหรือศีลธรรม ย่อมเป็นปัจจัยยกระดับฐานะของตนเองให้สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ในปัจจุบันด้วย ในที่นี้จะมุ่งถึงเฉพาะการศึกษาทางศีลธรรม หรือการศึกษาของคณะสงฆ์เขมรอยู่ที่ประเทศเวียดนาม^{๑๖๘}

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน คณะสงฆ์เขมรอยู่ที่ประเทศเวียดนาม มีการสนใจเรื่องการศึกษา มากเพื่อให้คนเขมรมีความรู้ความสามารถทางพระพุทธศาสนา และอักษรชนบทธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของตน สมัยก่อนคณะสงฆ์อยู่ที่กัมพูชาที่มีสมเด็จพระมหาสุเมธาธิบดีชวณาท (โชตญาโณ) เป็นสมเด็จพระสงฆราชชั้นที่ ๑ แห่งคณะมหานิกายกับคณะสงฆ์เขมรอยู่ที่เวียดนามได้ มีการใกล้ชิดกันมาก สมเด็จพระสงฆราชชวณาท พระองค์ได้ส่งพระสงฆ์เป็นผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนาจากกัมพูชา

^{๑๖๗} Mae Chee Huynh Kim Lan, a study of Theravada Buddhism in Vietnam, thesis submitted in partial fulfillment of the requirement for the degree of Master of arts (Buddhist Study Mahachulalongkornrajavidyalaya University, 2553).

^{๑๖๘} พระบันสุทธเถีย เจ้า, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชน ในอำเภอเมืองสุรินทร์ จังหวัดสุรินทร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๑๐} วิกีพีเดีย สารานุกรม, การศึกษา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.km.wikipedia.org/wiki>. [๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

ไปสอนพระสงฆ์เขมรอยู่ที่เวียดนามใต้ เพื่อให้พระสงฆ์และชาวเขมรอยู่ที่เวียดนามใต้รู้อักษรเขมรและขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม และคณะสงฆ์เขมรอยู่ที่เวียดนามใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือคณะสงฆ์อยู่ที่จังหวัดตราวิญที่ส่งพระสงฆ์ไปศึกษาอยู่ที่กัมพูชา เวลาจบการศึกษาแล้วก็กลับมาสั่งสอนพระภิกษุสามเณร และชาวเขมรทุกคนให้อ่านอักษรขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมของตน สมัยนั้นมีพระเดชพระคุณ พระมหาเสีงว่ง พระองค์ก็ได้จัดให้มีการศึกษาอักษรศาสตร์เขมร ตั้งแต่ชั้นปฐมตลอดถึงพุทธศึกษาตามวัดนานาทั่วทั้งจังหวัดพระตะบอง (จังหวัดตราวิญสมัยก่อนคนเขมรเรียกว่าพระตะบอง) ส่วนการศึกษามีความเจริญอย่างมาก เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๐ พระเดชพระคุณ เสีงว่ง ถูกได้พระสงฆ์และพุทธบริษัทอยู่ที่จังหวัดพระตะบอง ได้แต่งตั้งพระองค์เป็นเจ้าคณะจังหวัดพระตะบองที่คนเขมรอยู่ที่เวียดนามนิยมเรียกว่า เมคณเขต^{๑๖๙} ต่อมาก็มีเจ้าคณะจังหวัดหลายองค์ เช่น พระเดชพระคุณ ถังจ่อ พระเดชพระคุณ ถังราช พระเดชพระคุณ กิม ตุกเจิง พระเดชพระคุณ มหาถังเสรี พระเดชพระคุณ มหาตริงยัน จนถึงเจ้าคณะจังหวัดปัจจุบัน คือพระเดชพระคุณ ถังจ่อ สมัยพระเดชพระคุณ กิมตุกเจิงเป็นเจ้าคณะจังหวัด ทำให้การศึกษาของพระสงฆ์เขมรอยู่ที่เวียดนามใต้มีการพัฒนามากในด้านการศึกษา ต่อมาสมัยพระเดชพระคุณ พระมหาตริงยัน ตลอดมาถึงปัจจุบันการศึกษาก็มีความเจริญก้าวหน้ามาก โดยคณะสงฆ์อยู่ที่จังหวัดตราวิญ ได้ส่งพระสงฆ์ให้มาศึกษาอยู่ที่ประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คืออยู่ที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ส่วนมากเป็นพระนิสิตเวียดนามสัญชาติเวียดนาม เชื้อชาติเขมรที่เข้ามาศึกษาในประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๘ – ๒๕๕๗ จำนวน ๘๗ รูป แต่ปัจจุบันคงเหลือ ๖๔ รูป^{๑๗๐}

สิ่งสำคัญผู้บริหารคณะสงฆ์ จะต้องเร่งพัฒนาหลักสูตรการศึกษาของคณะสงฆ์ โดยเฉพาะหลักสูตรพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น ที่สามารถรักษาสาระหลักสูตรเดิมไว้ และสามารถเทียบโอนผลการเรียนกับการจัดการศึกษาระดับมัธยมศึกษาทั่วไปของรัฐ และเพื่อส่งเสริมการศึกษาให้มีความคืบหน้ามากขึ้น สมาคมสามัคคีพระสงฆ์รักษาจังหวัดตราวิญได้ทำการเคลื่อนไหวแก่ผู้บริจาคให้เข้าร่วมสร้างกองทุนสำหรับการศึกษาอบรม เพื่อช่วยสนับสนุนแก่สมณนิสิตและนักเรียนที่ยากจนได้ศึกษาเล่าเรียน

๔. การพัฒนาชุมชนด้านวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิต หรือการดำเนินชีวิตของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง ซึ่งหมายรวมถึงความเป็นงานศิลปะ วรรณคดี ดนตรี ประเพณี ศิลปกรรม จรรยา ภาษา กฎหมาย ความเชื่อขนบธรรมเนียมประเพณีและสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้น ซึ่งได้ถ่ายทอดให้กับคนรุ่นต่อ ๆ มาเป็นเรื่องของการเรียนรู้จาก

^{๑๖๙}พระณารินทร์ อคฺมฺนี (ตัง), “การศึกษาพฤติกรรมการปรับตัวของพระนิสิตชาวเวียดนามที่ศึกษาในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อำเภอวังน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาชีวิตและความตาย, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

คนกลุ่มหนึ่งไปยังกลุ่มหนึ่ง ซึ่งสิ่งใดที่เก็บไว้สิ่งใดควรแก้ไขกันให้ดีขึ้น เพื่อจะส่งเสริมให้มีลักษณะที่ดีประจำชาติต่อไป และศาสนาพุทธก็มีอิทธิพลต่อคนเขมรอยู่ที่เวียดนามอย่างมาก ทั้งในด้านการปกครอง และในด้านกิริยามารยาทและความเป็นอยู่จนกลายเป็นธรรมเนียมเขมรไป ส่วนคติความเชื่อในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของพราหมณ์ สังคมเขมรก็นำมาปฏิบัติไม่น้อย คนเขมรส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ดังนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทจึงมีอิทธิพลต่อชีวิตของคนเขมรอยู่ที่เวียดนามได้มาก เช่น ความกตัญญูต่พ่อแม่ การมีสัมมาคารวะ ความสุภาพเรียบร้อย ความโอบอ้อมอารีมีใจเมตตา ฯลฯ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมของเขมรมาแต่โบราณจนถึงปัจจุบัน เพราะการจะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้มนุษย์จะต้องรู้จักใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ และจะต้องรู้จักควบคุมความประพฤติของมนุษย์ด้วยกัน วัฒนธรรม คือ คำตอบที่มนุษย์ในสังคมคิดขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาเหล่านี้ ทั้งนี้เป็นเนื้อหาของวัฒนธรรม^{๑๗๑}

๑. วัฒนธรรมเป็นพฤติกรรมที่เกิดจากการเรียนรู้

๒. วัฒนธรรมมีลักษณะเป็นสืบทอดกันมา

๓. วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม

๔. วัฒนธรรมเป็นแบบแผนของการดำเนินชีวิต

ส่วนประเทศเวียดนามมีเชื้อชาติทั้งหมด ๕๔ เชื้อชาติ และจริยธรรมวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณีของพวกเขาแตกต่างกันรวมทั้งภาษาและอื่น ๆ ก็แตกต่างกัน แต่พวกเขาพูดภาษาเวียดนามเป็นภาษาทางการ ส่วนภาษาเขมรเป็นภาษาที่พวกเขาพูด เพื่อการสื่อสารในชีวิตประจำวันในครอบครัวและชุมชนของพวกเขา โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาษาเขมรเป็นสิ่งที่จำเป็นใช้ในชีวิตประจำวันของสังคมเขมร ตามจริยธรรมของคนเขมรอยู่ที่ประเทศเวียดนาม ภาษาเขมรถูกนำมาใช้โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่พูดและเขียนในด้านของพุทธศาสนา เขมรนับถือพุทธศาสนาเถรวาท ฉะนั้นต้องมีภาษาบาลี พระไตรปิฎกเป็นภาษาเขมรหรืออักษรเขมรคือมาจากประเทศกัมพูชา เป็นข้อความทางพุทธศาสนาของพวกเขา เช่นเดียวกับหนังสือต่าง ๆ ของเขมรที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาและประเพณีวัฒนธรรมเหมือนกัน มันเป็นเรื่องที่จะสังเกตเห็นว่าภาษาบาลีพระไตรปิฎกได้รับการแปลเป็นภาษาเขมร โดยกลุ่มคณะกรรมการแปลพระไตรปิฎกราชาอาณาจักรกัมพูชาได้แปลระยะเวลา ๒๘ ปี คือ ๑๙๒๙- ๑๙๗๕^{๑๗๒} เมื่อประชาชนส่วนใหญ่มีความเคารพนับถือพระพุทธศาสนา เพราะพระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิต พระสงฆ์ก็มีบทบาทต่อสภาพความเป็นอยู่ของชุมชนและสังคมในท้องถิ่นนั้น ในสังคมเขมร แล้วจะมองเห็นวัฒนธรรมควบคู่กับการดำรงชีวิตโดยเฉพาะประเพณีที่เกิดขึ้นจากพระพุทธศาสนาโดยตรงหรือทางอ้อมก็ตาม เพื่อรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรม

^{๑๗๑} บล็อก สารานุกรม, วัฒนธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา, <http://www.oknation.net/blog/kukkgig>. [๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

^{๑๗๒} Chap Pin, Utdom Prei Chia, *Buddhasasana* 2500, (Phom Phen: Buddhist Institute, 1957), p. 217.

คณะกรรมการเคลื่อนไหวของเขมร ได้ทำเสนาธิการให้คณะกรรมการธิการของพรรคคอมมิวนิสต์ให้มีการเคารพนับถือขนบธรรมเนียมประเพณีวัฒนธรรมและพุทธศาสนาคณะมหานิกายเขมร^{๑๗๓}

ฉะนั้น พระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่ให้สอดคล้องกับหลักธรรมวินัยและสภาพแวดล้อมของชุมชนจึงเห็นได้ว่า สังคมชาวเขมรอยู่ที่เวียดนามได้ก็อยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข สามัคคี จนนับถือเป็นแบบอย่าง ถ่ายทอดไปสู่ชนรุ่นหลังเป็นที่ยอมรับของชุมชน สังคมอื่น ๆ ต่อไป ส่วนวรรณกรรมของคนเขมรคือการแสดงสะท้อนในชีวิต หรือทัศนคติส่วนตัวของคนเขมรผ่านแนวคิดของกรรมและผลกระทบความเชื่อทางศาสนา ความพยายามที่ประสบความสำเร็จด้านการศึกษาค้นคว้าที่สำคัญการเขียนเรื่องตลกและอื่นๆ

ต้นฉบับที่เก่าแก่ที่สุดของวรรณกรรมเขมรเป็นศิลาจารึกในภาษาสันสกฤต และภาษาบาลีรวมทั้งภาษาเขมรมาจารึก ส่วนศิลาจารึกที่เก่าแก่ที่สุดในภาษาสันสกฤตที่พบใน VO CANH NHA TRANG ของเวียดนามใต้ในศตวรรษที่ ๓^{๑๗๔} ที่จารึกตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับทัศนคติของกษัตริย์ SREY MEARA พุณฺณที่มีต่อวิชาและพุทธศาสนาของเขมร นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคำจารึกที่เขียนเป็นภาษาเขมร เช่นกันหลักฐานครั้งแรกที่เขียนภาษาเขมรเป็นศิลาจารึกในศตวรรษที่ ๗^{๑๗๕} และจึงยังคงเป็นโหมดแข็งแรงของการเขียนที่ประเมินค่าทั่วไปที่เป็นรากฐานของวรรณกรรมคลาสสิกที่เขมรยังคงดีในยุคปัจจุบัน ก็อาศัยพระสงฆ์เป็นผู้รักษาวัฒนธรรม โดยมีวัดเป็นที่เก็บศิลปวัตถุและของมีค่าอื่น ๆ อันแสดงถึงศิลปวัฒนธรรมของเขมร ซึ่งชาวบ้านได้แสดงออกถึงศรัทธาเลื่อมใสในคุณค่าของศาสนา ด้วยการสร้างสรรค์สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ไว้ที่วัด และพยายามสร้างให้สวยงามที่สุดเท่าที่จะทำได้ เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระพุทธรูป ตู๋คัมภีร์ ธรรมาสน์ ภาพแกะสลักตามประตู หน้าต่าง ตลอดจนภาพเขียนอันวิจิตรงดงามตามฝาผนังโบสถ์ วิหาร

๕. การพัฒนาด้านสิ่งแวดล้อม

ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้สัมมนาเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการสนับสนุน การมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้” กล่าวว่า ความสัมพันธ์ของพระกับป่ามีมานาน เพราะพระอาศัยเป็นที่ฝึกปฏิบัติ ป่าได้การคุ้มครองเพราะบารมีและวัตรปฏิบัติของตามพระธรรมวินัย เป็นตัวอย่างสั่งสอนประชาชนให้เห็น

^{๑๗๓} KIM CUONG, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนในอำเภอโกวแก จังหวัดตราวิญ ประเทศเวียดนาม”, **วิทยานิพนธ์**, (พุทธศาสนคัมภีร์บัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

^{๑๗๔} Madam Tran Nghia, **Riyadhor Khmer**, Part II, (Phom Penh: Pannakear Trei Rath, 1974), p. 102.

^{๑๗๕} Herbert Patricia and Milner Anthony, **South-East Asia, Language and literatures**, (Honolulu: Hawaii University Press, 1989), p. 51.

คุณค่าและความสำคัญของป่าต่อมนุษย์ การพึ่งพากันของพระสงฆ์กับป่า พบทั่วไปในสังคมชาวพุทธที่ใดมักมีวัดที่ป่าหรือสร้างป่าขึ้นมาในวัดและรอบ ๆ วัดป่าใดที่สงบเงียบเหมาะสมกับการฝึกตนก็จะมีพระธุดงค์ไปฝึกปฏิบัติขัดเกลาร่างกายในป่า ชาวบ้านก็ช่วยทำบุญดูแลเลี้ยงพระ พระก็ให้ธรรมะสั่งสอนญาติโยม พระป่า ชุมชน จึงมีความสัมพันธ์และมีส่วนร่วมสนับสนุนซึ่งกันและกัน

จากการศึกษาเรื่องพระกับป่า เช่น วัดกำแพงนิโครธ (กำแพงชะไริ) อำเภोजุฬารัตน์ จังหวัดตราวิญ ทำงานเผยแผ่ความรู้ด้านอนุรักษ์ป่าให้กับชุมชน วัดละตาวันต์ อำเภอดรารากู จังหวัดตราวิญ วัดป่ายาม อำเภอดรารากู จังหวัดตราวิญ อยู่กับป่าและจัดการป่าให้สมบูรณ์ทำให้เป็นประโยชน์แก่ชุมชน วัดนาควาราม (ชะทิง) อำเภอเมือง จังหวัดตราวิญ มีรูปแบบในการรักษาป่าไม่ได้ดี วัดสำบรังสีและวัดมณิราม อำเภอโวกแก จังหวัดตราวิญ เป็นวัดที่รักษาป่าไม้ และปลูกจิตสำนึกร่วมในการอนุรักษ์ป่าทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน และองค์กรทุกระดับอย่างเชื่อมโยงบนรากฐานของความร่วมมือ

ดังนั้นผลจากการณศึกษาบทบาทของพระสงฆ์กับป่าต่าง ๆ สามารถสรุปบทบาทสำคัญของพระสงฆ์ได้ ๔ ด้าน คือ

๑. ด้านการอนุรักษ์ ช่วยนำชุมชนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสร้างป่าชุมชน รักษาป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ

๒. ด้านชุมชน เป็นตัวอย่างของการอยู่แบบเรียบง่าย และใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดรู้คุณค่า

๓. ด้านวัฒนธรรมช่วยรักษาและสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืนโดยเฉพาะทรัพยากรพรรณพืช

๔. ด้านจิตวิญญาณ เป็นผู้นำและสั่งสอนศีลธรรมและจริยธรรมแก่ชุมชน^{๑๗๖}

กล่าวโดยสรุป การอนุรักษ์ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมและสิ่งแวดล้อมนับเป็นกิจของสงฆ์ที่พึงประพฤติปฏิบัติ เพราะในการเผยแผ่ศาสนาให้คนเข้าถึงธรรมะ นอกจากการเทศน์สั่งสอนที่มีประสิทธิภาพแล้ว บรรยายกายในวัดนับว่าเป็นสิ่งสำคัญยิ่ง ที่จะเป็รเครื่องดึงคนให้หันเข้าหาวัด ดังนั้นพระสงฆ์จึงต้องประพฤติปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดี ตลอดจนเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน เป็นผลให้สภาพแวดล้อมของชุมชนดีขึ้น

^{๑๗๖} ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, พระกับป่า : บทบาทของพระสงฆ์ในการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๑), หน้า ๓๔-๓๕.

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

๒.๔.๑ ความหมายเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

คำว่า “ภาวนา” ก่อนที่จะแปลว่าเจริญ ภาวนาถ้าแปลตามตัวอักษร แปลว่า “การทำให้เป็นให้มี” หมายความว่า อันไหนที่ไม่เป็นก็ทำให้เป็นขึ้น อันไหนที่ไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ซึ่งหมายความว่า การทำให้เพิ่มพูนขึ้น ทำให้กล้าแข็งขึ้นอะไรพวกนี้ เราจึงแปลกันอีกความหมายหนึ่งว่า “ฝึกอบรม” คำว่า “ฝึกอบรม” ก็ไปใกล้เคียงกับความหมายของคำว่าสิกขา เพราะฉะนั้น สิกขากับภาวนา จึงเป็นคำที่ใช้อย่างใกล้เคียงกัน บางที่เหมือนกันแทนกันเลยทีเดียวนี่เป็นการเข้ามาหาตัวหลักใหญ่ ในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าตรัสในคำสอนของพระองค์เองเพื่อใช้เป็นคุณสมบัติของบุคคลท่านใช้ว่าภาวนิตกาโย ภาวนิตสีโล ภาวนิตจิตโต ภาวนิตปัญโญ คือคำว่า ภาวนา เวลาใช้เป็นคุณศัพท์เป็น ภาวนิตะ ภาวนิตกาโย ผู้มีกายที่เจริญแล้วหรือฝึกอบรมแล้ว ภาวนิตสีโล ผู้มีศีลที่ฝึกอบรมแล้วหรือเจริญแล้ว ภาวนิตจิตโต ผู้มีจิตที่เจริญแล้วหรือมีจิตที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวนิตปัญโญ ผู้มีปัญญาที่เจริญแล้วหรือปัญญาที่ฝึกอบรมแล้ว ถ้าเป็นคำนาม ๔ อันนี้ก็คือ

๑. กายภาวนา คนเป็นภาวนิตกาโย ตัวการกระทำเป็นกายภาวนา

๒. สิลภาวนา คนเป็นภาวนิตสีโล ตัวการกระทำเป็นสิลภาวนา

๓. จิตตภาวนา คนเป็นภาวนิตจิตโต ตัวการกระทำเป็นจิตตภาวนา

๔. ปัญญาภาวนา คนเป็นภาวนิตปัญโญ ตัวการกระทำเป็นปัญญาภาวนา^{๑๓๗}

๑. ภาวนา เป็นคำในภาษาบาลี ที่มีรูปกิริยาศัพท์เป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับคำว่า วฑฺฒติ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนา ที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึงการทำให้มีขึ้นเป็นครั้ง, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม, การพัฒนาเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น^{๑๓๘} โดยมีความหมายครอบคลุมถึงการปฏิบัติตนทั้งหมดที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน^{๑๓๙}

๒. ภาวนา ๔ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักแสดงในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

^{๑๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑.

^{๑๓๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๓.

^{๑๓๙} ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), หลักแม่บทของการพัฒนาตน, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐ และ ๑๕.

๓. พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ทรงอบรมพระองค์แล้ว ทรงเป็นภาวิตัตต์ หรือ พระองค์ที่ ทรงเจริญหรือพัฒนาแล้ว เป็นอย่างไร คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอบรมพระวรกาย อบรมศีล อบรม จิตใจ อบรมปัญญา (ขยายความต่อไปอีกว่าทรงเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแล้ว)^{๑๘๐}

๔. ดังนั้นความหมายของภาวนา ๔ คือ การเจริญ การพัฒนา ทั้งทางด้านสมถะ และ วิปัสสนา เพื่อให้มีผลปรากฏ เช่น มีบุคลิกภาพ ภาพลักษณ์ภายนอก และคุณธรรมภายในตน

๕. ที่ดีขึ้นซึ่งในความหมายนี้ แบ่งผลที่ปรากฏออกเป็น ๔ ด้าน คือ

๑) กายภาวนา หรือ การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ทางกายภาพ หรือทางวัตถุให้รู้จัก “กิน อยู่ ดู ฟัง” เป็นสามารถเสพลิงเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้ โทษ รู้จักควบคุมไม่ให้เกิดความต้องการที่ฟุ้งเฟ้อเกินความจำเป็น

๒) สิลภาวนา หรือ การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ทางสังคม คือมนุษย์ตั้งอยู่ในกฎระเบียบ เพื่อให้เกิดการตอบสนองความต้องการของตนนั้น ไม่ไป เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายกับผู้อื่น สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นและเกื้อกูลกันได้ด้วยดี

๓) จิตตภาวนา หรือ การพัฒนาจิต คือ การมีจิตที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ความดีงาม สมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพ มีความเข้มแข็งมั่นคง และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพ มีความเบิกบานผ่องใสสงบสุข

๔) ปัญญาภาวนา หรือ การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความ เข้าใจ อย่างเป็นนายความคิด และการหยั่งรู้ความจริง รู้เห็นเท่าทันโลกและชีวิตตามสภาวะจริง^{๑๘๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาตามความหมายของ พระพุทธศาสนา ก็คือ ภาวนา หมายถึง การทำให้เป็นให้ดีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา ซึ่งมีการ พัฒนาอยู่ ๔ ประเภทคือ

๑. กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรม ให้รู้จักติดต่อกับสิ่ง ทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษให้ กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒. สิลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ใน ระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดีเกื้อกูลแก่กัน

๓. จิตตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญ งอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น การมีเมตตา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิและสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

^{๑๘๐} พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๕.

^{๑๘๑} ดูรายละเอียดใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม** (ฉบับเดิม) พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว, ๒๕๔๔), หน้า ๓๗๑

๔. ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำให้เป็นอิสระทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญาความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนานั้นต้องพัฒนาร่วมกันหลายอย่างเช่น การพัฒนากาย การพัฒนาจิต การพัฒนาปัญญา เข้าด้วยกันจึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยไม่เน้นอย่างใดอย่างหนึ่ง^{๑๘๒}

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาให้มนุษย์เป็นศูนย์กลางในการพัฒนา กล่าวคือ มนุษย์ต้องเป็นผู้กระทำด้วยการฝึกฝนอบรมให้เกิดคุณสมบัติภายในตน ซึ่งได้แก่คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญาที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตนซึ่งแสดงออกผ่านพฤติกรรมทางกายและวาจาและเมื่อมีปฏิบัติในทุกด้านครบถ้วนแล้วในทางศาสนาก็จะให้ความสำคัญต่อเรื่องจิต เพราะจิตเป็นผู้บัญชาให้บุคคลมีพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ ในการพัฒนาจิตของบุคคลตามแนวพุทธนี้เป็นการฝึกให้บุคคลมีจิตใจสงบถือว่าเป็นการทำให้บุคคลได้พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมตามที่สังคมต้องการ ผู้ที่ได้รับการอบรมทางจิตให้ถูกวิธีจะสามารถพัฒนาจิตได้ คำกล่าวที่ว่า “จิตเป็นนายกายเป็นบ่าว” จึงเป็นความจริง เพราะเมื่อบุคคลมีจิตใจสงบและคิดแต่ในสิ่งที่ดีแล้วก็จะมีผลทำให้ร่างกาย พฤติกรรมหรือการประพฤติปฏิบัติเป็นไปแต่ในสิ่งที่ดีงาม

๒.๔.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ภาวนา การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ

๑. การฝึกอบรม ตามหลักพระพุทธศาสนา มีสองอย่างคือ

๑.๑ สมถภาวนา ฝึกอบรมให้เกิดความสงบ

๑.๒ วิปัสสนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจเป็นจิตร, อีกนัยหนึ่งจัดเป็น สองเหมือนกันคือ

๑.๒.๑ จิตตภาวนา คือ การฝึกจิตใจให้เจริญองงาม ด้วยคุณธรรมความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบาน สงบสุข ผ่องใสด้วยความเพียร สติ และสมาธิ

๑.๒.๒ ปัญญาภาวนา คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้รู้เห็นเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์

๒. การเจริญสมถกรรมฐานเพื่อให้เกิดสมาธิ มี ๓ ขั้น คือ

๒.๑ บริกรรมภาวนา ภาวนาขั้นเตรียมเตรียม คือ กำหนดอารมณ์กรรมฐาน

๒.๒ อุปจารภาวนา ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ เกิดอุปจารสมาธิ

^{๑๘๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๑.

๒.๓ อธิปนาภาวนา ภาวนาขั้นแนวแน่ คือ เกิดอธิปนาสมาธิ^{๑๘๓}

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์อยู่ในระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติ ชีวิตและการกระทำของมนุษย์ ก็ย่อมเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์ทำอะไรขึ้นมา ก็มีผลในระบบเหตุปัจจัยนี้ กระทบต่อสิ่งภายนอกบ้าง กระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้นภายนอก ก็มีผลกระทบต่อตัวมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุขกิริยาและปฏิกิริยา ตัวเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็มากระทบตัวเอง ข้อสำคัญคือมองไปให้ครบตลอดทั้งระบบความสัมพันธ์นี้ ว่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนเอง ทั้งเป็นไปตามระบบเหตุปัจจัยแล้วก็ทำให้เกิดผลตามระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

๒.๔.๓ ความสำคัญเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

ภิกษุผู้ไม่ได้เจริญกาย สีล จิต ปัญญา จักไม่สามารถแนะนำผู้อื่นให้สามารถประพฤติใน อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา, ไม่สามารถแสดงธรรมอันเยี่ยมยอด ที่สร้างความปีตินำชื่นชม แก่ผู้ฟัง ถลาลงสู่ธรรมดำ ได้แก่ แสดงธรรมเพื่อการแข่งดี เพื่อกล่าวกระทบบุคคลอื่นหรือ เพื่อดึงลาภสักการะ, ไม่ใส่ใจ ไม่ให้ความสำคัญในพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้แต่กลับชื่นชมยินดี สนใจศึกษาในคำกล่าวของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา, ประพฤติตนเป็นผู้มักมาก เป็นตัวอย่างที่ไม่ดีให้คนรุ่นหลังพากันทำตาม^{๑๘๔}

ภาวนา ๔ เป็นคุณสมบัติที่มีคุณค่าให้แก่บุคคล พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับการพัฒนาตน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีการพัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด^{๑๘๕} เป็นผู้ควรค่าแก่การบูชา^{๑๘๖} ซึ่งยกย่องเช่นนั้นเกิดจากคุณสมบัติของภาวนา ๔ ที่เป็นผลของการฝึกตนนั่นเอง^{๑๘๗}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า คือภาวนา ๔ ตอนปฏิบัติการฝึกสิกขามี ๓ แต่ทำไมตอนวัดผล ภาวนามี ๔ ไม่เท่ากัน ทำไม (ในเวลาทำการฝึก) จึงจัด เป็นสิกขา ๓ และ (ในเวลาวัดผลคนที่ได้รับการฝึก) จึงจัดเป็นภาวนา ๔ อย่างในที่ชี้แจงแล้วว่า ธรรมภาคปฏิบัติการต้องจัดให้ตรงสอดคล้องกับระบบความเป็นไปของธรรมชาติ แต่ตอนวัดผลไม่ต้องจัดให้ตรงกันแล้ว เพราะวัตถุประสงค์อยู่ที่จะมองดูผลที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งมุ่งที่จะให้เห็นชัดเจนตอนนี้ถ้าแยกละเอียดออกไปก็จะยิ่งดี นี่แหละคือเหตุผลที่ว่าหลักวัดผลคือภาวนาเพิ่มเป็น ๔ ขอให้ดูความหมาย และหัวข้อของภาวนา ๔ นั้นก่อน “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เจริญ ทำให้เป็นทำให้มีขึ้น หรือฝึกอบรม ในภาษา

^{๑๘๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินเตอร์ แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๒.

^{๑๘๔} คุรยละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕.

^{๑๘๕} คุรยละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๑๓

^{๑๘๖} คุรยละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙,

^{๑๘๗} คุรยละเอียดใน ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๖๓

บาลี ท่านให้ความหมายว่า “วพัฒนา” คือ วัฒนา หรือพัฒนา นั่นเองภาวานี้เป็นคำหนึ่งที่มีความหมายใช้แทนกันได้กับ “สิกขา” ภาวาจัดเป็น ๔ อย่าง คือ

๑. กายภาวา การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือทางวัตถุ

๒. สีสภาวา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์

๓. จิตตภาวา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจและการหยั่งรู้ความจริง

๔. ปัญญาภาวา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง

อย่างที่กล่าวแล้วว่า ภาวา ๔ นี้ ใช้ในการวัดผลเพื่อดูว่าด้านต่าง ๆ ของการพัฒนาชีวิตของคนนั้น ได้รับการพัฒนาครบถ้วนหรือไม่ ดังนั้น เพื่อจะดูให้ชัด ท่านได้แยกบางส่วนละเอียดออกไปอีก

ส่วนที่แยกออกไปอีกนี้ คือ สิกขาข้อที่ ๑ (ศีล) ซึ่งในภาวา แบ่งออกไปเป็น ภาวา ๒ ข้อ คือกายภาวา และศีลภาวา ทำไมจึงแบ่งสิกขาข้อศีล เป็นภาวา ๒ ข้อที่จริง สิกขาข้อที่ ๑ คือศีล นั้น มี ๒ ส่วนอยู่แล้วในตัว เมื่อจัดเป็นภาวา จึงแยกเป็น ๒ ได้ทันที คือ

๑. ศีล ในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย (ที่เรียกว่าสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ) ได้แก่ความสัมพันธ์กับวัตถุหรือโลกของวัตถุและธรรมชาติส่วนอื่น ที่ไม่ใช่มนุษย์ เช่น เรื่องปัจจัย ๔ สิ่งที่เราบริโภคใช้สอยทุกอย่าง และธรรมชาติแวดล้อมทั่ว ๆ ไป ส่วนนี้แหละที่แยกออกไปจัดเป็น กายภาวา

๒. ศีล ในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือบุคคลอื่นในสังคมมนุษย์ด้วยกัน ได้แก่ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่ร่วมกันด้วยดีในหมู่มนุษย์ ที่จะไม่เบียดเบียนกัน แต่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันส่วนนี้ แยกออกไปจัดเป็น สีสภาวาในไตรสิกขา ศีลครอบคลุมความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุหรือทางกายภาพ และทางสังคม รวมไว้ในข้อเดียวกันแต่เมื่อจัดเป็นภาวา ท่านแยกกันชัดเจนออกเป็น ๒ ข้อ โดยยกเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมในโลกวัตถุ แยกออกไปเป็นกายภาวา ส่วนเรื่องความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในสังคม จัดไว้ในข้อศีลภาวา ทำไมตอนที่ท่านสิกขาไม่แยก แต่ตอนเป็นภาวาจึงแยก อย่างที่กล่าวแล้วว่าในเวลาฝึกหรือในกระบวนการฝึกศึกษาองค์ทั้ง ๓ อย่างของไตรสิกขา จะทำงานประสานไปด้วยกัน ในศีลที่มี ๒ ส่วน คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์กับมนุษย์ในสังคมนั้น ส่วนที่สัมพันธ์แต่ละครั้งจะเป็นอันใดอันหนึ่งอย่างเดียวในกรณีหนึ่ง ๆ ศีลอาจจะมีความสัมพันธ์ด้านที่ ๑ (กายภาพ) หรือด้านที่ ๒ (สังคม) ก็ได้ แต่ต้องอย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น ในกระบวนการฝึกศึกษาของไตรสิกขา ที่มีองค์ประกอบ

ทั้งสามอย่างทำงานประสานเป็นอันเดียวกันนั้น จึงต้องรวมศีลทั้ง ๒ ส่วนเป็นข้อเดียว ทำให้สิกขาไม่มีเพียง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในภาวนาไม่มีเหตุบังคับอย่างนั้น จึงแยกศีล ๒ ส่วนออกจากกันเป็นคนละข้ออย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบ จะได้วัดผลดูจำเพาะให้ชัดไปทีละอย่างว่าในด้านซ้าย ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เช่นการบริโภคปัจจัย ๔ เป็นอย่างไร ในด้านศีล ความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์เป็นอย่างไร เป็นอันว่า หลักภาวนา นิยมใช้เวลาวัดหรือแสดงผล แต่ในการฝึกศึกษาหรือตัวกระบวนการฝึกฝนพัฒนา จะใช้เป็นไตรสิกขาเนื่องจากภาวนาท่านนิยมใช้ในการวัดผลของการศึกษาหรือการพัฒนาบุคคล รูปศัพท์ที่พบจึงมักเป็นคำแสดงคุณสมบัติของบุคคล คือ แทนที่จะเป็น ภาวนา ๔ (กายภาวนา สีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา) ก็เปลี่ยนเป็น ภาวิต ๔ คือ

๑. ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว (= มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทายกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติ ดูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดได้ผลตรงเต็มตามคุณค่า

๒. ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว (= มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนาแล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนแค้นใคร ตั้งอยู่ในวินัยและมีอาชีพที่สุจริต มีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูลสร้างสรรค์ และส่งเสริมสันติสุข

๓. ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว (= มีจิตภาวนา) คือ มีจิตในที่ฝึกอบรมดีแล้วสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออาทร มีมุทิตา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้นสมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพจิต คือ มีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น เปี๊ยะยิ้ม ผ่องใส และสงบ เป็นสุข

๔. ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (มีปัญญาภาวนา) คือ รู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติ และแรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้ที่ไม่เลศรอบงำบังงาบงาบไม่ได้ เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิตเป็นอิสระไร้ทุกข์ ผู้มีภาวนา ครบทั้ง ๔ อย่าง เป็นภาวิต ทั้ง ๔ ด้านนี้แล้ว โดยสมบูรณ์เรียกว่า “ภาวิตัตตะ” แปลว่าผู้ได้พัฒนาตนแล้วได้แก่พระอรหันต์^{๑๘๘}

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาดังจุดหมายสูงสุดไว้ที่การบรรลุนิพพาน ซึ่งจัดว่าเป็นจุดหมายที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงได้ด้วย “การ

^{๑๘๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), “พุทธธรรม (ฉบับเดิม)”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์. พรินเตอร์ แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๒.

พัฒนา” ซึ่งในพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ภาวนา” แปลว่า การทำให้มี ทำให้เป็น และการบรรลุนิพพานมีความสัมพันธ์กับบุคคลและเงื่อนไขต่าง ๆ ในการบรรลุนิพพาน

๒.๔.๔ กระบวนการเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ภาวนา ๔ (การเจริญ, การทำให้เป็น ให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา : cultivation; training; development)

๑) กายภาวนา การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ : physical development

๒) สีลภาวนา การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน : moral development

๓) จิตตภาวนา การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น : cultivation of the heart; emotional development

๔) ปัญญาภาวนา การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา^{๑๘๙}

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า ภาวนา ๔ เป็นหลักธรรมที่ผู้ปฏิบัติผู้ได้ปฏิบัติตามได้แล้วจะมีผลดีทั้งสิ้น โดยการปฏิบัติ สีลภาวนา สมาธิภาวนา ปัญญาภาวนา และกายภาวนา จากการทำงานทุกอาชีพนั้นต้องมีหลักต้องมี ทั้ง สีล สมาธิปัญญา และกาย ถ้าไม่มีสิ่งเหล่านี้การทำงานต่างๆ ก็ไม่อาจประสบผลสำเร็จก็เป็นไปได้

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๕.๑ งานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนา

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แล้วจึงสามารถนำสรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาได้ดังต่อไปนี้

กรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูโดยใช้มิติทางพุทธธรรม ผลวิจัยพบว่า ผู้เชี่ยวชาญเห็นด้วยกับการกำหนดจุดมุ่งหมายการฝึกหัดครู

^{๑๘๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, ๒๕๔๕).

โดยใช้หลักความเป็นกัลยาณมิตร กำหนดเนื้อหาโดยใช้หลักอริยสัจ ๔ กำหนดกิจกรรมการเรียนรู้การสอนโดยใช้หลัก “ปรโตโมสะ” และ “โยนิโสมนสิการ” กำหนดกิจกรรมเสริมโดยใช้หลักวิถีแห่งการฝึกตน ๗ ประการ ได้แก่ กัลยาณมิตตตา สีสัมปทา ฉันทสัมปทา อตตสัมปทา ทิฐิสัมปทา อัปปมาทสัมปทา และโยนิโสมนสิการสัมปทา การจัดสภาพแวดล้อมโดยใช้หลักสัปปุริสธรรม ๗ และสัปปายะ ๗ และด้านการประเมินผล ควรประเมินผลทั้ง ๔ ด้าน ได้แก่ กาย จิตใจ สังคม และปัญญา โดยมีการประเมินผล ๓ ระยะ คือ การประเมินผลเบื้องต้น การประเมินผลท่ามกลางและการประเมินผลเบื้องปลาย^{๑๙๐}

ขวัญฟ้า รังสิยานนท์ ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวพุทธสำหรับเด็กปฐมวัย ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวพุทธสำหรับเด็กปฐมวัยที่พัฒนาขึ้นเป็นรูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาจริยธรรมเด็กปฐมวัย ใช้หลักธรรม ได้แก่ สัมมาทิฐิ ไตรสิกขา และปัญญาคุณธรรม ๔ โดยยึดหลักพัฒนาการและการเรียนรู้ของเด็ก และครูถือเป็นตัวแทนการขัดเกลาทางสังคมที่สำคัญในการหล่อหลอมให้เด็กเกิดการเรียนรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์กับกิจกรรม ๒ ประเภท คือ (๑) กิจกรรมในชีวิตประจำวัน เน้นการสำรวจ วาจา ใจ ด้วยการเจริญสติในช่วงกิจกรรม ยามเช้าก่อนรับประทานอาหารเช้า ก่อนนอน และก่อนกลับบ้าน และ (๒) กิจกรรมในหน่วยการเรียนรู้ เน้นการเรียนรู้จาก การได้ยิน มองเห็น สูดดม ชิม สัมผัส และรับรู้ด้วยใจ ผ่านสาระการเรียนรู้ในหน่วยต่างๆ โดยลงมือกระทำเป็นรายบุคคล กลุ่มย่อย และกลุ่มใหญ่ ขั้นตอนในการจัดกระบวนการเรียนรู้มี ๕ ขั้นตอน คือ การจัดปัจจัยสนับสนุนการเรียนรู้ การฝึกการรับรู้การพัฒนาคิด การลงมือปฏิบัติ และการประเมิน^{๑๙๑}

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน ได้วิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างคนดี มีคุณธรรม” พบว่า

๑. ระดับบุคคล เอกสารของไทยพบว่า คุณลักษณะที่สำคัญของคนดี มีคุณธรรม คือคนที่มีศีล มีธรรมะ มีสติ มีความรับผิดชอบ ประพฤติดี มีความซื่อสัตย์ ละอายและเกรงกลัวต่อบาปมีสัมมาอาชีวะ ขยันหมั่นเพียร รักษาคุณค่าและความสำคัญของสิ่งที่ดีงาม เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ มีเมตตา หมั่นทำบุญทำทาน อดทน อดกลั้น อดออม สามัคคี กตัญญูกตเวที มีจิตสำนึกสาธารณะ มีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย รักษาดี ศาสน์ กษัตริย์ กระบวนการสร้างคนดี มีคุณธรรม โดยการบวชเรียน เพื่อฝึกปฏิบัติธรรม ประพฤติธรรม เข้าร่วมกิจกรรมสาธารณะ รับการศึกษาในระบบ นอกกระบบและ

^{๑๙๐} กรมการฝึกหัดครู, กระทรวงศึกษาธิการ, รายงานการวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการฝึกหัดครูโดยใช้มิติทางพุทธธรรม, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://www.thaiedresearch.org/result/info2.php?id=๑๔๐๕>, [๑๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๙].

^{๑๙๑} ขวัญฟ้า รังสิยานนท์, การพัฒนารูปแบบการจัดกระบวนการเรียนรู้แนวพุทธสำหรับเด็กปฐมวัย, หลักสูตรปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิตทางสังคมศาสตร์ (สังคมวิทยา), (มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒).

ตามอัธยาศัย ได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัวที่ดี มีแบบฉบับที่ดี ได้รับการขัดเกลาทางสังคม การถ่ายทอดวัฒนธรรมผ่านชนบประเพณี ค่านิยมที่ดีงามของสังคม เอกสารของต่างประเทศพบว่า คุณลักษณะที่สำคัญของคนดี มีคุณธรรม คือ เป็นคนที่ทำในสิ่งที่ถูกต้อง รับผิดชอบการกระทำของตน ประกอบอาชีพสุจริต มีรายได้พอเหมาะ มีข่าวสารข้อมูล มีการพักผ่อนหรือผ่อนคลายอย่างเพียงพอ มีสมดุลระหว่างการทำงานกับชีวิตครอบครัว นับถือศักดิ์ศรีของมนุษย์ เป็นมิตรกับผู้อื่น มีเมตตาช่วยเหลือแบ่งปัน ใส่ใจในความสำเร็จและความ

๒. ระดับครอบครัว เอกสารของไทยพบว่า ครอบครัวดี มีคุณธรรม มีลักษณะสำคัญ คือ ครอบครัวที่ตั้งอยู่ในศีล ๕ มีความรับผิดชอบต่อหน้าที่และบทบาทในครอบครัว มีความสัมพันธ์อันดีและอบอุ่น ไม่ประมาท ทำการโดยใช้ปัญญา สุภาพ รับฟังผู้อื่น ใฝ่หาความรู้ ครองตนเป็นพลเมืองดี เอื้อเฟื้อ เผื่อแผ่ สงเคราะห์ บำรุงศาสนา กระบวนการสร้างครอบครัวดี มีคุณธรรม โดยหัวหน้าครอบครัวเป็นแบบอย่างที่ดี อบรมให้คนในครอบครัวเจริญงอกงามด้วยคุณธรรม ประกอบสัมมาอาชีพ สร้างความสัมพันธ์อันดีภายในครอบครัว ผู้ใกล้ชิดและผู้อื่นเอกสารของต่างประเทศพบว่า ครอบครัวดี มีคุณธรรม มีลักษณะสำคัญ คือ นับถือศาสนาและปฏิบัติศาสนกิจ มีหัวหน้าครอบครัว/พ่อแม่เป็นแบบอย่างที่ดี สมาชิกมีความรักใคร่ ดูแลเอาใจใส่ ให้เกียรติกัน มีสายสัมพันธ์ที่ดี มีเมตตา มีความรับผิดชอบ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นยอมรับ นับถือ สนับสนุน สร้างความภาคภูมิใจซึ่งกันและกัน มีเหตุผล ประนีประนอม ยืดหยุ่นเผชิญเหตุการณ์ร้ายและแก้ปัญหาได้ เคารพนับถือผู้อาวุโส แบ่งปันความรักและช่วยเหลือผู้อื่นให้บุคคลมีเสรีภาพส่วนตัว ร่วมงานและสนับสนุนชุมชน/สังคม กระบวนการสร้างครอบครัวดีมีคุณธรรม โดยการอบรมสั่งสอน การถ่ายทอดความดีงาม ความรัก ความอบอุ่น ความเข้าใจและการสร้างสายสัมพันธ์ในครอบครัว ประกอบอาชีพสุจริต การเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสาธารณะประโยชน์และการปฏิบัติศาสนกิจ

๓. ระดับชุมชน เอกสารของไทยพบว่า คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนดี มีคุณธรรม คือ คนในชุมชนเป็นสมาชิกที่ดี มีศีลธรรม มีผู้นำ/ผู้ปกครองที่ดี ชุมชนพึ่งตนเองได้ ร่วมกันแก้ไขปัญหามีองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็ง กระบวนการสร้างชุมชนดี มีคุณธรรม โดยสร้างชุมชนให้เข้มแข็งสร้างกระบวนการเรียนรู้ และสร้างองค์กรเครือข่ายที่เข้มแข็งเอกสารของต่างประเทศพบว่า ชุมชนดี มีคุณธรรม มีลักษณะสำคัญ คือ มีความสอดคล้องทางด้านความเชื่อ ค่านิยมทางศีลธรรม มีคุณค่าและเป้าหมาย มีความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงประชาชนเข้าด้วยกัน มีความปลอดภัย มีระบบเตือนภัยและป้องกันภัยพิบัติธรรมชาติ ประชาชนมีงานทำ มีรายได้ สามารถติดต่อสื่อสาร มีสินค้าและการบริการที่

จำเป็นและราคายุติธรรม มีสถานที่สาธารณะสำหรับประชาชน สร้างโอกาสให้คนเจริญก้าวหน้า ประชาชนมีความร่วมมือ ร่วมเป็น^{๑๔๒}

ดาร์ตัน อุทัยพยัคฆ์ ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธี เพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็กปฐมวัย ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธีที่ยึดธรรมะหลัก คือ หลักอริยสัจ ๔ และธรรมะประกอบ คือ หลักกัลยาณมิตร หลักโยนิโสมนสิการ หลักไตรสิกขาและหลักอิทธิบาท ๔ โดยมีขั้นตอนการสอน ๘ ขั้นตอน คือสร้างความตระหนักและเจตคติ คิดถึงสาเหตุของปัญหา เสนอและคิดทางเลือก วางแผนดำเนินการ ประเมินและหาทางเลือก ปฏิบัติตามขั้นตอนประเมินผลและปรับปรุง วัดประเมินผลและสรุปผล รวมทั้งได้ออกสารคู่มือประกอบรูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธีและแผนการสอน คุณภาพของรูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธี ประเมินจากผู้เชี่ยวชาญพบว่าด้านการนำไปใช้มีความเหมาะสมมากที่สุดเกือบทุกประเด็น และด้านเนื้อหาเหมาะสมมากที่สุดทุกประเด็น นอกจากนี้ ผลการเปรียบเทียบคะแนนเฉลี่ยพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมพบว่านักเรียนกลุ่มทดลองมีค่าเฉลี่ยหลังการทดลองมากกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ ทั้งด้านความรู้ ความเข้าใจ ด้านเจตคติ และด้านการปฏิบัติ และมีค่าเฉลี่ยมากกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ ทั้งด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านเจตคติและด้านการปฏิบัติเช่นเดียวกัน^{๑๔๓}

ดลพัฒน์ ยศธร ศึกษาเรื่อง การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพที่ใช้การวิจัยเอกสารและการสัมภาษณ์ เพื่อนำเสนอรูปแบบการศึกษาอันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เอกสารที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวคิดขององค์การสหประชาชาติ แนวคิดขององค์การการศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งชาติ (องค์การยูเนสโก) ศึกษาเอกสารและสัมภาษณ์พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) รวมถึงศึกษาเอกสารข้อมูลอื่นๆ ทางพุทธศาสนาพร้อมกับสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญทางพุทธศาสตร์ จำนวน ๒ ท่าน เมื่อวิเคราะห์สาระสำคัญของแนวคิดทั้งหมดแล้ว ผู้วิจัยได้จัดเสวนาวิชาการในหมู่ผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบและวิเคราะห์รูปแบบการศึกษาที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น จากนั้นนำเสนอนักวิชาการและผู้ปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องเพื่อตรวจสอบความเป็นไปได้และความเหมาะสมในการนำไปปฏิบัติ ผลการวิจัยพบว่า รูปแบบของการศึกษานี้ คือการศึกษาแบบไตรสิกขาที่พัฒนาคนทั้ง

^{๑๔๒} ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จุมพล พูลภัทรชีวิน, รายงานการวิจัยเรื่อง “การวิจัยและพัฒนากระบวนการสร้างความดี มีคุณธรรม”, (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), ๒๕๕๙).

^{๑๔๓} ดาร์ตัน อุทัยพยัคฆ์, การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอนแบบพุทธวิธีเพื่อเสริมสร้างพฤติกรรมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็กปฐมวัย, *ปริญญานิพนธ์การศึกษาคุณภักดิ์บัณฑิต*, (มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๘).

ด้านพฤติกรรม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา เป็นการพัฒนาตามแนวพุทธศาสตร์ที่เป็นการพัฒนาที่ถูกทาง และได้สมดุลจะนำไปสู่ผลสำเร็จในการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งการศึกษาเช่นนี้ต้องศึกษาทั้งเนื้อหา (ปริยัติ) การลงมือปฏิบัติ (ปฏิบัติ) เพื่อให้เข้าใจปฏิจจสมุปบาท คือกฎแห่งธรรมชาติ หรือกฎของชีวิต อันจะนำไปสู่ผลสำเร็จ (ปฏิเวธ) ขณะเดียวกันก็ศึกษาวิชาการอื่นๆ (วิชาการทางโลก) ไปในกระบวนการเรียนการสอนซึ่งต้องประกอบไปด้วยความเป็นกัลยาณมิตรระหว่างผู้สอนและผู้เรียนด้วย^{๑๔๔}

นางลักษณ์ สุพรรณไชยมาตย์ และคณะ ได้วิจัยเรื่อง กลยุทธ์ในการพัฒนาองค์กรเกษตรกร เป็นการศึกษาประสบการณ์การสร้างเครือข่ายองค์กรเกษตรกร ๓ เครือข่าย คือ เครือข่ายแปรรูปข้าวดำเนิงงานโดยกลุ่มเกษตรกร เครือข่ายปศุสัตว์ โดยสหกรณ์การเกษตร และ เครือข่ายหัตถกรรม ซึ่งดำเนินงานโดยเอกชน ผลการศึกษาทำให้เกิดข้อสรุปในการกำหนดกลยุทธ์เพื่อพัฒนาองค์กรเกษตรกร คือ (๑) การเตรียมความพร้อมของสมาชิกกลุ่มก่อนการเข้า ร่วมกิจกรรมกลุ่ม เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกพร้อมจะแก้ไขปัญหาอุปสรรคการทำงานของกลุ่มร่วมกัน (๒) การเร่งทบทวนบทบาทของหน่วยงานรัฐในปัจจุบันในการส่งเสริมสถาบันเกษตรกรให้เน้นที่การประสานงานให้สอดคล้องกับความต้องการขององค์กรอย่างจริงจัง (๓) หากเครือข่ายเกษตรกรใดที่ไม่เป็นนิติบุคคล แต่สามารถแสดงศักยภาพในการดำเนินธุรกิจและปรากฏผลงานชัดเจน ธกส. น่าจะพิจารณาสนับสนุนอำนวยสินเชื่อบุคคลโดยให้สมาชิกของกลุ่มประกันกันเองได้^{๑๔๕}

วันพิชิต ศรีสุข ได้วิจัยเรื่อง กลยุทธ์การพัฒนาสังคมของปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ ผลการวิจัยพบว่า กลยุทธ์การพัฒนาสังคมของปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์ สามารถจำแนกเป็นกลยุทธ์ด้านต่างๆ ดังนี้

๑. กลยุทธ์ด้านการสร้างความร่วมมือ

๑.๑ การสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นในตนเอง เพื่อให้เกิดการยอมรับในด้านการพัฒนาตนให้เป็นแบบอย่างด้านการดำเนินชีวิต ด้านคุณธรรม บุคลิกภาพการเป็นผู้นำ เป็นต้น

๑.๒ สร้างระบบการทำงานอย่างมีส่วนร่วม เปิดโอกาสให้สมาชิกหรือเครือข่ายได้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา

๑.๓ สร้างระบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน มีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน

๑.๔ ประสานความร่วมมือกับบุคคล หน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชน เพื่อการเข้าถึงแหล่งความรู้ เงินทุน และทรัพยากรอื่นๆ

^{๑๔๔} ดลพัฒน์ ยศธร, การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนตามแนวพุทธศาสตร์. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๒).

^{๑๔๕} นางลักษณ์ สุพรรณไชยมาตย์, (๒๕๓๗), รายงานการวิจัยกลยุทธ์ในการพัฒนาองค์กรเกษตรกร, (ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๗), บทคัดย่อ.

๒. กลยุทธ์ด้านการใช้ภูมิปัญญาชาวบ้าน

๒.๑ การพัฒนาต้องอยู่บนฐานของวิถีชีวิตที่มีการเกื้อกูลสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ

๒.๒ มีการประยุกต์ภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสมัยใหญ่เข้าด้วยกัน เพื่อการใช้ประโยชน์ และรู้จักเลือกใช้ภูมิปัญญาอย่างเหมาะสม

๒.๓ นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

๓. กลยุทธ์ด้านความต่อเนื่องและความยั่งยืน

๓.๑ มุ่งเน้นการพัฒนาคนให้มีคุณภาพเพื่อให้มีความรู้ที่จะอยู่ในสังคมอย่างรู้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

๓.๒ การสร้างเครือข่ายความร่วมมือในทุกระดับ เพื่อให้เกิดแนวร่วมอย่างกว้างขวาง

๓.๓ มุ่งเน้นการพัฒนาที่อยู่บนพื้นฐานของชีวิตจริง มีความตั้งใจจริงในการปฏิบัติงาน^{๑๔๖}

สนธิ สายธนู และคณะ ได้วิจัยเรื่อง การพัฒนารูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษาแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต ๒ ผลการวิจัยปรากฏว่า

ตอนที่ ๑ การศึกษารูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษาของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต ๒ พบว่า รูปแบบการจัดการกระบวนการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษา ของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต ๒ มีการดำเนินงานใน ๒ ลักษณะได้แก่

๑. การดำเนินงานตามหลักสูตรสถานศึกษา โดยได้ดำเนินการดังนี้ ๑) จัดทำหลักสูตรสถานศึกษา หน่วยการเรียนรู้และแผนการจัดการเรียนรู้ โดยการบูรณาการหลักธรรมด้าน ความรู้ (K) คุณธรรมจริยธรรม (A) และการฝึกปฏิบัติหลักธรรม (P) ในการจัดการเรียนการสอน ๒) จัดเตรียมกิจกรรมที่เหมาะสมกับนักเรียน โดยวิธีการเรียนรู้ที่หลากหลายเพื่อ “ส่งเสริมการกิน อยู่ ดี พังเป็น” ๓) จัดสภาพแวดล้อมของสถานศึกษาให้เหมาะสม ๔) จัดบรรยากาศปฏิสัมพันธ์ในสถานศึกษาให้เหมาะสม ๕) ใช้แนวทางการพัฒนาผู้เรียนตามหลักไตรสิกขา ๖) ใช้แนวทางการสนับสนุน ดูแลนักเรียนที่เหมาะสม ๗) มีการปรับปรุงกิจกรรมและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ๘) มีการประเมินผลและเผยแพร่ผลการดำเนินงาน

^{๑๔๖} วันพิชิต ศรีสุข, กลยุทธ์การพัฒนาสังคมของปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดบุรีรัมย์, หลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม, (มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๙).

๒. การดำเนินการเสริมหลักสูตรสถานศึกษา โดยได้ดำเนินการดังนี้ ๑) จัดกิจกรรมเสริมเนื้อหาตามหลักสูตร ๒) กิจกรรมประจำวัน/ประจำสัปดาห์อย่างต่อเนื่อง ๓) จัดกิจกรรมเนื่องในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และ ๔) การดำเนินกิจกรรมอื่นๆ ที่เหมาะสม

ตอนที่ ๒ การพัฒนารูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษา พบว่า

๑. นักเรียนกลุ่มทดลองที่มีความแตกต่างด้านภาษาถิ่น และนักเรียนกลุ่มทดลองที่ไม่มี ความแตกต่างด้านภาษาถิ่น เมื่อได้รับการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้รูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษา นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ด้านจริยธรรมศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง

๒. นักเรียนกลุ่มทดลองที่มีความแตกต่างด้านภาษาถิ่น และนักเรียนกลุ่มทดลองที่ไม่มี ความแตกต่างด้านภาษาถิ่น เมื่อได้รับการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้รูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษา พบว่า นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีผลสัมฤทธิ์ด้านจริยธรรมศึกษาเพิ่มขึ้นอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๓. นักเรียนกลุ่มทดลองที่มีความแตกต่างด้านภาษาถิ่น และนักเรียนกลุ่มทดลองที่ไม่มี ความแตกต่างด้านภาษาถิ่น เมื่อได้รับการจัดกระบวนการเรียนรู้โดยใช้รูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรมศึกษา พบว่า นักเรียนทั้งสองกลุ่มมีการประพฤติปฏิบัติตนที่เหมาะสมอยู่ในระดับดี^{๑๙๗}

๒.๕.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวกับการพัฒนาสังคม

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมตามหลักสาราณียธรรมขององค์การบริหารส่วนตำบลตำบลแซ่ อำเภอกุฑมพรพิสัย จังหวัดศรีสะเกษ แล้วจึงสามารถนำสรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมได้ดังต่อไปนี้

พระมหากษัตริย์ ดอนนอก ศึกษาเรื่องบทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนตามโครงการอบรมประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) ในจังหวัดนครราชสีมา มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทราบแนวความคิดหลักการ และวิธีการสังคมสงเคราะห์ชุมชนที่พระสงฆ์ได้ประยุกต์ใช้รวมทั้งการศึกษาถึงบทบาทของพระสงฆ์ในการดำเนินการพัฒนาชุมชน ตลอดจนถึงวิธีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อนำเสนอข้อมูลต่อผู้ที่สนใจและเกี่ยวข้องใช้เป็นข้อพิจารณา เพื่อพัฒนานโยบาย และแผนปฏิบัติงานของพระสงฆ์ให้เหมาะสมกับสถานการณ์ต่อไป ประชากร ได้แก่ คณะกรรมการหน่วยอบรมประชาชนจำนวน ๖๔ คน เครื่องมือการวิจัยเป็นแบบสอบถามจากหน่วยอบรมประชาชนประจำตำบล ๘ หน่วย

^{๑๙๗} สนิท สายธนู และคณะ, โครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบกระบวนการจัดการเรียนรู้ด้านจริยธรรม ศึกษาแก่นักเรียนระดับมัธยมศึกษา ตามโครงการโรงเรียนวิถีพุทธ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาสุรินทร์ เขต ๒”, (ศูนย์ส่งเสริมและพัฒนาพลังแผ่นดินเชิงคุณธรรม สำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (องค์การมหาชน), ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

การสัมภาษณ์คณะกรรมการประจำ หน่วย จำนวน ๗ คน ผลการวิจัยพบว่า การพัฒนาชุมชนทั้งด้าน วัตถุ คือ การพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภค เช่น สร้างแหล่งน้ำ สร้างถนนเป็นต้น และการพัฒนาด้าน จิตใจ มีการรณรงค์ต่อต้านอบายมุข และเสริมสร้างความสามัคคีให้แก่ประชาชนในชุมชน พระสงฆ์เข้า มามีบทบาทในด้านการเป็นผู้สนับสนุนให้คำปรึกษา และประสานงานกับหน่วยงานของทางราชการ และองค์กรเอกชนต่างๆ เนื่องจากมีปัจจัยสนับสนุนให้พระสงฆ์มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน ๒ ประการ คือ ประการที่หนึ่ง พระสงฆ์มีแรงบันดาลใจ (Inspiration) ที่เกิดจากการศึกษาหลักพุทธ ธรรมและพระสงฆ์มีความคุ้นเคยกับประชาชนในชุมชนมานาน ประการที่สอง การได้รับแรงกระตุ้นที่ เกิดจากการรับรู้ข้อมูลข่าวสารภายนอกหรือได้รับผลตอบแทน ทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม^{๑๔๘}

นายไอศูรย์ (อินทร์เพชร) สรุปแล้วไว้ในหนังสือวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทของ พระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพสาครมุนี” ว่า “การพัฒนาสังคม” หมายถึง การกระทำเพื่อบูรณาการส่งเสริมให้คนที่อยู่ร่วมกัน มีการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ทั้งในด้าน วัตถุและจิตใจอันจะทำให้การดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันนั้นมีความเจริญรุ่งเรืองและสงบสุข แต่การที่บุคคล จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขจะต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่างประกอบกันอย่างน้อยที่สุดจะต้องมี ปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ดีพอสมควรกล่าวคือ มีที่อยู่อาศัย มีอาหารเพียงพอแก่การเลี้ยงชีพ มีเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มสมควรแก่สภาพและฐานะ เวลาเจ็บป่วยควรจะได้รับ การรักษาพยาบาล มีอาชีพมั่นคง มี รายได้เพียงพอแก่ค่าใช้จ่ายในการครองชีพ มีความรักใคร่สมานสามัคคีกันของสมาชิกในสังคมและ ปราศจากภัยคุกคามจากโจรผู้ร้าย ฯลฯ สิ่งเหล่านี้จะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยความร่วมมือจากหลายฝ่าย โดยอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเข้าช่วย เพื่อให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและอยู่ร่วมกัน อย่างมีความสุข^{๑๔๙}

กนกอร สมปราชญ์ และคณะ ศึกษาวิจัยเรื่องระบบการพัฒนาท้องถิ่นสู่สังคมแห่งการ เรียนรู้ โดยองค์การบริหารส่วนตำบล : ศึกษาเฉพาะ อบต.ในเขตสี่จังหวัด ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ขอนแก่น อุดรธานี อุบลราชธานี และนครราชสีมา ผลการศึกษา พบว่า

(๑) การร่วมคิดร่วมทำของท้องถิ่น คือร่วมวางแผนและร่วมรับผลประโยชน์ถึงร้อยละ ๗๕ ของ อบต. ทั้งหมด

(๒) การบริหารที่มุ่งเน้นคุณภาพ พบว่า อบต. ส่วนใหญ่พยายามนำเอาหลักธรรมาภิบาล มาใช้ในการบริหารจัดการถึงร้อยละ ๗๑.๒๕ และยังมีข้อสังเกตว่า อบต. ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

^{๑๔๘} พระมหานันท ดอนนอก, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนตามโครงการอบรม ประชาชนประจำตำบล (อ.ป.ต.) ในจังหวัดนครราชสีมา”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐).

^{๑๔๙} นายไอศูรย์ อินทร์เพชร, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาสังคม ศึกษาเฉพาะกรณีพระเทพ สาครมุนี”, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓).

มีการศึกษาดูงานองค์การที่ดีเด่น มีการนำเอาหลักการเทียบเคียงสมรรถนะมาพัฒนาคุณภาพการดำเนินงานของตนเอง

(๓) การสร้างวิสัยทัศน์ร่วม อบต. ส่วนใหญ่มีวิสัยทัศน์ มีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง และความต้องการของท้องถิ่น และสังคม

(๔) การสร้างแรงจูงใจ มีอบต. จำนวนครึ่งหนึ่งมีการจูงใจพนักงานและสมาชิกให้ทุ่มเทกับการปฏิบัติงานพัฒนาสังคม โดยมีสวัสดิการตอบแทน มีจำนวนถึงร้อยละ ๖๑.๒๕ ที่มีโครงการและภารกิจที่ดึงดูดชุมชน ท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม

(๕) การทำงานเป็นทีม อบต. มากกว่าครึ่งหนึ่งมีการทำงานเป็นทีม มีการกระตุ้นให้ใช้ศักยภาพของแต่ละบุคคลและใช้ทรัพยากรอื่นๆ เพื่อแก้ปัญหาสังคม คิดเป็นร้อยละ ๕๒.๕๑

(๖) การบริหารที่มุ่งเน้นกลยุทธ์ มีอบต. ร้อยละ ๕๑.๒๕ ที่มีการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมทั้งภายใน และภายนอกเพื่อปรับปรุงกลยุทธ์ และจัดทำแผนปฏิบัติการพัฒนาท้องถิ่น สังคม โดยให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ เป้าหมาย และยุทธศาสตร์ขององค์กร^{๒๐๐}

สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ศึกษาเกี่ยวกับเรื่อง “การศึกษาระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์” โดยศึกษาจากประชากรในพื้นที่ห้าจังหวัด ซึ่งกระจายทุกภูมิภาคทั่วประเทศ ดังนี้

(๑) ภาคเหนือ : จังหวัดพิษณุโลก

(๒) ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ : จังหวัดอุบลราชธานี

(๓) ภาคกลาง : จังหวัดสระบุรี

(๔) ภาคใต้ : จังหวัดสงขลา

(๕) ภาคตะวันออก : จังหวัดระยอง

ผลการศึกษารูปได้ดังนี้ ระบบการพัฒนาสังคมมีสองระบบ คือระบบการพัฒนาสังคมในชุมชนให้เป็นไปตามทฤษฎีการพึ่งตนเอง และเศรษฐกิจพอเพียง และระบบการพัฒนาที่มุ่งให้เป็นตามมาตรฐานสากลโลก ตามทฤษฎีความทันสมัย ระบบการพัฒนาสังคมแบบแรกยึดแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและการพึ่งตนเองและร่วมกันคิดร่วมกันทำกิจกรรมต่างๆ ส่วนระบบการพัฒนาแบบหลังได้รับอิทธิพลจากการแสวงหาพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมโลก อันเป็นกระแสหลักของการพัฒนาในปัจจุบันระดับมหภาค ซึ่งผลกระทบให้สังคมอ่อนแอไม่เป็นปึกแผ่นมั่นคง และสร้างภาระหนี้สินแก่ประชาชนค่อนข้างมาก ระบบการพัฒนาสังคมทั้งสองระบบได้รับการยอมรับและปฏิบัติในระดับที่ไม่แตกต่างกันมากนัก กระบวนการการพัฒนาสังคมมีการดำเนินการตามขั้นตอน โดยเริ่มตั้งแต่จุด

^{๒๐๐} กนกอร สมปราชญ์ และคณะ, ระบบการพัฒนาท้องถิ่นสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ โดยองค์การบริหารส่วนตำบล : ศึกษาเฉพาะ อบต. ในเขตสี่จังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้แก่ ขอนแก่น อุดรธานี อุบลราชธานี และนครราชสีมา, (วารสารศูนย์บริการวิชาการ: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๔๙), หน้า ๒๑-๔๙.

ประกายความคิด การระดมความคิดเห็นของทุกฝ่าย การมีส่วนร่วมในกิจกรรมการพัฒนาการกำหนด วัตถุประสงค์ การทำงานประมาณ การจัดทาสตออุปกรณ์ การจัดกำลังคนให้เหมาะสม การเริ่มต้น ดำเนินงานจนถึงเป้าหมายและการประเมินผลลัพธ์ ในบางชุมชนมีการก้าวกระโดดข้ามขั้นตอนแรกๆ โดยเป็นไปตามสภาพการพัฒนาที่มีอยู่ในชุมชนก่อนและในบางชุมชน กระบวนการพัฒนามีลำดับ ขั้นตอนเหมือนกับกระบวนการที่เรียกชื่อต่างๆ กัน เช่น ประชาสังคม ยุทธศาสตร์การพัฒนา การทำ แผนแม่บทชุมชน การพัฒนาเพื่อให้ชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเอง และกระบวนการพัฒนาแบบองค์รวม^{๒๐๑}

ทวี สุทธารมณลักษณ์ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนตาม โครงการอบรมประชาชนประจำตำบลในจังหวัดเชียงใหม่” พบว่า ทั้งฝ่ายบรรพชิตและฆราวาสมีความเห็นสอดคล้องกันว่า สถาบันสงฆ์ควรเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนทั้งทางด้านจิตใจและด้านวัตถุ ทางมหาเถรสมาคมก็ได้มีนโยบายส่งเสริมสนับสนุนให้คณะสงฆ์เข้าไปมีบทบาทในการพัฒนาอย่างจริงจัง โดยได้กำหนดเป็นโครงการพัฒนาในรูปแบบต่างๆ ให้คณะสงฆ์ปฏิบัติ ฝ่ายรัฐบาลก็สนับสนุนทางด้านงบประมาณและอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติงานส่วนความสอดคล้องระหว่าง กิจกรรมที่ปฏิบัติส่วนใหญ่จะอยู่ในรูปแบบของการเทศนาสั่งสอน^{๒๐๒}

สมคิด เพ็งอุดม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาตามพระคณาของพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยระดับตำบลในจังหวัดสมุทรสงคราม” พบว่า มีพระสงฆ์หลายรูปได้ปรับเปลี่ยนความเชื่อและค่านิยมของชาวบ้านในด้านสังคมและวัฒนธรรม ได้แก่การอบรมสั่งสอนแนะนำชาวบ้านว่า การทำความสะอาดบ้านเรือนหรือชุมชนไม่ทิ้งขยะมูลฝอยลงแม่น้ำลำคลอง ก็คือการทำบุญอย่างหนึ่ง^{๒๐๓}

ไชยชนะ สุทธิวรชัย ได้ศึกษา ปัจจัยมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน : ศึกษาเฉพาะกรณี อำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนจะมีส่วนร่วมในการเข้าประชุมมากที่สุด รองลงมาได้แก่ การมีส่วนร่วมในการสละแรงงาน การสละเงิน เป็นผู้ช่วยเหลือเพื่อนบ้าน การสละวัสดุ อุปกรณ์ การติดตามผลการดำเนินงาน เป็นผู้ประสานงาน การเป็นผู้รับผิดชอบหรือควบคุมการดำเนินงาน และการแสดงความคิดเห็นตามลำดับ ปัจจัยที่มีผลต่อการมี

^{๒๐๑} สำนักมาตรฐานการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์, ระบบการพัฒนาสังคมที่นำไปสู่ความมั่นคงของมนุษย์, หน้า ๒๓๐-๒๓๘.

^{๒๐๒} ทวี สุทธารมณลักษณ์, “บทบาทของพระสงฆ์ในการพัฒนาชุมชนตามโครงการอบรมประชาชนประจำตำบลในจังหวัดเชียงใหม่”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๖).

^{๒๐๓} สมคิด เพ็งอุดม, “บทบาทของพระสงฆ์ที่มีต่อการพัฒนาตามพระคณาของพระสงฆ์และเจ้าหน้าที่ของกระทรวงมหาดไทยระดับตำบลในจังหวัดสมุทรสงคราม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๕).

ส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ได้แก่ ความคาดหวังเกี่ยวกับผลที่เกิดขึ้นจากการแสดงพฤติกรรมการมีส่วนร่วม^{๒๐๔}

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง สรุปได้ว่า การพัฒนาสังคมมีแก่นสารอยู่ที่การพัฒนาคน และการพัฒนาคนนั้นจะมีความสำคัญอยู่ ๒ ประการดังนี้ ๑) การพัฒนาให้คนซึ่งเป็นสมาชิกของสังคมเป็นบุคคลที่สมบูรณ์ มีความสามารถสูง สามารถใช้สติปัญญาตัดสินใจปัญหาเกี่ยวกับตนเอง และปัญหาอันเกี่ยวกับส่วนรวมได้ ๒) พัฒนาคนให้มีทักษะสามารถดำเนินกิจการของสังคมได้โดยสมบูรณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเป็นคนและกำลังคน

๒.๕.๓ งานวิจัยเกี่ยวกับหลักภาวะ ๔

ผู้วิจัยได้ศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสังคมตามหลักภาวะ ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ แล้วจึงสามารถนำสรุปงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับหลักภาวะ ๔ ได้ดังต่อไปนี้

จำลองโทอัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์ว่า กองพันทหารช่างที่ ๔ เป็นส่วนหนึ่งของกองทัพ จึงมีการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีประสิทธิภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสภาพและสถานการณ์ปัจจุบัน กองพันทหารช่างที่ ๔ จำเป็นต้องมีระบบการบริหารด้านกำลังพลที่มีคุณภาพโดยต้องมีขบวนการคัดสรรกำลังพลที่มีความรู้ความสามารถมีระเบียบวินัย และมีความรับผิดชอบเข้ามาปฏิบัติงาน พร้อมกับการพัฒนากำลังพล โดยจะต้องสนับสนุนให้กำลังพลเข้ารับการศึกษาในหลักสูตร ทั้งทางทหารและพลเรือนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ก้าวทันต่อการพัฒนาทางเทคโนโลยี และนำความรู้ที่ได้มาประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติงาน และจะต้องดำเนินงานด้วยความบริสุทธิ์ยุติธรรม โดยให้บรรจุกำลังพลที่มีความเหมาะสมมีความรู้ความสามารถและมีคุณธรรมที่ดีงามรวมทั้งให้ดูแลในเรื่องสวัสดิการ ความเป็นอยู่ของกำลังพลและครอบครัวอย่างใกล้ชิดเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตให้มีความยั่งยืน และสามารถดำรงชีวิตได้ในสังคม^{๒๐๕}

พลอาสาสมัคร อนุกุล บุญรักษา ในวิจัยเรื่อง การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ ผลการวิจัยพบว่า

๑. ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่เป็นเพศชาย มีอายุระหว่าง ๔๖-๕๕ ปี มีระดับการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี มีชั้นยศนายทหารประทวน และมีอายุราชการต่ำกว่า ๕ ปี

^{๒๐๔}ไชยชนะ สุทธิวรชัย, “ปัจจัยมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชน ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอพานทอง จังหวัดชลบุรี”, วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาสังคมศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๖).

^{๒๐๕}จำลองโทอัครนันท์ เจริญกิจจารัตน์, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองพันทหารช่างที่ ๔ จังหวัดนครสวรรค์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

๒. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ ทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านกายภาวนา ด้านศีลภาวนา ด้านจิตตภาวนา และด้านปัญญาภาวนา โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก และเมื่อจำแนกรายด้านเรียงลำดับจากมากไปหาน้อย พบว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ ด้านศีลภาวนาอยู่ในระดับมากที่สุด ด้านจิตตภาวนา และกายภาวนา อยู่ในระดับปานกลาง และด้านปัญญาภาวนา อยู่ในระดับน้อยที่สุด

๓. การเปรียบเทียบการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล ๕ ด้าน คือ เพศ อายุ ระดับการศึกษา ชั้นยศและอายุราชการ แตกต่างกัน มีระดับความเห็นต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ .๐๑

๔. แนวทางการประยุกต์ใช้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ ต่อบุคลากรของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ รวมทุกด้าน โดยรวมอยู่ในระดับความคิดเห็นมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑ มีการพัฒนาอยู่ในระดับดี มีประสิทธิภาพ ทำให้เกิดการพัฒนากุศลกร^{๒๐๖}

พิชณัฐ บัญช่วย ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การศึกษากระบวนการสร้างภาวะ ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา ผลการศึกษาพบว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่างเป็นขั้นตอนและมีกระบวนการที่ประสานกันอย่างเป็นพื้นฐานให้แก่กันจนถึงความพ้นทุกข์ โดยเริ่มจากการสำรวมระวังกาย วาจา ใจ ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสและให้มีปกติไม่เบียดเบียนผู้อื่น ต่อเมื่อกาย วาจา ใจ สงบระงับจากอารมณ์ภายนอกแล้วจึงเป็นฐานในการฝึกอบรมจิตให้มีสติตั้งมั่น เกิดสมาธิไม่หวั่นไหวไปตามอำนาจของนิวรณ์ ๕ จนจิตนิ่ง สงบเป็นกลาง อย่างมีสติอยู่ในสภาพควรแก่การทำงานแล้ว จึงสามารถใช้ปัญญาพิจารณาสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันขณะจนรู้ทันสภาวะไตรลักษณ์ของสิ่งทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกตามความเป็นจริงและรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ทำให้สามารถละกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง^{๒๐๗}

จากงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า ภาวะ ๔ คือ การปฏิบัติ ด้านศีล สมาธิ ปัญญา และกาย ดังนั้น เมื่อเวลามนุษย์มีการกระทำอะไรก็ตามทุกๆ ครั้งก็มักจะมีการปฏิบัติเรื่อง ภาวะ ๔

^{๒๐๖} พลอาสาสมัคร อนุกุล บุญรักษา, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักภาวะ ๔ ของกองบัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๓๑”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตรบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๒๐๗} พิชณัฐ บัญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภาวะ ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

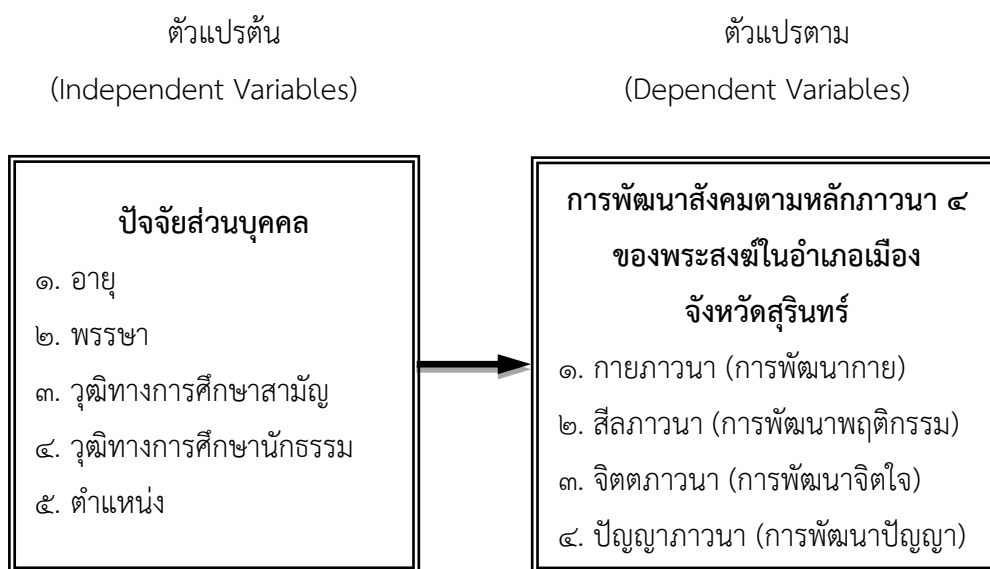
เข้ามาเกี่ยวข้องเสมอ ยกตัวอย่างเช่น เมื่อเราทำงานต้องมีสมาธิในการทำงานและเมื่อต้องการแก้ปัญหาที่มีปัญหารวมถึงร่างกายเข้าไปมีส่วนร่วมทุกครั้ง แต่ถ้าทางปฏิบัติธรรมแล้วก็ต้องมี สีส มีสมาธิ มีปัญญาและมีกาย ถ้าขาดสิ่งใดสิ่งหนึ่งก็ปฏิบัติธรรมไม่ได้นั่นเอง

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษารั้วนี้เพื่อศึกษาการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ เป็นการพัฒนาการเรียนรู้และการพัฒนาสังคมนั้น มีแนวคิดและกระบวนการในการดำเนินการเพื่อประโยชน์และความสุขตามกรอบแนวคิดในการศึกษารั้วนี้คือ

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือสถานภาพส่วนบุคคลของพระสงฆ์ได้แก่ อายุ พรรษา วุฒิทางการศึกษาสามัญ วุฒิทางการศึกษานักธรรม ตำแหน่ง

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) ได้แก่สัทธิษาการพัฒนาสังคมตามหลักภาวนา ๔ ของพระสงฆ์ในอำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์ โดยการประยุกต์ใช้หลักภาวนา ๔ ได้แก่ ๑. กายภาวนา ๒. สีสภาวนา ๓. จิตตภาวนา ๔. ปัญญาภาวนา ดังแผนภาพดังนี้

แผนภูมิที่ ๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย